

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1985

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1984-1985. E.J. Brill,
Leiden 1986

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003198501_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verhandelingen

Over de vooruitgang der geschiedwetenschap in Nederland sinds 1945

Jaarrede door de voorzitter Dr. H.L. Wesseling

Het is vandaag een bijzondere dag, niet alleen voor mij, maar ook voor U. Van het eerste ben ik mij zeer wel bewust: het is een grote eer U als voorzitter van de Maatschappij te mogen toespreken. Het tweede had U zich waarschijnlijk nog niet gerealiseerd. Daarom vermeld ik het hier even. Het is vandaag de eerste keer sinds de tweede wereldoorlog dat een historicus, als voorzitter van de Maatschappij, de jaarrede houdt. Als ik A.W. Bijvanck even buiten beschouwing laat - deze archeoloog en kunsthistoricus was toch geen historicus in de gewone zin van het woord - dan moeten we teruggaan tot 22 december 1945, de dag waarop dr. H.E. van Gelder de jaarrede hield. Het is om die reden dat ik besloten heb vandaag te spreken *Over de vooruitgang der geschiedwetenschap in Nederland sinds 1945*, een wat statige en ouderwetse titel, de Maatschappij waardig.

Dat ouderwetse, dat negentiende-eeuwse zit hem, geloof ik, in het woord 'vooruitgang'. Vooruitgang was een groot woord dat de negentiende-eeuwer gemakkelijk, maar zeker niet gelaten, uitsprak. De negentiende-eeuwer geloofde in de vooruitgang, niet alleen van kennis, wetenschap en techniek, maar ook van de samenleving, de beschaving en de zedelijkheid. Achter die verwachting heeft de eerste wereldoorlog definitief een punt gezet. Natuurlijk zijn er ook daarna nog wel perioden geweest die meer optimistisch waren en andere die door skepsis en pessimisme gekenmerkt werden en natuurlijk bestaan er verschillen van land tot land en van continent tot continent - het optimisme van de nieuwe wereld tegenover het pessimisme van de oude wereld is bijv. een bekende 'topos' -, maar toch, in het algemeen, heeft het vooruitgangsgeloof in 1914 een klap gekregen waarvan het zich nooit meer geheel heeft hersteld.

Maar, zo kan men tegenwerpen, dat geldt toch niet voor het geloof in de vooruitgang van de wetenschappen? Dáárover kan toch nauwelijks twijfel bestaan. De vooruitgang van wetenschap en techniek lijkt immers juist in onze tijd zo verbluffend. De ruimte wordt verkend, het menselijk leven verlengd en gered, de opbrengst der aarde vermenig-

vuldigd. We staan op het punt, zo zegt men, de oorsprong van het heelal te begrijpen, het geheim van het leven te ontsluiëren en het menselijk brein te vervangen door artificiële intelligentie. De vooruitgang van de techniek en de groei van de wetenschappelijke kennis staan inderdaad buiten iedere twijfel. Maar betekent dit ook een vooruitgang van de wetenschap? Het begrip vooruitgang is ook bij de natuurwetenschappen minder onbetwistbaar dan men zou denken. In feite is het begrip onder wetenschapsfilosofen zelfs zeer omstreden.

Ook in de geschiedwetenschap - U ziet, ik kom nogal omzichtig bij mijn eigenlijke onderwerp - bestaat zeker geen algemeen geloof in de vooruitgang van het vak en dat geloof bestaat al helemaal niet bij het grote publiek. Integendeel! Men kan immers vaak horen dat er eerder van achteruitgang sprake zou zijn, omdat er geen grote schrijvende historici meer zijn als Huizinga en Geyl, Romein en Rogier.

Alvorens verder te gaan wil ik daarover iets opmerken. Die klacht is namelijk niet helemaal onbegrijpelijk, maar naar mijn mening toch ook niet helemaal terecht. Om te beginnen dan: ze zijn er nog steeds, die schrijvende historici. Na de genoemden hebben we nog Presser gehad en - min of meer van dezelfde generatie - L. de Jong, Slicher van Bath vervolgens en onder de nog actieve universitaire docenten bijv. Kossmann, allen schrijvers van grote samenvattende werken. Er zouden trouwens nog wel meer namen zijn te noemen. Van een dramatische generatiebreuk is dus bepaald geen sprake.

Er speelt voorts naar mijn mening een optische illusie mee: die groten uit het verleden lijken extra groot, omdat er niets om hen heen stond. Het is ermee als met een kerktoren die in het platte polderland eenzaam oprijst en van verre zichtbaar is, maar in een stad temidden van de vele omringende huizen minder scherp afsteekt. Die eerstgenoemden waren eenlingen. Nu zouden ze zijn omgeven met omvangrijke universitaire staven, nu zijn er zovelen die wetenschappelijk werk afleveren, vaak van goede kwaliteit, dat de aandacht zich niet meer op één persoon kan concentreren maar diffuus wordt.

Er is tenslotte nog een ander, mijns inziens fundamenteel, verschil dat dit verkeerde of althans scheve beeld verklaart en dat hangt samen met de ontwikkeling van de geschiedwetenschap zelf. Die historici - ik laat Huizinga als het werkelijke, onplaatsbare genie nu even terzijde - waren sterk betrokken bij een ideaal of een ideologie: het nationalisme bij Geyl, het marxisme bij Romein, het katholicisme bij Rogier. De

beide laatsten waren daarmee ook duidelijk verbonden met een emancipatiebeweging, die van de arbeiders voor Romein, van de katholieken en de zuiderlingen voor Rogier. In zekere zin geldt dit trouwens ook voor Geyl en zijn flamingantische en groot-Nederlandse ideeën, want ook de Vlaamse beweging was een emancipatiebeweging. Dit nu zijn vraagstukken die de huidige historici nauwelijks meer inspireren of interesseren en die emancipaties zijn vrijwel voltooid. Natuurlijk, het nationalisme bestaat nog steeds - het katholicisme trouwens ook - en velen vinden inspiratie in het marxisme, maar echte historici van de emancipatie zijn er toch nauwelijks meer. De geschiedschrijving is geont-ideologiseerd om het lelijk maar duidelijk te zeggen.

Na deze optimistische uitweiding kom ik nu terug bij mijn onderwerp, de vooruitgang in de geschiedwetenschap, een onderwerp waarover maar weinig opgewekte geluiden zijn te horen. Vele historici zijn op dit punt in ieder geval geneigd tot enige skepsis. In de negentiende en de vroege twintigste eeuw was dat anders. Ook de geschiedenis werd toen gekenmerkt door vooruitgangsgeloof, positivisme en zelfs triomfalisme. De geschiedwetenschap was namelijk zo succesvol dat ze triomfeerde over de andere wetenschappen. Julien Benda noemde de geschiedenis en de wiskunde de enige echte wetenschappen.¹ De successen van de historici waren dan ook groot, vooral op methodisch gebied. De kern hiervan was de wetenschappelijke benadering van het document: de bronnenkritiek en de kritische analyse van teksten. Hierin lag de sleutel tot ware wetenschappelijkheid en objectiviteit. Men liet, zoals men zei, alleen de feiten spreken en niet de historicus. Later ontstond hierover twijfel. Men begon zich te realiseren dat niet de feiten spreken - al kunnen ze wel tegenspreken - maar dat het de historicus is die ze *laat* spreken. Zo ontstond een nieuwe opvatting die uitgaat van de principiële subjectiviteit en tijdgebondenheid van het historisch oordeel. Deze vond in Huizinga's definitie van de geschiedenis als 'de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden' zijn gelukkigste formulering en in Geyls typering - een definitie kan men dit niet noemen - van de geschiedenis als een 'discussie zonder einde' zijn meest pakkende formule. Zo werd het moeilijk om van vooruitgang te spreken. Integendeel, de geschiedwetenschap werd welhaast tot het antimodel van de positivistische wetenschap. Tegenover de cumulatieve wetenschappen, die bouwsteen op bouwsteen stapelen, ziet de geschiedenis zich, om zo te zeggen, als een 'iteratieve'

wetenschap, die steeds opnieuw dezelfde vragen stelt en ze steeds weer anders beantwoordt, maar daaraan nu juist haar zin ontleent.

Nu staat de geschiedenis daarin natuurlijk niet helemaal alleen. Ook een theoloog zal waarschijnlijk niet gauw de ontwikkeling van zijn wetenschap beschrijven als een doelbewust voortschrijden op de weg naar het definitieve Godsbewijs en ik moet de filosoof nog zien die de geschiedenis van de filosofie opvat als één opgaande lijn van het gestumper van Plato en Aristoteles naar de ware schittering van het 'nichtiges Nichts' van Heidegger en het 'en soi' en 'pour soi' van Sartre. In de kunsten ziet men trouwens hetzelfde verschijnsel, althans men hoort niet vaak dat iemand blij verzucht dat we het gelukkig niet meer behoeven te doen met het gehannes van Shakespeare, Rembrandt en Mozart nu we eenmaal beschikken over Jan Wolkers, Karel Appel en Konrad Böhmer. Wanneer we het over vooruitgang in de geschiedenis hebben moeten we daarom twee opvattingen onderscheiden. De eerste is de praktische opvatting die eenvoudig constateert dat sommige kwesties zijn opgelost en sommige theorieën weerlegd, kortom, dat niet iédere discussie er een is zonder einde en die dit vooruitgang noemt. Die opvatting zullen velen onderschrijven. De andere is een veel verder gaande opvatting die betoogt dat we de geschiedenis thans principieel beter begrijpen dan vroeger. Daarover bestaat heel wat meer twijfel en daarop kom ik later nog terug. Maar laat ik nu eerst enkele aspecten bespreken van de groei van onze kennis, de veranderingen in onze inzichten en de ontwikkeling van nieuwe methoden en technieken om het verleden te benaderen.

Productie

De groei van de historische kennis is primair een gevolg van de grote groei van het aantal historische onderzoekers. Dat is niet een observatie om bijzonder trots op te zijn. Even voor de hand liggend is de constatering dat dit verschijnsel weer samenhangt met de groei van het wetenschappelijk onderwijs en van de welvaart in het algemeen. Enkele cijfers kunnen dit illustreren. In 1950 bedroeg het aantal studenten in de geschiedenis aan de Nederlandse universiteiten 235, in 1970 was dat gestegen tot 1177 en in 1983 bedroeg het 5560. Dat komt dus neer op twee keer een vervijfvoudiging, eerst in twintig jaar en toen nog eens in ruim tien jaar tijd. De groei van de wetenschappelijke staf was ook indrukwekkend, maar verliep toch anders. Van 30 mensen in 1950

groeide het aantal naar 129 in 1970. Dat was ook bijna een vervijfvoudiging en hield daarmee dus gelijke tred met de groei van de studentenaantallen in die jaren. Daarna ging het anders. Terwijl het studentenaantal, zoals we zagen, nog eens vervijfvoudigde (van ± 1000 naar ± 5000), nam de staf toe van 130 naar ruim 260, niet meer mensen nu, maar 'mje's': mens-jaar-equivalenten, dat mag ik U niet onthouden. Tegen een vervijfvoudiging van de studenten stond dus 'slechts' een verdubbeling van de staf. Dit aantal - 266,15 mje's om precies te zijn; vooral die 0,15 mje is intrigerend! - is overigens indrukwekkend genoeg. Even indrukwekkend is het getal van de 56 hoogleraren in de geschiedenis die wij thans hebben. Bij dit laatste moet dan wel worden opgemerkt dat hierbij ook zijn inbegrepen alle buitengewone, bijzondere en persoonlijke hoogleraren, zomede de vroegere lectoren die door Pais' handtekening plotseling tot dit hoge ambt werden verheven. In feite is de groei van het aantal gewone leerstoelen tamelijk bescheiden geweest. Terwijl er twintig maal zoveel studenten kwamen en tien keer zoveel stafleden, werd het aantal leerstoelen nauwelijks verdubbeld.²

Wie nu meent een compleet overzicht te hebben van de historische activiteiten aan de Nederlandse universiteiten vergist zich. Geschiedenis wordt niet alleen beoefend aan historische afdelingen, maar ook daarbuiten. Dat geldt voor economische en sociale geschiedenis (aan economische en sociale faculteiten en hogescholen, Wageningen bijvoorbeeld), dat geldt ook voor de niet-Europese geschiedenis, van Amerika en Oost-Europa, maar vooral van het niet-Westen (Azië en Afrika). En dan laat ik de rechts- en kerkgeschiedenis en dergelijke maar geheel buiten beschouwing.

Het universitaire onderzoek, ten slotte, vormt slechts een deel van de totale wetenschapsbeoefening. Ook dat is iets nieuws. In de geesteswetenschappen waren universiteit en wetenschapsbeoefening vroeger vrijwel identiek. Buiten de universiteiten werd niet aan geesteswetenschap gedaan en omgekeerd behoefden de professoren aan de universiteiten niet veel anders dan wetenschap te doen. Dat is nu wel anders. Het laatste, maar ook het eerste. Er zijn verschillende wetenschappelijke instituten ontstaan, los van de universiteit, waar, naast andere zaken, ook de wetenschapsbeoefening een grote plaats inneemt. Het Bureau van de Rijkscommissie voor Geschiedkundige Publicatiën, het Rijks-Instituut voor Oorlogs-Documentatie, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, zijn de bekendste. Maar er zijn er meer,

waaronder vele kleinere. De Stichting Historisch Onderzoek, die in beginsel alle wetenschapsbeoefenaars op historisch gebied omvat, heeft zo'n 1100 leden. Hierbij zijn dan wel de ± 350 rechts- en kerkhistorici begrepen - die doorgaans van juridische en theologische faculteiten komen en daaraan ook verbonden zijn - en de ruim 200 serieuze amateurhistorici op het gebied van de lokale en regionale geschiedenis, zomede de classici, romanisten, oriëntalisten, Amerikanisten en 'what have you' die zijn aangesloten bij een of meer van de werkgemeenschappen. Als men met dit alles rekening houdt, kan men voorzichtig schatten dat er in Nederland zo'n 400 à 500 'gewone' historici bij de wetenschapsbeoefening zijn betrokken. Dat cijfer is interessant. De gezamenlijke Nederlandse universiteiten leverden nl. in het cursusjaar 1981 - laatste mij bekende cijfer - op de kop af 400 doctorandi in de geschiedenis af. Dat is dus ongeveer evenveel als het totale aantal historici dat op dit moment op enigerlei wijze bij de geschiedwetenschap is betrokken. Die 400 doctorandi zullen dan ook hierin hun toekomst niet kunnen zoeken, al moet er gewezen worden op een ander, nieuw verschijnsel, dat van de jonge, betaalde full-time onderzoeker-promovendus. De al genoemde Stichting Historisch Onderzoek heeft een jaarlijks budget van ruim twee miljoen gulden en besteedt dit bedrag voornamelijk aan promotie-onderzoek. Uit dit geld kunnen op jaarbasis zo'n 30 à 40 mensen een promotiebeurs verwerven. Voegt men dit bij de promotieplaatsen uit facultaire *pools* e.d., dan komen we op zo'n 50 full-time onderzoekers per jaar. Dit is, relatief gezien, een zeer grote bijdrage aan het onderzoek (het totale universitaire wetenschappelijk personeel (wp) komt op zoiets als 75 à 80 mje's aan onderzoek per jaar (25% à 30% van de werktijd van de 266 mje's wp). We kunnen dan ook constateren dat het promotie-onderzoek een van de belangrijkste vormen van historisch onderzoek is - zoals ook in veel andere landen het geval is. Het zou mij niet verbazen als zo'n 90% van de monografieën die jaarlijks in Nederland verschijnen dissertaties zijn.³

De toename van het aantal onderzoekers heeft uiteraard ook geresulteerd in een grote toename van het aantal historische publikaties, om te beginnen in dissertaties. In de jaren 1960 (1960-69) verschenen 96 dissertaties op historisch gebied, in de jaren zeventig waren dat er 138, een vrij kleine stijging dus, maar dat aantal zal aanzienlijk toenemen, gegeven de ontwikkeling van het promotiebeurzenstelsel die ik zo juist geschetst heb.⁴ De totale historische productie is veel sterker gestegen.

In de eerste na-oorlogse jaren bedroeg het aantal publikaties ongeveer 865 per jaar. Sinds het begin van de jaren 1980 bedraagt het jaarlijkse aantal publikaties bijna 5000. Dat betekent dus ongeveer een verzesvoudiging.⁵

Kennis en inzicht

Deze sterke toename van de productie heeft geresulteerd in een grote vermeerdering van onze kennis. Dat geldt voor vrijwel alle terreinen, maar voor sommige meer in het bijzonder. Daar is om te beginnen de historische demografie. Hierop lijkt die eigenaardige en stoutmoedige beeldspraak van toepassing: een maagdelijk terrein, zwanger van mogelijkheden. Veertig jaar geleden was hierover nog vrijwel niets bekend. Laten we vooropstellen dat de historische demografie geen Nederlandse uitvinding is geweest. Integendeel, we hebben hier het buitenlandse voorbeeld gevolgd en lopen in vele opzichten nog achter op bijvoorbeeld Engeland en Frankrijk, maar er is toch ook in Nederland een aanzienlijke prestatie geleverd. De geschiedenis van geboorte en sterfte, van huwelijkspatronen en levensverwachtingen, de groei van de bevolking, emigratie en urbanisatie, het zijn evenzovele gebieden waarop de vooruitgang van onze kennis zeer groot is. Dat geldt trouwens in het algemeen voor de economische en sociale geschiedenis. De eerste is al van wat oudere datum, maar is de laatste decennia vooral onder invloed van kwantitatieve methoden zeer sterk van karakter veranderd. Van de sociale geschiedenis kan men zeggen dat zij pas na de oorlog echt is opgekomen en pas in de jaren zestig tot volle bloei is geraakt. Aanvankelijk vooral opgevat als de geschiedenis van de arbeiders, van de anoniemen uit de industriële samenleving dus, richtte zij zich vervolgens, vooral in Frankrijk - dat boerenland bij uitstek - op de anoniemen der pre-industriële maatschappij, de boeren (agrarische of rurale geschiedenis), om ten slotte een algemene geschiedenis van sociale groepen te worden, waarbij zij zich, eigenaardig genoeg, nu juist weer op de elites wil richten.

Vergeleken bij de prestaties op het gebied van de historische demografie, de economische geschiedenis, de sociale geschiedenis en de agrarische geschiedenis, zijn de Nederlandse activiteiten op het terrein van de thans zeer populaire zogenaamde mentaliteitsgeschiedenis nog maar zeer bescheiden te noemen. Ten slotte dient ook de vernieuwing in de politieke geschiedenis vermeld te worden, die tot uiting komt in een

nieuwe aanpak van de geschiedenis der internationale betrekkingen, breder dan de traditionele diplomatieke geschiedenis te zien gaf, en in een meer sociaal-wetenschappelijke bestudering van politieke processen.

Als men dit alles in één woord wil samenvatten, dan zou men kunnen spreken van een enorme verbreding van de geschiedwetenschap. De geschiedenis is een wetenschap geworden die zich bezig houdt met vrijwel alle maatschappelijke groepen en alle aspecten van het menselijk leven uit het verleden. Dat streven is op zichzelf niet nieuw. Ook bij Voltaire en Michelet vinden we die brede interesse al, evenals ten onzent bij Blok of Huizinga. Het verschil zit hem in het feit dat er methoden zijn ontwikkeld om op deze gebieden tot wetenschappelijke kennis te komen. De nieuwe ontwikkeling in de geschiedwetenschap is vooral dat zij, voor een deel steunend op sociale wetenschappen als economie, psychologie, antropologie, wegen heeft gevonden om tot wetenschappelijke kennis te komen over zulke ingewikkelde problemen als levensduur, huwelijkspatronen, sociale stratificatie en mobiliteit, inkomen, welstand en, tot op zekere hoogte, de mentaliteit of zo men wil de attitudes van de mensen uit het verleden.

Wat dit voor de geschiedwetenschap met zich heeft meegebracht is een grote uitbreiding van methoden, technieken en benaderingen. De geschiedenis is wetenschappelijker geworden, althans ze lijkt meer op de andere wetenschappen. De moderne historicus is enigszins vertrouwd met het begrippenapparaat van de economie en de culturele antropologie, soms ook van de politicologie en de sociologie. Hij gebruikt technieken ontleend aan de 'content analysis', de linguïstiek, de statistiek, de demografie etcetera. Hij is gewend te rekenen en te tellen, grafieken; diagrammen en tabellen te gebruiken - en voor de computer is niemand meer bang.

Die vermeerderde kennis, vaak verworven met nieuwe methoden, heeft ongetwijfeld ook geleid tot een scherper inzicht in tal van problemen uit het verleden. Daarmee bedoel ik dan dat bepaalde nieuwe elementen een plaats in het geschiedbeeld hebben gekregen en dat sommige traditionele opvattingen bij nader onderzoek onhoudbaar zijn gebleken: de betekenis van de internationale factor in de Tachtigjarige oorlog, de rol der gematigden tijdens de reformatie, de economische voorsprong van Holland al in de late middeleeuwen, het belang van de agrarische sector in de Gouden Eeuw, de relativiteit van de achteruitgang in de

achttiende eeuw, de late industrialisatie van Nederland in de negentiende eeuw, de betekenis van facties naast partijen in de traditionele politiek, het zijn evenzovele nieuwe inzichten die ons beeld van de Nederlandse geschiedenis ingrijpend hebben gewijzigd.

Een nieuwe geschiedwetenschap?

Groei van de kennis, opkomst van nieuwe methoden en technieken, verscherping van inzicht, dat zijn de 'assets' die we voorlopig kunnen bijschrijven op de balans. Vooruitgang in de eerste betekenis van het woord is er dus ongetwijfeld, maar hoe zit het nu met de vooruitgang in die andere, diepere zin van een wezenlijke verbetering van ons begrip van het verleden? Met andere woorden: heeft deze vooruitgang geresulteerd in een historiografische revolutie of is het slechts de 'gewone' vooruitgang, die er altijd geweest is, de vernieuwing en verandering die nu eenmaal bij de wetenschap horen? Sommigen menen inderdaad van een revolutie te kunnen spreken. In een onlangs verschenen overzicht van de Nederlandse historiografie sinds 1945, met de even eigenaardige als adembenemende titel *Kantelend geschiedbeeld*, lijkt een van de auteurs het althans zo te zien. De moderne ontwikkeling, zo schrijft hij, heeft geleid tot 'een toenemende objectivering en historisering van het verleden, tot toenemende genuanceerdheid, tot een groeiend gebruik van andere wetenschappen, tot het toekennen van een aanzienlijke tot dominerende plaats aan het sociaal-economisch gebeuren en tot een meer structuralistische, analytische, kwantificerende en possibilistische aanpak.'⁶

Ik realiseer mij dat het voor leden van een Maatschappij voor Letterkunde niet aangenaam is om naar zulke taal te luisteren. Maar ik vrees dat U op nog erger zaken moet zijn voorbereid. Om te zien wat die nieuwe aanpak in de praktijk betekent, moeten we ons namelijk wenden tot het grote geschiedwerk dat onlangs is voltooid en dat beoogt de resultaten van heel deze nieuwe ontwikkeling samen te vatten en door te geven aan het brede publiek. Ik bedoel natuurlijk het grote vijftiendelige standaardwerk, de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. Een vergelijking tussen deze NAGN en haar voorgangster, de eerste AGN (die van 1949 tot 1958 is verschenen, maar al tijdens de tweede wereldoorlog werd geconcipieerd), kan de ontwikkelingen waarover ik sprak - groei, specialisatie, verwetenschappelijking, verandering, vernieuwing - uitstekend illustreren. We zullen eerst de cijfers laten spre-

ken. Om te beginnen de groei: de 5506 pagina's van de AGN werden er 7327 in de NAGN, bijna 2000 meer dus, ofwel een groei van 40%. De oude AGN was ingedeeld in 187 bijdragen, van de hand van in totaal 108 historici. De NAGN heeft meer dan tweemaal zoveel medewerkers, niet 108 maar 222, en bijna twee keer zoveel bijdragen, 353 i.p.v. 187. Specialisatie dus, maar ook de bekende keerzijde hiervan, versnippering. De gemiddelde omvang is daarbij gedaald van bijna 30 naar ruim 20 pagina's per bijdrage. Dat letterlijk de grens der specialisatie bereikt is, moge blijken uit het hoofdstuk van 125 bladzijden over de socio-culturele geschiedenis 1500-1800. Dat bestaat uit 21 bijdragen van 15 auteurs - bijna allen professor -, van wie er één de geschiedenis van de wiskunde tussen 1500 en 1800 behandelt, in welgeteld één bladzijde. Wie nu denkt dat dit de kortste bijdrage is, vergist zich. Deze prijs gaat naar Prof. van Houtte voor zijn bijdrage over 'menselijke communicatie', in deel 9. Deze studie telt precies 30 regels.

De nieuwe opzet van de NAGN blijkt ook uit de verdeling over de tijdvakken. Oudheid en middeleeuwen hebben er 700 pagina's bijgekregen, de nieuwe tijd krijgt daarentegen nauwelijks meer aandacht. De grote groei van de omvang zit namelijk in de ruim 1000 extra bladzijden over de negentiende en twintigste eeuw. Hierin zien we de opkomst van de contemporaine geschiedenis weerspiegeld. En dan is er ten slotte de verdeling over de vakgebieden; en daarmee komen we bij het echte grote verschil tussen de geschiedschrijving rond 1950 en die van 1985. Ik volsta weer met enkele sprekende cijfers: in de oude AGN kreeg de politieke geschiedenis 53% van de beschikbare ruimte, de sociaal-economische geschiedenis 18%. In de NAGN is dat heel anders: het aandeel van de sociaal-economische geschiedenis is meer dan verdubbeld, van 18% naar 37%, dat van de politieke geschiedenis daarentegen tot minder dan de helft teruggebracht, van 53% naar 25%.⁷ Het zal U niet verbazen te vernemen dat de vier gewone hoogleraren die - samen met de mediëvist Blok - het Nederlandse deel van de redactie vormen, alle vier de sociale en/of economische geschiedenis als leeropdracht hadden of hebben.

De redactie heeft dus voor een radicaal nieuwe aanpak gekozen en is zich daarvan zeer wel bewust. Ze schrijft in haar voorwoord 'dat de historische wetenschap zelf sinds een twintigtal jaren een diepgaande transformatie had doorgemaakt [...] Ten gevolge daarvan waren de inzichten over tal van vraagstukken als periodisering, de samenhang

tussen verschijnselen, toeval en gedetermineerdheid in ontwikkelingen, relevanties en plaats van deelterreinen en thema's binnen theoretischdynamische modellen van historische ontwikkeling, de relaties tussen eenmalige en zich herhalende processen, de verhouding tussen individu en samenleving, en dergelijke meer, volledig veranderd.⁸

Voorals dat 'en dergelijke' is ontwapenend. Om het hoofd te bieden aan deze problemen heeft de redactie gekozen voor een geheel nieuwe opzet, gebaseerd op 'het chronologische uitgangspunt van seculaire en lange golfbeweging' en 'het theoretische schema van de thematische gelaagdheid'.⁹ 'In dit schema', zo gaat men energiek verder, 'was in het openingsdeel een hoofdstuk voorzien waarin de geo-morfologische en fysisch-geografische situatie en suprasedulaire evolutie van het Beneluxterritorium als fundament waarop c.q. gegevenheid waarin de nationale geschiedenis zich voltrekt, zouden worden besproken'.¹⁰

Dat hoofdstuk is er niet gekomen. Gelukkig maar! Al blijft dus nog even onduidelijk hoe 'de' nationale geschiedenis zich voltrekt op het fundament van het Benelux-territorium. Het zij zo.

Ik zal niet ontkennen dat ik niet erg houd van dit proza dat als een beschonken agoog op ons afkomt. De zaak waarom het gaat, is overigens tamelijk eenvoudig: het is de toepassing van het concept dat Braudel in zijn *La Méditerranée* heeft gebruikt op de geschiedenis van Nederland. Braudel onderscheidde in dit beroemde boek, drie verschillende tijdsniveau's: de welhaast immobiele geografische tijd (de structuur), de tijdsduur der trage veranderingen (de conjunctuur) en de korte duur der politieke gebeurtenissen of evenementen. Ik heb elders uiteengezet dat dit voor Braudel primair een organisatorische kwestie was, de oplossing van een compositorisch probleem.¹¹ Voor de Franse historische school der *Annales* was het overigens inderdaad soms een soort evangelie. Dat zo'n proces zich niet zo maar laat toepassen op een verzamelen naslagwerk, althans niet zonder voor de gebruiker vele raadsels en problemen te scheppen, wordt echter al snel duidelijk als men deze delen raadpleegt. Bedenklijker is dat Braudels compositorisch concept der 'durées' door de redactie is omgevormd tot een vaag gearticuleerde theorie over de in het historische proces werkzame krachten en hun onderlinge hiërarchie, een soort speculatieve geschiedfilosofie dus. Het is hier de plaats niet daarop dieper in te gaan en het zou ook niet erg hoffelijk zijn de collegae die met meer enthousiasme dan helderheid dit credo hebben geschreven, daarover lastig te vallen. Het gaat tenslotte

meer om de inhoud dan om de inleiding en de NAGN heeft heel wat te bieden.

Wat de NAGN illustreert, is eenvoudigweg, dat wat men wel de *Annales*-revolutie noemt nu ook in Nederland is doorgebroken. De geschiedwetenschap is in zijn oorspronkelijke vorm van vooral politieke geschiedenis ontstaan in Duitsland in de negentiende eeuw. Ze vond haar neerslag in het historisme en werd gepersonifieerd door Ranke. De twintigste eeuw bracht de triomf van de sociaal-economische geschiedenis. Dit gebeurde vooral in Frankrijk en leidde tot een soort historisch structuralisme, gepersonifieerd door Braudel. Zijn portret siert dan ook de NAGN. Ik zou dit graag aanduiden als een paradigma-wisseling - al was het maar om dat woord ook eens te gebruiken, al weet ik niet precies wat het betekent - maar het is, geloof ik, veeleer zo dat van een synthese of althans een symbiose kan worden gesproken. De ene richting heeft de andere namelijk niet verdreven, wat voor een revolutie opmerkelijk genoeg is. De moderne historicus leeft met een aantal ideeën van het historisme en van het structuralisme, of, om het anders te zeggen, de zielen van Ranke en Braudel leven vreedzaam samen in zijn borst. U ziet tot welke irenische maar toch ook griezelige metaforen ik verval. Het is de hoogste tijd om af te sluiten, constaterend dat sinds 1945 veel nieuwe elementen in de Nederlandse geschiedwetenschap zijn binnengedrongen en concluderend dat het onmogelijk is te zeggen of op grond hiervan van vooruitgang in de geschiedwetenschap kan worden gesproken.

Eindnoten:

- 1 Julien Benda, *La jeunesse d'un clerc*, Parijs 1968, p.115.
- 2 Het grootste gedeelte van deze statistische informatie dank ik aan mededelingen van drs. P. den Boer te Utrecht, die ik bij deze hiervoor hartelijk dank zeg. De cijfers over de huidige situatie zijn ontleend aan een notitie van de Academische Raad.
- 3 Deze gegevens zijn grotendeels ontleend aan de Jaarverslagen van de Stichting Historisch Onderzoek te 's-Gravenhage.
- 4 Deze gegevens dank ik aan drs. P. den Boer.
- 5 Deze informatie is ontleend aan A. Gast en J. Brok-ten Broek (eds.), *Repertorium van boeken en tijdschriftartikelen betreffende de geschiedenis van Nederland verschenen in de jaren 1945-1947* (Leiden 1953) en Th. S.H. Bos (ed.), *Ibidem verschenen in 1982*, Den Haag 1984.
- 6 G. de Bruin, *De geschiedschrijving over de Nederlandse Opstand* in W.W. Mijnhardt (red.), *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945*, Utrecht/Antwerpen 1983, p.49.
- 7 Deze cijfers zijn ontleend aan de tabel in de *Inleiding op de delen 5 tot en met 9* door A.M. van der Woude (*Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden 5*, Bussum, 1980, p.9). Professor Kossmann wees mij er op dat deze cijfers alleen betrekking hebben op de delen 5 tot en met 9, betreffende de nieuwe geschiedenis. De *Inleiding* is op dit punt niet al te duidelijk.
- 8 *Woord vooraf bij de delen 1 tot en met 15, Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden 1*, Bussum 1981, p.9.
- 9 *Ibid.*, p.13.
- 10 *Ibid.*, p.13.
- 11 H.L. Wesseling, *Fernand Braudel*, in: A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner (red.), *Historici van de twintigste eeuw*, Utrecht/Antwerpen 1981, p.234 e.v.

Benoeming tot erelid van Dr. C.F.P. Stutterheim Laudatio door Dr. C.A. Zaalberg

Ons medelid Stutterheim heeft, na zijn eindexamen HBS-B en het staatsexamen gymnasium A te hebben afgelegd, aan de Universiteit van Amsterdam gestudeerd in de Nederlandse taal- en letterkunde. Toen hij begon te publiceren, trok hij de aandacht van velen door de originaliteit, om niet te zeggen de gewaagdheid van zijn onderwerpen. Hij trachtte de vraag te beantwoorden in hoeverre 'modaliteit' een begrip was dat een plaats verdiende in de grammatica; hij onderwierp Perk's *Iris* aan een kritiek die Leavis eer zou hebben aangedaan; kende waarde toe aan - zoals het opstel getiteld was - *Visuele elementen in de literatuur*, en kritizeerde de wijze waarop Wilhelm Wundt in zijn beroemd standaardwerk de metafoor had behandeld met betrekking tot de betekenisverandering.

Het was iets zeldzaams, misschien unieks dat een neerlandicus van zijn generatie bijvoorbeeld de taalkritiek van Mauthner en de *Logische Untersuchungen* van Edmund Husserl had bestudeerd. Die studie moet, deels, de grondslag hebben gelegd voor zijn vorming tot zelfstandig denker. Daarbij kwam een wel zeer ruime belezenheid op psychologisch en literair gebied. Stutterheim beperkte zich daarbij bepaald niet tot de Nederlandse letterkunde.

Zijn proefschrift kreeg de titel *Het begrip metafoor. Een taalkundig en wijsgerig onderzoek*. Het onderzoek omvatte een periode van meer dan twee millennia en had een reikwijdte van, ruw gezegd, Aristoteles tot aan de twintigste-eeuwse stilistiek.

De onafzienbare reeks artikelen die Stutterheim op zijn promotie (1941) heeft laten volgen - eigenlijk zou ik moeten zeggen: de diverse reeksen artikelen - houden zich consequent bezig met logica, taaltheorie, stilistiek en psychologie - nu ja, ook wel met andere onderwerpen. Ik noem u enkele boeken van zijn hand: *Stijlleer* (1947); *Inleiding tot de taal-philosophie* (1949); *Problemen der literatuurwetenschap* (1953); de titels spreken van zijn brede terreinbeheersing. Maar wat de lezer telkens weer tot bewondering dwingt, is de menigvuldigheid van nieuwe aspecten die Stutterheim op die gebieden opent en de overtuigende kracht waarmee hij zijn standpunten verdedigt. In zijn inaugure-

le rede *Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden* (1956) opent hij terloops onze ogen voor een spraakkunstregel die de relatie betreft tussen een voornaamwoord en de voorafgaande substantieven waarnaar het kan verwijzen.

Wat deze leraar niet minder boeide, was de praktijk van het moedertaalonderwijs. Hij toonde zijn toewijding door een herdruk te bezorgen van dat verrukkelijke boek van zijn schoonvader, Mathijs Acket: *Stijlstudie en stijloefening*. Hij moderniseerde het allerbeminnelijkste boek waar nieuwe inzichten betreffende woordleer, beeldspraak en metriek dat nodig maakten, en slaagde er toch in het zichzelf te laten blijven. Daarentegen wierp hij in 1954 een knuppel in het docentenhok met *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. U heeft wel eens gemerkt - misschien al toen u op school was - dat er verschil van mening bestaat over het nut van het onderwijs in de grammatica van de moedertaal. Op grond van tientallen jaren ervaring als leraar en examiner, niet in de laatste plaats voor de middelbare akte, komt Stutterheim tot de konkluzie dat de taalbeheersing gebaat zal zijn bij onderwijs in bepaalde, zorgvuldig uitgekozen, onderdelen van de spraakkunst. In dit boek verrijkt hij ons begrippenapparaat met de nuttige vondst 'grammatische homonymie'.

Het terrein van de filologie heb ik nog onbesproken gelaten. Nadat hij in 1946 twee middeleeuwse tafelspelen had uitgegeven naar een latijns handschrift, heeft Stutterheim dat gebied pas een jaar of twintig later opnieuw betreden toen hem de opdracht werd om voor de (nu zo goed als voltooide) reeks Werken van Bredero de editie te leveren van de *Spaanschen Brabander*. Hij heeft zich er niet door laten ontmoedigen, dat er kort tevoren al twee goede edities verschenen waren: die van zijn kollega Damsteegt en die van pater Prudon. Zoals we verwachten konden, behandelde hij in zijn heel uitvoerige inleiding opnieuw alle vanouds bekende *Brabander*-raadsels (waarbij ook hij niet steeds het overtuigende antwoord vermocht te vinden), maar vestigde bovendien de aandacht op tot dusver verwaarloosde details. Verder werkte hij intensief mee in het - door wijlen Garnt Stuiveling zo voorbeeldig geleide - groepje waaraan het geluk ten deel viel in jaren van produktieve samenwerking een editie samen te stellen van Bredero's *Groot Lied-boeck*. Hij verraste daarbij dikwijls door een verlossende kijk op een beklemmend onduidelijke zinskonstruktie, maar ook wel eens door het resultaat van noest en nederig speuren in woordenboeken.

Dames en heren, hetgeen Stutterheim uniek maakt in de wetenschappelijke wereld is niet enkele de breedheid van de stof die hij beheerst. Ik mag niet volstaan met te zeggen: 'luister straks maar naar hemzelf.' Ik moet mijn opsomming completeren door u enkele karakteristieke trekjes van zijn werk en zijn persoon aan te wijzen.

De geschriften van Stutterheim, zowel de genoemde boeken als zijn artikelen - deels al in bundels verzameld -, zijn recensies, zijn bijdragen aan encyclopedieën en zijn *Commentaartjes* in Forum der Letteren, het zijn voorbeelden van stijlbeheersing. Zijn schrijfrant is voornaam en ernstig, zeker in zijn wijsgerig werk. Hij zal bijvoorbeeld een alchemist omschrijven als iemand die 'op bedriegelijke wijze 'goud maakt' uit stoffen waarin...' (en nu zoudt ú waarschijnlijk vervolgen met: 'waarin al goud zit'); hij gaat door met: 'waarin dit metaal reeds aanwezig is.'¹

Hij blijft dit stijlniveau trouw dank zij de gave der ironie. Ik citeer weer: 'Toen ik betrekkelijk aan het begin van een lezing over moderne psychologie de spreker hoorde gewagen van 'een zekere Freud', bewees hij daarmee op voor mij overtuigende wijze de onzekerheid van zijn kennis; in de rest van zijn betoog heeft hij niet veel meer kunnen doen dan andersoortig bewijsmateriaal voor de juistheid van mijn overtuiging aandragen.'² U heeft gelet op dit spel met 'zeker' en 'onzeker' en met 'voor mij overtuigende wijze' en 'mijn overtuiging'. Dit spottende stilisticum hanteert hij vaak, bijvoorbeeld als hij uit een oud oefeningenboekje citeert: 'Voorzie het volgende stukje van naamvallen' en de bedoeling van die opdracht uitlegt: 'Deze voorziening bestaat dan in het plaatsen van cijfertjes (van 1 tot en met 4) boven de woordjes.'³

Het is pikant om te zien hoe hij zijn stijlprocédé herkent en waardeert bij het bespiegelen van een plaats uit Kees Stip:

Twee kostschoolmeisjes uit Misore
zijn aan hun banken vastgevroren
en ook een knaapje uit Ceylon
dat zijn grammatica niet kon.

Waarom, vraagt Stutterheim zich af, heeft de dichter het woord 'grammatica' gekozen, en niet zo iets gewoons als 'geschiedenis' of 'natuurkunde', die toch ook in het metrische schema zouden hebben gepast. Hij antwoordt: 'Met feilloze zekerheid heeft de dichter dat ene woord gekozen, omdat het meer dan de andere geschikt was om in dit koddige gedicht een koddig gezicht te zetten.'⁴

De onverstoorbaarheid waarmee Stutterheim het lachwekkende vermomt achter de statigheid van zijn taalgebruik is ook een kenmerk van zijn onnavolgbare welsprekendheid. Velen van u herinneren zich hoe hij een half jaar geleden in ditzelfde gebouwencomplex een redevoering uitsprak bij de voltooiing van de honderdste jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, en hoe hij daarin terloops een van zijn zetten gaf tegen een modeverschijnsel in het taalgebruik. Hij klaagde met pathos hoe alle abstrakties van een bepaalde soort in stukken en brokken uiteenvielen en verduidelijkte toen zijn bedoeling met 'een stuk medemenselijkheid' en 'een stuk bioskoopgebeuren' enz., waar tegenwoordig zekere woordvoerders de mond van vol hebben.⁵

Is dit rekken aan woorden, dit experimenteren met hun elasticiteit, niet typerend voor iemand die gegrepen is door de metafoor? Hoever - schijnt de taalfilosoof, schijnt de stilisticus zich af te vragen - kun je met een woord gaan? Hoelang blijft het nog zichzelf?

En hiermee belanden we bij het begrip, dat bij Stutterheim de taalfilosoof even centraal staat als bij Stutterheim de taalpsycholoog het 'bewustzijnsniveau': het begrip 'identiteit'. Hoe meer u in zijn geschriften leest, hoe duidelijker u zal worden welke plaats het in Stutterheims denken inneemt. Slaat u daarbij vooral niet zijn autobiografische novelle over: *De man die niet Wilgenburg wilde zijn*.

Ik moet wel afbreken. Ik heb enkele van de redenen genoemd waarom het juist zou zijn dr. C.F.P. Stutterheim tot erelid te benoemen. Ik noem u nu de hoofdreden. Onze Maatschappij heeft leden in soorten. De gewone leden zijn degenen wier bijdrage aan de Maatschappij hun kontributie is. Een deel van hen kan ook belangstellende leden genoemd worden. Dat bent u namelijk, die hier in de zaal zit. Een klein deel is werkend lid; dat zijn de bestuursleden. Maar er zijn ook heel enkele ereleden, en dat zijn degenen wier lidmaatschap bijdraagt tot de eer van onze Maatschappij.

Ik hoop dat ik duidelijk ben geweest.

Eindnoten:

- 1 *Conflicten en grenzen*, p.46.
- 2 *Conflicten en grenzen*, p.31.
- 3 *Taalbeschouwing en taalbeheersing*, p.57.
- 4 *Uit de verstrooiing*, p.261
- 5 Stutterheims feestrede voor Tijdschrift is elders in deze jaargang opgenomen.

Dagboekliteratuur Door Hans Warren

Wanneer we ons in het verschijnsel Dagboekliteratuur verdiepen willen is het misschien goed eerst enkele dingen op een rij te zetten. Voor u hierheen kwam hebt u waarschijnlijk de convocatie voor de drie lezingen bekeken en de opmerkingen daarin hebben ieders gedachten onherroepelijk een beetje gestuurd, ook de mijne. U las namelijk een uitspraak van Greshoff pro en van Hermans contra dagboeken, mémoires en dergelijke geschriften en voorts de bewering dat er de laatste jaren in ons land een ware revival van de belangstelling voor het literaire dagboek zou zijn ontstaan.

Of van een revival gesproken mag worden weet ik niet zo - dat zou inhouden dat de belangstelling voor het literaire dagboek in ons land ooit al eens erg groot is geweest. Dat is beslist niet het geval, ondanks de voorkeur van Greshoff en enkele gelijkgezinden zo'n halve eeuw geleden. Integendeel, het literaire dagboek is te allen tijde in de Nederlandse literatuur een stiefkind geweest en gebleven en pas de allerlaatste tijd bestaat er een wat bredere interesse.

Anne Frank en Etty Hillesum zijn begrippen. Als ik hun namen uitspreek doe ik dat met schroom. Want wat zouden deze vrouwen met hun terecht zo beroemd geworden dagboeken gedaan hebben als ze waren blijven leven?

Anne Frank en Etty Hillesum zijn door hun lot in een aparte klasse geplaatst. Ik voel dat duidelijk wanneer ik wil proberen om mijn eigen plaats te bepalen. Je bent in onze letteren met dagboeken en dagboekachtige geschriften snel klaar. Beets, Van Deysse, Van Eeden, Slauerhoff, Buddingh', Peereboom, dan heb je het zo ongeveer gehad. Ik voel me dan nog het meest verwant aan Van Deysse, maar enige invloed heeft hij niet op me gehad, daarvoor leerde ik zijn intieme notities te laat kennen.

Nee, een geliefd en gewaardeerd genre was het literaire dagboek in ons land nog nimmer, en toen ik als beginnend schrijver mijn weg probeerde te vinden en, zoals ieder dan toch haast vanzelfsprekend doet, naar geestverwanten en voorbeelden uitkeek, vond ik die niet. Want zelfs de enkele namen die ik zojuist noemde ontbraken toen nog. Er was absoluut niets; wat welbeschouwd toch een hoogst merkwaardige

toestand was: een literatuur zonder enig dagboek.

Het isolement waarin ik me, toen ik begon te schrijven bevond was vrijwel absoluut. Het was oorlog, ik woonde in de meest afgelegen hoek op een Zeeuws eiland en allerlei privé-omstandigheden maakten de afzondering nog sterker. Maar wie zal het zeggen, misschien is zo'n situatie juist wel de ideale kweekgrond voor een dagboekschrijver.

Het is bij mij allemaal erg argeloos begonnen. Ik hield al van omstreeks mijn zeventiende een natuurdagboek bij waarin ik verslag uitbracht van mijn waarnemingen aan vogels, planten, schelpen en dergelijke en ook mijn excursies in natuurgebieden zo kleurrijk mogelijk schilderde. Ik deed dat met grote regelmaat. Maar af en toe vonden er zulke ingrijpende gebeurtenissen plaats dat ik ook die in mijn natuurdagboek noteerde. Als voorbeeld noem ik de oorlogsdagen van mei 1940. Maar toen ik met mijn eigenlijke *Geheim dagboek* op 16 april 1942 begon, had ik nog geen literaire voorbeelden gevonden. De rijkdom aan buitenlandse dagboekliteratuur raakte pas geleidelijk voor mij ontsloten ná de bevrijding.

Hoe zou het komen dat onze literatuur geen dagboeken kende? Ik weet het niet. Ik scherm niet graag met de termen volk en volksaard. Maar àls we dan een volk zijn van schilders bij voorbeeld, en *niet* van schrijvers, dan zijn we het heel beslist niet van dagboekschrijvers. Jezelf blootgeven wordt snel genant en ongepast gevonden en wanneer je nog tijdens je leven er toe over gaat eigen intimiteiten in druk prijs te geven wordt er al snel gedacht en gezegd: 'Wat verbeeldt die vent zich wel, denk je dat we ons interesseren voor zijn onbeduidende en onsmakelijke privéleven?' Nòg erger wordt het gevonden dat intimiteiten over derden in de openbaarheid komen: hoe zit het met hun privacy?

'Hoe zit het met *mijn* privacy?' schijnt zelfs menigeen te denken die niet meer onbevangen de dagboekschrijver benadert. 'Want al wat ik tegen hem zeg, al wat ik met hem doe of niet doe, het wordt misschien opgeschreven en over een paar jaar met rode oren gelezen door duizenden lezers. Mijden moet je zo'n kerel, hij is gevaarlijk.'

In een land als het onze waar zich in de literatuur geen enkele dagboektraditie had kunnen ontwikkelen was het niet veel minder dan een avontuur, zowel voor mij als voor mijn uitgever, om aan dit project te beginnen. Ik zal proberen zo beknopt mogelijk weer te geven hoe het gegaan is.

Hoe mijn eigen *Geheim dagboek* zich geleidelijk ontwikkelde uit mijn natuurdagboeken heb ik al geschetst. Ik was overigens al twintig voor ik begon te schrijven en ik heb mezelf altijd in de eerste plaats dichter gevoeld. Geen prozaïst. Toen ik in 1942 met mijn *Geheim dagboek* een begin maakte moest ik het métier nog onder de knie krijgen. Zelf heb ik altijd een uitgesproken voorliefde voor autobiografische geschriften, confessies, brievenboeken en dergelijke gehad en in de loop van de jaren vond ik vooral in de Franse literatuur veel en schitterende voorbeelden, als de egotistische geschriften van Stendhal, de brieven van Flaubert, Eugène Fromentin, de correspondentie tussen Alain-Fournier en Jacques Rivière, de dagboeken van Gide, de notities van Léautaud en Jouhandeau - een ware overvloed. Wat me trof was dat ik de autobiografische aantekeningen van deze schrijvers vaak veel interessanter vond dan hun verhalen en romans, hun fantasieën, hun 'studeeren slaapkamerverzinseltjes' om Greshoff te citeren, al laat ik het woord pover hier dan weg.

Ik heb uiteraard, en beter laat dan nooit, deze schrijvers in menig geval als voorbeeld gebruikt op de weg die ik gaan wou. Ik wist nu dat je van een 'journal intime' een literair meesterwerk kòn maken, ook al was dat dan in Nederland nog nooit geprobeerd. En ik heb, de jaren door, mijn best gedaan om alle facetten van mijn leven zo oprecht en zo goed mogelijk in dagboekvorm vast te leggen.

Nimmer is het mijn bedoeling geweest dit dagboek nog tijdens mijn leven te publiceren. Ik weet dat dit nu een hypocriete bijklank heeft, maar het is de waarheid. Het is in deze context misschien interessant om een pagina voor te lezen uit deel vijf dat dit najaar verschijnen zal, en wel de notitie van 16 september 1955. Deze aantekening luidt:

'Onlangs las ik in een Frans weekblad, ik meen in *L'Express*, dat het 'journal intime' een 'genre faux' was. Bedoeld werd wellicht: het reeds tijdens het leven van de auteur min of meer volledig uitgegeven dagboek. Een dagboek geschreven voor anderen. Maar een dagboek als dit, een dagboek als een soms meer soms minder noodzakelijk houvast is niet 'faux'. Kafka's *Tagebücher* werden ook genoemd - ze zijn een goed voorbeeld.

'En nu ik. Ik ben geen groot man, geen interessant kunstenaar, geen diepe originele geest, geen baanbreker en ik ga ook niet met zulke lieden om. Ik houd een dagboek bij, noteer dat ik een slecht gebit heb, verliefd ben, van mijn kind houd.

‘Waarom? Voor wie? Ik ben niet van plan iets ervan te publiceren zo lang ik leef, gesteld dat iemand het uit zou willen geven. Wanneer deze schriften, notitiebloccs, losse blaadjes niet verloren gaan komen ze dus later in andermans handen. Het meest waarschijnlijk in die van (mijn dochter) Amanda of eventueel andere kinderen. Ik hoop die kinderen zo op te voeden dat ze niet geschokt zullen worden door wat zij te lezen krijgen.

‘Ik zie voorlopig nog niet hoe - op dit ogenblik is de gedachte dat Amanda dit later lezen kàn (ik zeg niet lezen zàl) mij onaangenaam.

Goed, Amanda dan of mogelijk een vreemde ontcijfert deze honderden bladzijden en komt aan deze regels toe.

‘En gaat verder, leest wat er nu nog niet staat.

‘Voor wie heb ik dit geschreven, zal ik wat volgt schrijven? Toch niet alléén voor mezelf, anders zou ik me op dit moment niet een beetje wonderlijk voelen en zelfs de behoefte hebben die latere lezer te groeten.

‘Ik groet u.

‘Er is dus, zelfs bij een journal intime als het mijne wel degelijk een verlangen tot bestendiging. Dat wil zeggen dat het toch ook wel een literaire kunstvorm is waarin je vaak het beste van jezelf geeft. Het is veel meer dan enkel geheugensteun, vastgelegd materiaal om later te gebruiken.

‘Een dagboek zou alle andere boeken overbodig moeten maken, alle genres in zich verenigen.

‘‘Mon coeur mis à nu.’ Daardoor kan de lectuur van dagboeken zo'n genot zijn, men ontmoet er de mensen in zoals ze zijn, in hun kleinheden, hun twijfels. Hun zielsgebreken zijn er niet bemanteld door het rijke gewaad van de grote kunst.

‘Je bent in direct contact.

‘Het komt het dichtst bij een persoonlijke ontmoeting’.

Tot zover deze notitie uit deel vijf. Hetzelfde deel vijf bevat nog een reflexie over dagboekschrijven, of liever over het opgeven daarvan:

‘Aan de ene kant: een dagboek bijhouden is een zware zelf opgelegde last. De andere kant: je voelt je tegenover jezelf tekortschieten wanneer je opgeeft. Hèb je eenmaal opgegeven dan slijt die wroeging snel, vermoed ik. Want niemand zal je van gemakzucht betichten, het opgeven is een geheime zonde waar behalve jezelf niemand weet van heeft’ (29 augustus 1954).

Nu komt natuurlijk de vraag bij u op: 'Waarom geeft u uw dagboeken dan toch tijdens uw leven al in het licht?'

Uit de voorgelezen passages blijkt duidelijk dat ik me er altijd van bewust ben geweest dat ik met mijn *Geheim dagboek* iets maakte dat zich in literair opzicht meten kon met mijn andere werk. De vele buitenlandse voorbeelden gaven me het vermoeden dat wat elders kon, hier toch ook wel zou moeten kunnen. En toen de eerste stap in de richting van een eventuele publikatie gezet werd van de zijde van de uitgeverwereld ben ik gaan nadenken. Men wist dat ik al tientallen jaren een dagboek bijhield en was een tikje nieuwsgierig. Wie weet was de tijd rijp voor het genre. De eerste die mij benaderde was Martin Ros, hij heeft jarenlang aan me getrokken om me over te halen een selectie uit mijn *Geheim dagboek* af te staan voor zijn reeks Privé-Domein. Maar mijn schroom was nog te groot, ik durfde het niet aan. Ik heb Martin Ros, hoewel we vrienden werden, zelfs nooit iets laten lezen. Vervolgens kwam mijn uitgever Bert Bakker, de man die het ook op zijn geweten heeft dat ik behalve als dichter als prozaïst ging publiceren, dat de boeken *Steen der hulp* en *Demetrius* geschreven en uitgegeven werden. Bert Bakker heeft waarschijnlijk op een gunstig moment een goed voorstel gedaan. De tijden en de zeden waren geleidelijk veranderd, men nam ook in ons land niet meer zo snel aanstoot aan openhartige confessies over allerlei sexuele en andere gedragingen die wat buiten het gangbare vielen. Bovendien verzekerde Bert Bakker me dat hij mijn dagboek integraal uit zou geven als hij het goed vond. Of hij eens een aantal passages mocht lezen. Het is een zeer zware beslissing voor me geweest. Ik gaf een paar fragmenten ter inzage, en toen was hij pas recht enthousiast. Uiteraard wisten toen hij noch ik dat de boeken zo'n brede weerklank zouden vinden - het ging zuiver om ideële dingen.

Ik zette alles op een rij, de voordelen, de nadelen. Wat zeer zwaar voor mij woog was het feit dat ik dan zelf de dagboeken zou kunnen redigeren. Een latere tekstbezorger zou wellicht met de handen in het haar zitten, niet alleen wegens het ontcijferen (ik heb een moeilijk handschrift zoals men dat in het Letterkundig Museum eufemistisch noemt) maar ook wat betreft het al dan niet opnemen van herhalingen, verschrijvingen, stilistische fouten zoals die ontstaan kunnen bij soms slordig, snel noteren en het schrappen van onbenulligheden die in ieder dagboek onherroepelijk opduiken als een overvloed aan weerberichten

en gezondheidsbulletins. Vervolgens zou ik zelf de privacy van derden zo goed mogelijk kunnen beschermen door initialen te gebruiken en andere namen te verzinnen wanneer het geen publieke personen betrof.

Ik liet me overhalen. In 1981 verscheen het eerste deel, deze herfst komt het vijfde dus. De boeken werden in de kritiek buitengewoon gunstig ontvangen en ze bezorgden me als prozaïst in vier jaar een faam die ik als dichter in veertig jaar niet heb bereikt.

Was dit succes te voorzien? Beslist niet.

Betreur ik het dat de prozaïst Warren de dichter overvleugelt?

Een béetje is dit het gevoel, lijkt me, of je door een jongere broer wordt voorbijgestreefd, want het dagboek, voor zover verschenen, loopt immers nog maar tot 1953. Maar ook heeft het succes van het *Dagboek* de belangstelling voor mijn poëzie en andere literaire activiteiten aangewakkerd, er is een duidelijke opleving merkbaar.

Er is nòg een reden waarom ik blij ben tot publikatie van het *Geheim dagboek* over te zijn gegaan. Uit de honderden brieven die ik als reactie kreeg van oud en jong, van mannen en vrouwen, jongens en meisjes uit alle lagen van de bevolking heb ik ervaren dat deze boeken voor veel mensen intens veel betekenen. En zo kreeg ik een direct antwoord op de vraag die ik mezelf in 1955 stelde: 'Waarom? Voor wie?' Het merkwaardigst vind ik die weerklank omdat ik geen enkele boodschap heb. Zelfs het feit dat ik mijn leven lang buiten het gareel gelopen heb schijnt geen bezwaar te zijn - de lezer herkent zich en heeft er iets aan. Wàt trekt hem? Die spiegel?

Ik stuitte eens op de volgende omschrijving van Stefan Kanfer over het dagboek. Hij zei: 'A diary is a kind of looking glass. At first it reflects the diarist. But it ends by revealing the reader.' Ik vermoed dat dit een van de eigenschappen is die menige lezer zo aantrekt. Maar zo'n spiegel dient dan wel optimaal geslepen te zijn. Het gaat niet aan om alles 'nevelig te laten' zoals Hermans gispte, dat wreekt zich onmiddellijk. Wie het dagboek beschouwt als belangrijke literaire kunstvorm besteedt evenveel zorg aan dat proza als aan een roman of novelle.

Ik vind het zelf merkwaardig dat ik vandaag sta te praten over een enorm omvangrijk 'work in progress' waarvan ik het totale aantal delen nog niet durf te schatten en dat ook waarschijnlijk nog lang niet voltooid is. Wèl hoop ik, net als André Gide, de laatste notitie bewust te kunnen maken, dus een afronding aan te brengen zoals ik eens een openingsregel schreef.

Wanneer ook dàt me gegeven mag zijn bestaat er een kans dat ik alle bezwaren heb ontkracht die Hermans tegen het genre heeft geformuleerd. Geen neveligheid, zelfs een afronding en in plaats van een goedkope manier van tekstproductie een algehele inzet van mijn persoonlijkheid. Latere geslachten moeten dan maar uitmaken of mijn dagboeken het uithouden naast de 'povere studeer- en slaapkamerverzinseltjes van onze romanciers en romancières' die Greshoff in zijn tijd kennelijk te licht bevond.

Het dagboek als literair genre

Door Martin Ros

‘De mens draagt het oneindige in zich,’ schreef Chateaubriand in zijn *Mémoires d'outre-tombe*. Op dit oneindige in ons willen we graag terugzien, ouder, wijzer, droever wordend. Julien Green, die een inmiddels tot achtduizend pagina's gegroeid *Journal* op zijn naam heeft staan, heeft eens prachtig beschreven hoe hij zich als gevorderde veertigjarige boog over de dagboekbladen uit zijn vroegste jeugd. Zijn jongste ik vuurt plotseling genadeloos verwijten op de late veertiger af. ‘Je hebt me bedrogen, je hebt me bestolen. Waar zijn alle dromen gebleven, die ik je had toevertrouwd? Wat heb je gedaan met alle rijkdom die ik je in mijn dwaasheid in handen had gegeven?’

Deze merkwaardige dialoog met het eigen ik is een toespitsing van waar het in elk dagboek in feite om gaat: zichzelf toespreken, troosten, vermanen, inventaris opmaken om weer vooruit te kunnen gaan en verder te kunnen springen. Paul Léautaud, zelf auteur van negentien delen dagboek, formuleerde het eens zo: ‘Als ze helder en waarachtig geschreven zijn, door lui met pit die een welgevuld leven achter zich hebben, door mensen die weten te observeren en te vertellen, zijn dagboeken de schrifturen die bij het ouder worden het meest waard blijven gelezen te worden.’

De dagboektraditie in de westerse literatuur heeft enkele ontzagwekkende pieken opgeleverd. Daar is Sanudio, die stierf in 1563, met zijn Venetiaanse dagboeken van maar eventjes achtenvijftig delen. Het is onlangs overigens achterhaald door het uit driehonderd delen bestaande dagboek van ene Diego Henriques, directeur van een oorlogsmuseum in Triest. Deze man vond tijd naast zijn baantje vijf miljoen woorden in zijn dagboeken te noteren, in een periode van ongeveer 1915 tot 1980, dat is ruim zeventigduizend woorden per jaar.

Het dagboek had in de westerse traditie tot aan het eind van de achttiende eeuw niet in de eerste plaats een literaire betekenis. Voor de Franse revolutie was het dagboek onder de adel een rage om daarmee zoveel mogelijk van wat er in het staats- en hofleven plaats had te registreren. Alleen al onder Lodewijk de Vijftiende verschenen in Frankrijk een kleine vijftienhonderd dagboeken. Percentueel werd dit aan-

tal nog ruimschoots overtroffen door de gedrukte mémoires en gedenkschriften waarvan het wemelde. In de negentiende eeuw namen de overgebleven vorsten in Europa het karwei graag van de adel over. Grote reputatie vanwege het vermeende schandaleuze of onthullende karakter verwierven zich de dagboeken van Lodewijk de Tweede van Beieren en de Duitse keizer voor honderd dagen tussen Wilhelm I en Wilhelm II Friedrich.

In de twintigste eeuw - ik vat grof samen om sneller bij m'n feitelijke thematiek te komen - is het dagboek van niet-literaire aard dikwijls een vorm van politieke vlucht geweest. De dictaturen hebben een ongehoorde opwaartse druk gegeven aan de behoefte de eigen vrije gedachten tenminste nog in - soms geheime - dagboeken vast te leggen, waar de openbare meningsvorming onvrij was geworden en het gesprek gevaarlijk. Gustav René Hocke, die een boek van meer dan duizend pagina's heeft geschreven over de geschiedenis van het Europese dagboek, geeft tal van curieuze staaltjes hoe bedreigde of vervolgte dagboekauteurs er in slaagden hun woorden toch vast te leggen en te bewaren. In de periodes waarin hij politiek als verdacht gold en elk moment kon worden opgesloten, blijkt Stendhal zijn notities bijvoorbeeld te hebben gemaakt in een door hemzelf uitgedokterd algebraïsch systeem. Hij schreef dit eigen tekenschrift neer op de binnenkant van zijn bretels. Een ongelofelijke prestatie was ook het dagboek van de in nazi-kerkers gekwelde Peter Moen. Hij wist zijn op de meest minuscule papiertjes en vodjes vastgelegde dagboek op miraculeuse wijze naar buiten te smokkelen.

Volgens Hocke, in zijn voornoemde *Das europäische Tagebuch*, begint het specifiek-literaire dagboek zich pas in de negentiende eeuw tot een volwaardige genre te ontwikkelen. De opkomst van een in overvloed spenderende en verspillende bourgeoisie wekte vooral bij schrijvers een hevige afkeer tegen een als anti-artistiek ervaren burgerlijke wereld en tegen de gepretendeerde normen en waarden daarvan. De op enkele uitzonderingen na zelf nooit tot grote welstand gerakende schrijvers, vluchtten steeds meer in het dagboek. Daarin konden zij de wereld waarop zij geen invloed hebben en waarin ze geen dominante rol spelen, nog regeren. Zij maakten zichzelf graag belangrijker in hun vereenzaamde misère. De schrijver wordt, zoals Gide het later uitdrukte, een 'artisan de ses malheurs', een kunstenaar van zijn ongeluk en wee-

dom. Hocke lanceert in dit verband de term 'faraonisch dagboek'. Evenals weleer de farao's willen de schrijvers tenminste tekenen oprichten die bekliven. De farao's deden dit uit zelfvergrotingsdrang. De schrijvers verkleinen wereldproblematiek en wereldleed naar de uiterst beperkte cirkel van hun eigen leven.

Het dagboek is ook een vlucht uit de discipline van het feitelijke literaire handwerk van alledag. In het dagboek kan de schrijver de beperkingen doorbreken die het werk dat hij onder handen heeft hem oplegt. In het dagboek kan hij immers zonder dwingende vorm of afronding alles tegelijk zijn: sentimenteel, cholierisch, hartstochtelijk, flegmatiek, amorf, apatisch, gestoord en gedreven. En op die vormloosheid slaat juist het verwijt van W.F. Hermans die enkele jaren geleden onder meer naar aanleiding van de dagboeken van Paul Léautaud en Cees Buddingh' zo tegen het genre van leer trok: 'Dagboeken en brieven schrijven is en blijft een goedkope manier van tekstproductie: alles mag toevallig zijn, niets hoeft te worden afgerond.'

Ik vind dat Hermans hierbij wel heel luchtig heenstapt over de spectaculaire historische ontwikkeling van het dagboekgenre. Er valt daarbinnen wel degelijk een opwaartse lijn te constateren in de richting van literatuur waarin streng, doordacht, in compositorische betrokkenheid wordt afgerond.

In de twintigste eeuw is het dagboek van de schrijver geleidelijk steeds meer een poging geworden de ongreepbaarheid van het ego vast te leggen. 'Ik ben nooit, ik word,' noteerde Gide. In de wereld als kaleidoscoop zoekt de schrijver de reflecties die met de eigen innerlijke verscheurdheid samenvallen. De uit twijfelzucht tot vorm teruggebrachte wereldproblematiek wordt bij Kafka een labyrint, bij Pavese een draaikolk, bij Musil intellectualistische gymnastiek. De moderne literatuur neemt hier misschien wel beslissende wendingen in de richting van het narcisme. Musil spreekt zichzelf in z'n dagboeken soms toe: 'Goedenavond, meneer Musil!' In erotische verwarring klampt Kafka zich vastberaden vast aan z'n narcistische mystiek: 'Zoveel mogelijk ascetisch leven, ascetisch als een vrijgezel, dat is de enige mogelijkheid het huwelijk te verdragen. De coitus is de straf voor het geluk van het samenzijn.'

'De laatste jaren is er een ware opleving van de belangstelling voor het literaire dagboek ontstaan,' luidt een stelling op de aan het dag-

boek gewijde bijeenkomst van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Waarschijnlijk doelde de stelling vooral op de verkoophausse rond Etty Hillesum en de doorbraak naar de grote verkoop van het geheime dagboek van de tot voor kort mondjesmaat verkochte Hans Warren. Voorts is binnen twintig jaar de reeks Privé-Domein, die voor ruim tien procent uit dagboeken bestaat, uitgegroeid tot honderdvijfentwintig delen; sommige daarvan moesten herhaaldelijk worden herdrukt.

Hoezo deze opleving? Ik denk dat het in de eerste plaats te maken heeft met de sterk toegenomen interesse in zogenoemde 'unofficial history', dus in de kleinere, buiten de officiële geschiedschrijving vallende individuele lotgevallen van mensen. Ook de huidige hausse rond de middeleeuwen heeft veel met die nieuwsgierigheid naar het feitelijke, individuele leven van alledag te maken. In de tweede plaats is er de laatste twintig jaar ontzaglijk veel uit de wereldliteratuur, klassiek en modern, vertaald in het Nederlands. Het spreekt vanzelf dat daardoor de interesse in de levens van de schrijvers achter die vertaalde boeken is toegenomen. Tenslotte hebben ook het neerhalen van morele, sociale, mentale, politieke blokkades van voorheen betrekkelijk dominerende ideologieën of sociale en religieuze instituten, de weg vrijer gemaakt voor een zich manifesteren van het innerlijkste ik. Niet toevallig is ook de roman sedert een dikke tien jaar doordrenkt van autobiografische elementen.

Terug naar de stelling van Hermans, dat het dagboek een goedkope manier van tekst-productie zou zijn, waarin alles toevallig mag zijn en niets hoeft te worden afgerond. Dat geldt vooral voor het dagboek waarin de chronique scandaleuse overheeft. Over dit genre roddeldagboek - dat overigens in de zestiende eeuw door Burcardus in diens dagkroniek over de Borgia's al een hoogtepunt kende - is Hocke in zijn standaardwerk nogal zuinig. Hij wijst me er ook iets te gretig op dat zoveel vrouwen zich aan dit soort dagboeken hebben bezondigd: Francis Burney, Colette, Selma Lagerlöf, Marie von Ebner-Eschenbach, Fanny Lewald, George Sand, Franziska von Reventlov, de schoondochter van Goethe, de vrouw van Tolstoj, de secretaris van Tolstoj, etc. Een modern monumentaal voorbeeld van een roddeldagboek is echter dat van een man: het *Journal* van Paul Léautaud. De in 1956 gestorven Léautaud begon aan zijn dagboek toen er een eind was gekomen aan zijn

loopbaan als theaterrecensent. Jarenlang ondertekende hij deze recensies als Maurice Boissard. Hij had er zich enorm berucht mee gemaakt. Beviel een toneelstuk hem slecht dan schreef Léautaud vrijwel niets over spel of spelers maar mijmerde hij uitvoerig over allerlei andere zaken, bij voorkeur over figuren onder het publiek aan wie hij een sardonische anecdote kwijt kon of over de ongelukkige stoel waarin hij die avond weer had moeten zitten. Waarschijnlijk bracht *Le théâtre de Maurice Boissard* Léautaud op het idee om een completer chronique scandaleuse te gaan bijhouden in een dagboek. Léautaud werkte zelf op een uitgeverij waar hij veel schrijvers ontmoette of verhalen uit en over de schrijverswereld vernam. Hij besloot die allemaal te gaan vastleggen in een *Journal littéraire*. Slechts een deel ervan zou nog tijdens het leven van Léautaud verschijnen, de overige achttien delen verschenen postuum. Het 'littéraire' bij 'Journal' duidde er ongetwijfeld niet op dat Léautaud een bepaalde literaire vorm of afronding nastreefde. Het sloeg uitsluitend op het feit dat de meeste aantekeningen draaiden rond het literaire circuit in Parijs. Naast dit *Journal littéraire* hield Léautaud er nog een tweede dagboek op na, een *Journal particulier*, dat uitsluitend handelde over zijn liefdesaffaires. De tamelijk asociale, zijn leven lang ongehuwde, zich bij voorkeur met katten, honden en apen omgevende Léautaud is tot op hoge leeftijd een bedrijvig minnaar geweest. Zijn langdurigste maitresse was de gehuwde dame Cayssac die hij als mede-activiste in de dierenbescherming had leren kennen. Zij was jarenlang de gesel en plaag, echter in erotische zin ook de verrukking van zijn leven. Pas onlangs is uit een omvangrijke studie van Edith Silve nog weer komen vast te staan dat Léautaud wel een heel bijzondere dagboekenier was. Hij hield er naast het *Journal particulier* nog een tweede *Journal particulier* op na. Dit ging over zijn verhouding met Marie Dormoy. Deze Marie Dormoy heeft veel nagelaten werk van Léautaud bezorgd en geredigeerd, waaronder het *Journal particulier* dat over madame Cayssac gaat en dat zij onder de naam Pierre Michelot als redactionele verzorgster liet verschijnen bij een volstrekt van de aardbodem verdwenen Edition du Cap. Uit al haar geschriften over Léautaud was, vóór de onthulling van Edith Silve, nooit gebleken dat Marie Dormoy zelf een minnares van Léautaud was, zelfs al tijdens het leven van madame Cayssac. In totaliteit kan het *Journal* gelden als de complete uitdrukking van de schrijver Léautaud. In zijn jonge jaren heeft hij enige sterk-autobiografische romans gepubliceerd, daarna ech-

ter nooit meer iets anders geschreven dan het Journal. Bij hem is het Journal dus een pure vrucht van scheppende onmacht. Het is het resultaat van afzien van een literair oeuvre. Voor Léautaud liep het leven uit op een dagboek. Kan men dit nu een goedkopere manier van tekstproductie noemen? De notities van Léautaud zijn inderdaad soms kort, raken thema's aan die niet verder worden uitgewerkt, gaan soms over in louter chronique scandaleuse. Dit dagboek is ten enenmale de expressie van een totale egotist. Léautaud is echter weer in zoverre een uiterst merkwaardige egotist dat hij vrijwel nooit iets van zichzelf prijs geeft, maar enkel bericht over de mensen en dingen om zich heen. Van zijn diepste innerlijk komt men nauwelijks iets te weten, hetgeen, dialectisch gesproken, misschien het gevolg was van het feit dat hij zo volstrekt maling had aan elk engagement met alle mensen en dingen om hem heen. De briljantste literaire afronding in het *Journal* van Léautaud vormen nog de voortdurende boutades en aforismen.

We hebben hier dus zonneklaar te maken met de onderste trap van het dagboek binnen een literaire waardering in de geest van Hermans' stelling. Ik zeg er meteen bij: dit is dan wel een lage trap van literatuur, maar tevens een heel verrukkelijke. Je moet tenminste wel een verstokt-humorloze lezer zijn als je van grote gedeelten van dit schitterende roddeldagboek niet kunt genieten of gnuiven. Léautaud bouwt niet aan de afronding van zijn persoonlijkheid. Maar de anecdotes over schrijvers uit het *Journal littéraire* en de ongemeen erotische varianten in het *Journal particulier* vormen samen een historische kroniek kleinvuil zoals die zelden elders in de moderne wereldliteratuur werd genoteerd.

We gaan een stap verder op de trap van Hermans, naar het dagboek van Thomas Mann. Daarvan zijn postuum vijf delen uitgegeven, er zullen er nog drie volgen. Ook dit dagboek kent een vreemde historie. In 1933 heeft Thomas Mann alle dagboeken die hij toen bezat, verbrand, uitgezonderd die uit de periode 1918-1921. Dit deel en de dagboeken van na 1945 mochten twintig jaar na zijn dood verschijnen. De publicatie van de eerste delen heeft nogal wat verbouwereerde reacties opgeroepen. De voornaamste klachten waren: ze zijn zo onleesbaar. De aantekeningen zijn inderdaad zo summier en kernachtig mogelijk, vaak in onafgemaakte zinnestukjes; hele bladzijden zijn een aaneenschakeling van anakoloeten. Sommige lezers klaagden ook over een zogenoemde ballast aan banaliteiten die worden vermeld. De schrijver Thomas

Mann bleek, het is toch wat, nogal problemen te hebben gehad met zijn gezondheid, met het slapen, met slecht zittende pakken, met bang weer, met moeilijk gevallen voedsel en versnaperingen, met haperende bijslaap, met onbeduidende binnenlopers en met een niet aflatende stroom brieven van nog onbeduidender bewonderaars. En dan zijn er nog heel wat banaliteiten die de enkele jaren geleden overleden bezorger van het dagboek, Peter de Mendelssohn, verzamelde in puntjes, zoals - wat we van de nieuwe redactionele verzorgster vernamen - de problemen met de aambeien.

Op het eerste gezicht lijken de mopperaars gelijk te hebben. Men kan dit, met Hermans alweer, een goedkope manier van tekstproductie noemen. Maar daar staat dan wel een en ander tegenover waardoor deze dagboeken ook in literair opzicht vrij veel verder reiken dan die van Léautaud.

Thomas Mann heeft het, dat ten eerste, niet alleen over mensen en dingen om zich heen, en levert ook niet enkel kroniek van ditjes en datjes. Hij geeft ook zichzelf prijs in tekenende details, in die kleine concrete observaties, in de relatie tot mensen en dingen. In het dagboek dóet hij dus iets met zijn indrukken, veel meer in elk geval dan Léautaud. Hij brengt ze geregeld in verband met de eigen drijfveren en de ideeën bij de boeken die hij aan het schrijven is. Ook voor lezers die Thomas Manns leven en werken verder nauwelijks kennen, is zijn dagboek interessant als een voortdurende gooi naar literaire afronding van rudimentair privé-materiaal. Men ziet Mann, bij alle enorme drukte en belangstelling die hem ook en vooral in de emigratie omspoelden, het atlasgewicht omhoog duwen aan voorwerk tot nieuwe mammoetromans. Liefhebbers of kenners van het werk van Thomas Mann, en zeker van de romans die in de dagboeken ter sprake komen, consumeren voorts moeiteloos aanzienlijke meerwaarde. Ze betreden heel intiem de keuken van hun voorkeursauteur. Voor hen zullen daardoor ook alle mogelijke ditjes en datjes juist fascinerend zijn. In het perspectief van de tijdeloze meesterwerken die Thomas Mann in zijn moeilijk zittende pakken tot stand bracht, worden ook de kleinste details in het leven van de tovenaar boeiend, informatief, verhelderend. De dagboeken werpen bovendien, in de volgorde waarin ze tot nu toe verschenen, heel wat licht op Manns ontwikkeling van borussiefel conservatief tot progressieve republikein en sociaal-democraat. Tenslotte doorbreekt Mann - in deze *Tagebücher* meer dan waar ook - zijn 'macht-

geschützte Innerlichkeit' door ten volle de homofiele component in zichzelf bloot te leggen. Ik zeg het nu nog zachtjes. In de kritiek maakte zich na publicatie van deze dagboeken terecht de communis opinio breed dat Thomas Mann een homoseksueel was, ook al bleef zijn erotische activiteit in deze vrijwel beperkt tot platonisme. Zijn vrouw en kinderen accepteerden ook dit van hem en reageerden positief en zelfs bemoedigend op zijn louter literair beleden aanvechtingen. Daarover een citaat uit het dagboekdeel dat voorjaar 1987 zal verschijnen - Thomas Mann heeft juist een lief gezicht van een jongen uit zijn gezichtsveld zien verdwijnen:

'Een alleraardigste jongen, zei Katja tegen mij, je hebt nu zijn sympathie. Vertelde Erika heel gelukkig hoe charmant hij adieu had gezegd. Blij dat er tenslotte een zekere harmonie over het geheel is gekomen. Pijnlijk en dankbaar aangedaan. Hij heeft mijn genegenheid zeker gevoeld, in het geheim dus ook het tedere daarbij en zich erover verheugd. Het is zo goed als zeker dat ik hem nooit zal terugzien, en ook niets van hem zal horen. Leef wel in eeuwigheid, behoorlijke jongen, late, pijnlijke onrust brengende liefdesdroom! Ik zal nog wat leven, nog iets doen en sterven. En jij rijpt ook op jouw diepere weg en zult eens heengaan. O, onbegrijpelijk leven dat in de liefde wordt bevestigd.'

Een dagboek dat eveneens doortrokken is van grote seksuele problematiek is dat van Amiel. Henri Frédéric Amiel leefde van 1821 tot 1881. Hij heeft het omvangrijkste dagboek uit de wereldliteratuur op zijn naam staan: zestien duizend bladzijden, en de man zag ook nog kans minstens twintig duizend brieven af te scheiden.

Amiel was hoogleraar esthetica in Genève. Hij bekennt in zijn dagboek doorlopend dat dit een treurige loopbaan was. Nooit was hij in staat enig college goed voor te bereiden. Hij begon tijdens het opzetten van zijn collegenotities steeds weer aantekeningen te maken voor boeken die hij ooit hoopte te schrijven. In het *Journal* komt men de titels en inhoudsbeschrijvingen van deze nooit tot stand gekomen boeken in alsmaar nieuwe varianten tegen. Amiel heeft enkel essays gepubliceerd; de droomboeken zijn voor altijd begraven gebleven in de dagboek aantekeningen.

Behalve over deze spook-boeken - officiële benaming in de negentiende eeuw van boeken die wel zijn aangekondigd maar nooit verschenen -

schrijft Amiel in zijn dagboek ook over de vrouwen en meisjes die hij leert kennen en wier gedragingen hij intens bestudeert. Hij legt lange waarderingslijsten aan, weegt de voor- en nadelen van de diverse jonge vrouwen tegenover elkaar af, berekent ook nauwgezet wat een huwelijk met een bepaalde dame zal gaan kosten of opleveren; zelfs maakt hij preciese inventarissen van de bruidsschatten. Nooit is hij getrouwd; hij heeft zich zelfs nooit verloofd. Amiel memoreert in het hele dagboek eenmaal een sexuele ervaring met een vrouw; het werd een catastrofe. Voor hem lag de wellust in de verbeelding. Amiels dagboek is doortrokken van een puriteins aandoend onanisme. Er moet, zoals ons uit de jongste commentaren wel min of meer is onthuld, een klein ander euvel hebben meegespeeld bij deze zuiver literaire ontroering door de diepste lichamelijke zinnen. Amiel werd al heftig beroerd en bevredigd bij het zien van een blote jongenshand die zich naar de nog bloter bovenarm van een meisje uitstreckte. In de tot nu toe verschenen vijf delen van de definitieve l'Age d'Homme-editie van het dagboek heeft Amiel dan ook slechts eenmaal voorzichtig een vrouw gepenetreerd. Zijn commentaar is vernietigend: 'Het was echt de moeite niet waard.'

Amiel, deze meest curieuze literator die de Zwitserse Franstalige literatuur heeft voortgebracht, heeft literatuur en liefde beleefd als een benijdenswaardige synthese. Die synthese was voor hem gelegen in het verlangen: 'Ik voel de dingen pas het diepst als ze voorbij zijn, niet als ze gebeuren.' Deze ideale Solitarius van Kierkegaard voerde het dagboek als troost voor zichzelf en als lering. Het dagboek was een pijnstillend middel, een echo, een wegwijzer en, zoals Amiel het ergens schitterend uitdrukt, een beschermer tegen het roesten van de gedachten, een voorwendsel bovendien om door te leven, ook als een en anders niet meer zo de moeite waard lijkt.

In de dienst van deze narcistische mystiek staat een - wat Amiel zelf toegeeft - waanzinnige verspilling van tijd, ideeën en kracht. Hij begon aan zijn *Journal* in 1839; in 1881 had hij honderdvierenzeventig dikke dictaten vol. Al tijdens zijn leven had het dagboek voldoende reputatie gekregen om na zijn dood een verbitterde strijd te ontketenen tussen twee vrouwen die zich in alle kuisheid zijn lot hadden aangetrokken. De strijd om Amiel's schriftuurlijke erfenis heeft zich voortgesleept tot vele jaren na zijn dood. Pas een vijftien jaar geleden kwam de officiële complete versie geheel vrij uit de handen van nog altoos bezorgde erven en kon l'Age d'Homme beginnen aan wat naar mijn vaste overtuiging

het meest unieke dagboekavontuur is ooit ondernomen.

Er lag blijkbaar eindelijk ook geen hindernis meer in een aspect uit het dagboek dat zoveel vroegere, vooral vrouwelijke, redacteuren de stuipen op het lijf had gejaagd: de bekentenissen van Amiel als onanist. Amiel was een vrijgeest, maar bleef - in de schaduw die Calvijn over zijn ongeloof bleef werpen - een puritein. Eindeloos pakt hij weliswaar uit over het onaneren, maar meestal piekerend; hij vond deze kennelijk door hem toch virtuoos vervolmaakte sexuele folklore altijd maar een groot en zondig euvel. Amiel geloofde heilig in het gezaghebbende negentiende-eeuwse standaardwerk van doctor Tissot *l'Onanisme: dissertation sur les maladies produites par la masturbation*. Tissot gaf ook colleges in Genève. Hij was de uitvinder van zonderlinge ingenieuze apparaatjes die jonge mannen van het ellendige, zelfs fatale masturberen konden afhouden. Amiel heeft er vergeefs menig zondig etmaal mee geoefend. We weten uit het geheim dagboek van Lodewijk van Deysel dat ook deze grote man van Tachtig zich vergeefs met voornoemde apparaatjes van de verboden vrucht af probeerde te houden.

Waarom gaat het dagboek van Amiel - bij al deze curiosa die ik in het verband van mijn verhaal toch niet zonder zin of opzet refereer - waarom gaat dit dagboek weer een hele stap verder in de richting van de literaire afgerondheid die Hermans voor ogen staat? Amiel heeft het over zichzelf en anderen, maar hij heeft het ook over de hele wereld en de hele geschiedenis. Hij is een man geweest van ongehoord uitputtende belezenheid. Hij maakte notities uit alles wat hij hoorde en las. De nieuw verworven kennis op de meest uiteenlopende gebieden maakt hij ondergeschikt aan de ervaringen van zijn eigen dagelijkse leven. Bij het lezen van het dagboek heeft men soms dan ook werkelijk het gevoel dat Amiel bezig is de wereld aan zich te onderwerpen met al zijn geheime geschiedenis en eindeloos boeiende raadselen. Zijn dagboek wordt de wereld zelf. Binnen dit werelddagboek worden gevoelens en gebeurtenissen in een nieuw bezield verband gebracht. Ondanks of juist door het maximale solipsisme vormt het dagboek van Amiel een perfecte spiegel van de tijd. Het enige werkelijke euvel dat er aan het *Journal* van Amiel kleeft (zodat het geen volwaardig literair genre wordt dat het kan uithouden tegen de afgeronde romanmeesterwerken die Hermans waarschijnlijk voor ogen staan) is het euvel van de onafgemaaktheid. Amiel zet de spiegel van de tijd wel op, maar polijst hem

niet. Hij blijft steken in afgekorte zinnen, in opgeworpen, maar niet uitgewerkte gedachten.

Maar er is één schrijver die de definitieve literaire afronding wél zo aan het dagboekmateriaal wist te geven dat het een volwaardige, volkomen spiegel van de tijd kon worden. Die schrijver is Ernst Jünger.

Ernst Jüngers vroegste literaire producten waren al van dagboekachtige signatuur, zoals *In Stahlgewittern*, dat over de materiaalslag in de eerste wereldoorlog handelt. Deze dagboeken zijn na de tweede wereldoorlog gevolgd door *Strahlungen*, de dagboeken waarin Jünger met name de periode vastlegde die hij als officier doorbracht in het bezette Parijs en, in Rusland, op exercities ver achter het front. Enkele jaren geleden verschenen Jüngers dagboeken over de jaren zestig en zeventig, meest in de vorm van reisjournalen; overigens, zoals Jünger zelf vaak heeft beschreven, een van de oudste vormen in de traditie van het Westerse dagboek.

De nu eenennegentigjarige Ernst Jünger heeft in de inleiding bij *Strahlungen* nogal radicaal gesteld dat het dagboekkarakter kenmerkend is voor de moderne literatuur. Volgens Jünger is het dagboek in de totale staat nog de laatste mogelijkheid tot het gesprek. De schrijver kan daarin z'n individualiteit nog laten gelden en een schijnsel produceren dat ook de lezer kan verlichten: 'Strahlungen'. Het dagboek is de meest onmiddellijke literatuur: men schrijft daarin immers zonder voorbehoud, zonder genade, want de tekst is in wezen een gesprek van de schrijver met zichzelf. Voor Jünger is het dagboek - die combinatie van elementaire beschrijvingen en innerlijke reflectie - een literair fenomeen dat, actueler en moderner dan welke andere literaire vorm ook, een spiegel van de tijd geeft. Het literaire dagboek neemt - met name sedert dat van de gebroeders Goncourt, die voor Jünger een eerste vlekkeloos specimen van het genre creëerden - alle voorgaande intimistische genres in zich op, en verbeeldt tegelijk morele, mentale, politieke en sociale nood van een tijd.

De details uit het dagelijkse en individuele leven, waaruit een deel van de tekst bestaat, zijn voor Jünger de droge thee: 'Die Abschrift ist das heisse Wasser, das ihr Aroma erschliessen soll.' Na de Abguss volgt de Umguss: de rauwe aantekeningen worden geslepen tot van dag tot dag in elkaar grijpende beelden en ideeën. Deze worden ondergeschikt gemaakt aan een raam waarbinnen elementair beeld en innerlijke reflectie

het avontuurlijke hart in kaart brengen. De chronique scandaleuse is weliswaar aanwezig - 'voor een schrijver is elke omgang van waarde, ook een slechte' - maar hoogstens als voorbeeldachtig bagatel in een exemplarische verhouding tot de idee die verbeeld wil worden. Hoewel het uitgangspunt van Jünger toegang lijkt te bieden tot oeverloze wolligheid, zorgt zijn uiterst preciese, koele, afgemeten stijl ervoor dat de thematiek nooit gaat zweven. Bijna elke dag in het dagboek van Jünger is van een verbluffende afgerondheid door de volgehouden 'subtiële jacht'. De onuitputtelijke uitdruktingsrijkdom over flora, fauna, steden, straten, streken, mensen, dingen, is altijd geordend naar een bepaalde onzichtbare rangorde. Jüngers dagboek is een episch-beeldend bericht over het werkelijke ik in een literair-technisch arrangement waarin de laatste en uiterste perfectie van het genre wordt bereikt. Jüngers dagboek, Parijs, 18 november 1941, meldt: 'Over het dagboek. Het neemt toch steeds slechts een bepaald stratum van de voorvallen op die zich afspelen in de spirituele en fysische sfeer. Wat ons het diepste bezighoudt onttrekt zich aan communicatie en zelfs haast aan eigen waarneming. De inspanningen waarmee men de tijd tracht te doorstaan en waardoor men kracht ontvangt zijn diep verborgen, ze vinden plaats op de bodem van de schachten. Ons leven lijkt op een spiegel waarin zich, zij het ook vaag en mistig, zinvolle dingen aftekenen. Eens betreden wij dat spiegelende, dan bereiken wij de volmaaktheid. De mate van volmaaktheid die wij zullen verdragen tekent zich af in ons leven.'

Bij Ernst Jünger is in de dagboeken niets toevallig; alles in deze dagboeken wordt afgerond. Is dat misschien wel literatuur, meneer Hermans?

Bij al deze theoretiseringen moge één ding vaststaan: het Europese dagboek biedt - ook los van de vraag naar de rang ervan in de literairhistorische canon - in z'n beste producten fascinerend leesmateriaal. De Goncourts noteerden eens in hun dagboek dat hun uitgever zich zorgen maakte over de opkomst van de fiets. Deze zou immers wel eens een eind kunnen maken aan de verkoop van boeken, in de eerste plaats vanwege de prijs van het trapkarretje en vervolgens vanwege de tijd die het wielrijden de mensen zou gaan kosten. Ze zouden geen tijd meer overhouden om te lezen, en geen geld meer om boeken te kopen.

Mijn eigen editoriale betrokkenheid bij het dagboek dateert van 1965.

Uit nood geboren groeide toen bij de Arbeiderspers het idee tot de autobiografische serie Privé Domein. Uit nood: het AP-fonds telde, met alle respect voor zulke literaire giganten als Carmiggelt en Boon die het uitgeverijgezicht modelleerden, verder te weinig binnen- en buitenlandse auteurs van voldoende rang en reputatie om van een gerenommeerd literair fonds te kunnen spreken. Veel belangrijke buitenlandse auteurs werden voorts al vertaald bij andere fondsen, veel titels van buitenlandse auteurs die me interesseerden bleken in voorbereiding of optie elders. De titels die me voor ogen stonden voor Privé Domein bleken gemakkelijker bereikbaar, er bestond althans bij de andere uitgeverijen nauwelijks belangstelling voor. Er kwam nog wel iets bij: ik had al jaar en dag een uitgesproken voorkeur voor het autobiografische, en trouwens ook voor het biografische genre. Door de mentale revolutie in de tweede helft van de jaren zestig nam de belangstelling voor openhartigheid en onthulling in de literatuur bovendien sterk toe. Autobiografieën bieden de ideale synthese van het verleden verhelderende en wat men nu graag grensverleggende teksten noemt. Binnen het autobiografische vervult het dagboek dan dikwijls weer een speciale functie als analyse.

De titel Privé Domein is gestolen van Paul Léautaud, die als beloning later een relatief groot aantal titels in de reeks kreeg toebedeeld. Het *Journal particulier* waarvan ik eerder sprak verscheen ooit in twee deeltjes 'sous le manteau' bij een uitgeverij te Monaco. De uitgeverij - naar veel later bleek een privé-aangelegenheid van Léautaud's vriendin Marie Dormoy - noemde zich Domain Privé. Toen we, na met andere titels van Léautaud te zijn gestart, later ook de rechten op het *Journal particulier* wilden kopen, kregen we van een verbouwde Marie Dormoy nog te horen dat we natuurlijk het *Journal littéraire* bedoelden; het *Journal particulier* was immers veel te onfatsoenlijk.

Thans vormen dagboeken ongeveer tien procent van het totaal aan Privé Domein-titels. In 1985 verscheen ook een keuze uit het *Journal* van de gebroeders Goncourt: een historisch hoogtepunt in het genre; een hoogtepunt ook in de reeks Privé Domein. Van de andere auteurs die ik besprak is ook het *Parijs dagboek* van Ernst Jünger inmiddels in Privé Domein binnengedrongen. Amiel staat op ons wenslijstje waar nog wel meer grote namen op prijken. Het is jammer dat die allemaal nog niet in Privé Domein zitten. Het is een hele troost dat de reeks er in elk geval is, en in de hele wereld geen evenknie vindt. En de titels van het wenslijstje komen er toch!

Mengelingen

Over de hoorspelen van Theun de Vries

Door Ineke Bulte

Over het hoorspelwerk van Theun de Vries is nog nauwelijks geschreven. Dat heeft niets met de kwaliteit van de spelen te maken, maar alles met het feit dat het hoorspelen zijn: het lot van onbesproken gedrag te zijn treft àlle Nederlandse luisterspelen, zelfs die van auteurs die, evenals De Vries, geëerd en gewaardeerd zijn, en van wie elk ander werk wèl de moeite van het bespreken waard wordt geacht.

Dit zwijgen wordt voor een belangrijk deel verklaard door het feit dat hoorspelen in ons land na hun uitzending niet meer publiekelijk toegankelijk zijn. Ze zijn niet meer beschikbaar; je kunt ze niet kopen, of lenen, of beluisteren als je ze niet zelf opgenomen hebt; de scripts verdwijnen naar de zolders en kelders van de omroepverenigingen die eigenaar zijn van de teksten, want hoorspelen worden in Nederland zelden gepubliceerd. Daarom is het een heuglijk feit dat sinds enkele maanden twee van de spelen van de schrijver die wij vandaag huldigen, in boekvorm beschikbaar zijn.¹ Het zijn, maar dit tussen haakjes, de enige hoorspelen die in 1984 in Nederland zijn gepubliceerd; ze worden door de uitgever gepresenteerd als 'leesen/of toneelstukken'.

Toen ik in 1980, in het kader van mijn onder hoorspelauteurs gehouden enquête, ook aan Theun de Vries de vraag voorlegde of hij zijn hoorspelwerk een belangwekkend onderdeel van zijn oeuvre achtte, antwoordde hij daarop met een volmondig 'ja'. Misschien vindt men dit een voor de hand liggend antwoord op een overbodige vraag, maar dat is het niet. Dezelfde vraag werd namelijk door anderen, om precies te zijn, bijna de helft van de respondenten, voor hun eigen hoorspelwerk met een min of meer hartgrondig 'nee' beantwoord.

Men kan niet anders dan met De Vries instemmen. Zijn spelen zijn doortrokken van dezelfde sociale inspiratie als zijn gehele werk; ze zijn even grondig voorbereid en met dezelfde zorgvuldigheid gemaakt; ze bevatten soortgelijke thema's en vooral: ze getuigen van hetzelfde al omvattende, nooit aflatende streven naar vrijheid, bevrijding of verlossing. Ook in zijn luisterspelen gaat dit streven naar de bevrijding van de mens gepaard met een sterk rechts- en rechtvaardigheidsbesef, en met kennis en analyse van de historische werkelijkheid, zodat het nooit een utopisch streven in de leegte is.

De Vries' eerste hoorspel, *Een ziel voor de president*, uitgezonden op 28 mei 1968, werd geschreven in opdracht van de KRO.² Het is een geestig en tegelijk scherp spel over een kind, een oorlogsslachtoffer, dat van de hemel toestemming krijgt een poging te wagen om de oorlog stop te zetten. Het kind kruipt als nieuwe ziel in de president die voor de oorlog verantwoordelijk is, en bewerkstelligt dat hij zich in de vergadering tegen zijn geheime raad keert. Hij moet echter ervaren dat hij in zijn eentje de gang van zaken niet kàn keren, al is hij dan president. De conclusie van het spel is dan ook wat de ombudsman van de hemel tegen het weergekeerde kind zegt: 'pas als jouw wens de duizenden en miljoenen bezielt, gaan de mensen hun geschiedenis zelf maken.'

De Vries vertelde over dit spel: 'Midden in de Vietnam-oorlog schreef ik *Een ziel voor de president*. Het zieltje van een kind dat gebombardeerd wordt in Vietnam verhuist in de president van de Verenigde Staten.'³ De uitgezonden versie geeft deze specifieke achtergrond slechts te vermoeden. Het kind wordt erin aangeduid als afkomstig 'uit de Delta' of 'dàárvandaan'; van de president komen we slechts te weten dat hij blank is. Op grond van het feit dat de KRO vrijwel steeds de reële achtergronden in haar oorlogsspelen weglaat, terwijl bij de VARA oorlogen altijd met naam en toenaam worden genoemd, meen ik dat we hier kunnen denken aan een ingreep van de KRO in de tekst van De Vries.

Een jaar later, in 1969, volgde het eerste spel voor de VARA. Voor deze omroepvereniging schreef De Vries het grootste aantal spelen, namelijk zeven,⁴ waarvan drie bewerkingen en twee series: het zesdelige *De zaak Calas*, en de zestiendelige cyclus *Stiefmoeder Aarde*, een bewerking van zijn gelijknamige roman, die in 1975 werd uitgezonden en in 1980 herhaald. De hoorspelbewerking van zijn grote roman viel hem niet moeilijk; vooral het tweede deel bleek hem bijna passage voor passage als spel te herschrijven. Hij voerde een verteller in, een rol die gespeeld zou worden door... Theun de Vries. Alfred Salten componeerde de muziek voor deze monumentale cyclus.

Het idee voor de andere serie is ontstaan in 1977, toen De Vries in Chamonix een boekje over de zaak Calas vond. Aanvankelijk zette hij het werk op als toneelstuk, maar toen de stof te omvangrijk bleek nam hij contact op met Ad Löbler, de dramaturg van de VARA-radio.⁵ Het spel behandelt de onrechtvaardige rechtszaak tegen Jean Calas, een achttiende-eeuwse Frans hugenoot, die ervan wordt beschuldigd zijn zoon te hebben vermoord omdat deze katholiek wilde worden, en de succesvolle

pogingen van Voltaire om deze rechtszaak te heropenen en het gerecht aan te klagen. Uiteraard maakte De Vries voor dit spel gebruik van de verhandeling over de verdraagzaamheid die Voltaire naar aanleiding van deze zaak schreef.

Het eerste spel voor de VARA, *Muziek voor Potemkin*, is een bewerking op rijm van een novelle van Poesjkin, die De Vries zelf al vele jaren eerder tot novelle had bewerkt.⁶ Het tweede, *Het heksenbrouwsel*, dat op 31 januari 1970 werd uitgezonden, is eveneens een bewerking, ditmaal van Machiavelli's *La mandragola*. Ook *De krokodil*, het tot dusver laatste eendelige spel van De Vries voor de VARA, dat op 6 juli 1977 werd uitgezonden, is niet geheel oorspronkelijk. Het werd gemaakt naar een oud Egyptisch verhaal, en is even vlot, onderhoudend en scherp geschreven als de beide andere bewerkingen. Het is een geestig stuk, met inspirerende erotische scènes en een merkwaardige variant van de mythe van de vagina dentata.

Net als *Muziek voor Potemkin* bevat *De krokodil* het motief van de despoot die naar willekeur over het leven van zijn onderdanen beschikt, een weinig feestelijk onderwerp uiteraard, waarvan in de toelichting bij de spelen, zowel in de radiogidsen als door Theun de Vries zelf, het kritisch karakter wordt beklemtoond.⁷ Toch zullen de beide spelen dit kritisch karakter voor de gemiddelde luisteraar niet bezitten, omdat ze in een zeer luchtige toonaard gezet zijn, en, ondanks de verwijzingen naar de werkelijkheid van toen, nogal fictieel overkomen. Ze functioneren waarschijnlijk eerder als amusement van hoog niveau (zowel 'talig' als ethisch) dan als aansporing om de afstand in tijd en ruimte te overbruggen.

Een god in haar schoot, een 'Romeins mysteriespel' dat de VARA. Op tweede Kerstdag 1970 uitzond,⁸ werd bekroond met de Visser-Neerlandiaprijs. Paul van Veelen componeerde er de muziek voor. Het is een poëtisch spel over de geboorte van een god in een boerengezin vóór Jezus Christus, met een prachtige erotische scène als het kind ontvangen wordt, en een uitgesproken feministische strekking. 'De grond van het bestaan wordt uit het vrouwelijke begrepen' zegt de priesteres, met goedkeuring van de impliciete auteur, en: 'Er viel op de wereld een schaduw, sinds door een grijns van het noodlot de vriendschap afstierf, die in vergeten eeuwen mannen en vrouwen verenigde onder het moederteken. Zuster en minnares waren wij hun, zij onze broers en minnaars: tot die tijd van ijzer en koude intrad toen in de inborst van de mannen

een hardhandige drijver de kop opstak. Al wat van hem is kreeg het stempel van enge heerschappij. Niet het leven is hem het doelwit, maar wat het opbrengt.'

De moeder gods vergaat het slecht: zij wordt gestenigd, maar het godenkind komt levend ter wereld. De priesteres voorspelt dat desondanks toch weer de trompetten zullen klinken van de 'heilige oorlog voor vadergezag, staat en eigendom'.

Twee jaar later schreef De Vries, in opdracht van de VARA, twee spelen over de Commune van Parijs, *De barricade* en *Engel in het harnas*.⁹ Dit zijn de spelen die onlangs werden gepubliceerd, samen met een historisch essay over de Commune dat hij speciaal voor deze uitgave schreef, en zijn levensbericht over Louise Michel, de engel in het harnas, dat al eerder als feuilleton in het weekblad *Eva* verscheen. Ook deze spelen hebben niet mis te verstane feministische trekken, maar de 'boodschap' ligt hier uiteraard vooral in de positieve interpretatie en evaluatie van de Commune en haar helden.¹⁰

Engel in het harnas is geheel gebouwd op de tegenstelling tussen het verhaal van de rechters en de werkelijkheid volgens Louise Michel, die de luisteraar in de vorm van flashbacks, en dus met grotere waarheidsclaim, verneemt. In *De barricade* wordt eenzelfde tegenstelling en partijdigheid gecreëerd door Frankrijk in de gedaante van een met historisch besef uitgeruste en partijdige Marianne beide kampen te laten bezoeken. In het kamp van de Versaillanen wordt ze niet herkend.

Wie De Vries kent weet dat hij veel over Spinoza heeft geschreven; niet iedereen weet dat hij ook twee hoorspelen aan hem heeft gewijd. Het eerste daarvan werd in 1972 uitgezonden door de NCRV; het tweede vijf jaar later, in 1977, door de NOS.¹¹ Ze heten beide *Spinoza*; het eerste heeft als ondertitel *Gesprekken op de grenslijn*, en toont ons Spinoza op zijn sterfbed, in gesprek met zijn overleden moeder. Hij herinnert zich de momenten waarop zijn leven een keer nam. Het tweede spel heeft als ondertitel *Portret van een mens*, en dat is precies wat het is. Het is geen hoorspel met handelingen, personages en dialogen, zoals de andere spelen, maar een stemmenspel, een over verschillende stemmen verdeeld levensbericht, waarin naast die van Spinoza zelf, de stemmen van de leermeesters, de tijd, de vriendschap en de filosofie aan het woord komen.

Op doeltreffende wijze wordt de luisteraar in aanraking gebracht met enkele belangrijke punten uit Spinoza's gedachtengang: de gelijkstelling

- Deus sive natura - van God en Natuur, en zijn visie op de staat als de instantie 'die de vrijheid van onderzoek, geweten, studie en publikatie bevordert', die De Vries zich heeft eigen gemaakt, zoals *De zaak Calas* en *Engel in het harnas* getuigen. Het spel voor de NOS geeft bovendien De Vries' beeld van de doorwerking van Spinoza, onder andere als een van de wegbereiders van de Franse revolutie en als voorloper van het internationale marxisme.¹² Ook in deze spelen maakt De Vries gebruik van de retorische figuur, geheel met de hoofdpersonen en hun geestverwanten mee te denken, en de tegenpartij, waar deze in beeld komt, als dom en verdeeld voor te stellen.

Naast het spel over Spinoza maakte De Vries nog twee stukken voor de NCRV. *Het etmaal der getuigen*, dat met Pasen 1974 werd uitgezonden,¹³ is een dramatisering van de situatie rond het Laatste Avondmaal. Jezus zelf heeft geen stem in dit spel; we horen slechts zijn discipelen, en vooral hun twijfel aan de komende verlossing. *De vijfde mei* werd op 5 mei 1975 uitgezonden. Een vrouw bekent haar man dat zijn vriend uit het verzet haar minnaar is geworden, omdat ze in deze man nog de ideeën uit het verzet herkent, en in hem niet meer. Als de echtgenoot zegt zich gecorrumpeerd te voelen in zijn huidige leven herkent zijn vrouw hem weer en besluit ze bij hem te blijven. Gedrieën nemen ze zich voor, de vrede te voltooien; met formele bevrijding alléén zijn de idealen uit het verzet niet verwerkelijk.

Voor *De weduwen* ontving De Vries wederom de Visser-Neerlandiaprijs (1973). Het werd pas in 1976 uitgezonden, door de Wereldomroep. In 'een Hollands binnenhuisje' (ondertitel) wordt de kersverse weduwe Pop Wevers bezocht door haar minnaar en door de kersverse weduwe Dop Drijschor. De dames blijken zich van hun duffe tiranniserende echtgenoten te hebben ontdaan, om 'eigen bazin' te zijn, althans, Pop hoefde niet tot de daad over te gaan, omdat haar man even eerder ten gevolge van een ongeluk overleed. Haar medeplichtige minnaar merkt dat Dop aan Pop duidelijk maakt dat ze er met hem niet op vooruit zou gaan, en geeft haar bij de politie aan. Door de detective-achtige inslag heeft dit stuk een verrassend ander karakter dan de overige luisterspelen van De Vries.

Wil men de veertien luisterspelen van De Vries situeren in de geschiedenis van het Nederlandse hoorspel, dan passen ze eerder in de tradities van de jaren vijftig, begin zestig, dan in die van de tijd waarin ze zijn

uitgezonden: van 1968 tot en met 1978. Ze zijn traditioneel van vorm, zonder enige neiging tot het experimentele; hun structuren zijn die, die in de jaren vijftig de meest voorkomende zijn. Ze worden gekenmerkt door een eenvoudige opzet, die de luisteraar in principe in staat stelt feiten, verhaal en boodschap in één keer luisteren te vatten.

De dialogen in de oorspronkelijke spelen zijn vrij natuurlijk, al verraden ze iets te veel de bezorgdheid van hun maker dat de luisteraars niet vóór zich zullen zien wat hij wenst dat ze vóór zich zien. De dialogen in de bewerkingen zijn gezet in de toonaard die wij als natuurlijk ervaren omdat we ze uit de literaire traditie kennen. Ze lijken in niets op gesproken taal - ik denk bijvoorbeeld aan de rijmende gesprekken in *Muziek voor Potemkin* -, maar ze zijn vlot en duidelijk. Het is overigens opvallend, hoeveel luchtiger dan in zijn fictionele prozawerk de toon van De Vries in zijn hoorspelen is.

Aandacht voor klanklaag en geluidsregie is alleen te bespeuren in het frequent gebruik van zorgvuldig gekozen muziek, dat De Vries' grote kennis ook op dit terrein verraadt. De spelen hebben voldoende vaart en spanning om te boeien, en van de meeste kan de luisteraar bovendien wat opsteken, zowel op het gebied van geschiedenis en cultuur als op dat van levensbeschouwelijke inzichten. Ze voldoen dus geheel aan wat De Vries zelf als eis aan literatuur stelt: ondubbelzinnig verstaanbaar zijn zonder niveau te verliezen. Tegelijk voldoen ze hiermee aan een behoefte die ons volk eigen is, en die het tot ver in de jaren zestig juist in zijn hoorspelen naar hartelust heeft uitgeleefd, de behoefte namelijk om op aangename wijze wijzer te worden. Het oude *utile dulci* en het leerrijk en met vakmanschap dichten van rederijkers en dichtgenootschappers is in onze tijd in het hoorspel in leven gehouden.

Vanuit de luisterdichtheid gezien is de bloeiperiode van het hoorspel ruim voorbij als de spelen van De Vries worden uitgezonden. De vraag dringt zich op, waarom deze schrijver, die in zijn jonge jaren toneel schreef, en zich nooit heeft opgesteld als de spreekwoordelijke kunstenaar in de ivoren toren, pas na zijn zestigste levensjaar met het schrijven van hoorspelen is begonnen.

Wellicht is er een heel eenvoudig antwoord op deze vraag (nou ja, eenvoudig): dat de schrijver wel wilde, maar dat de omroepverenigingen niet wilden, kortom, dat hij niet mócht. De Vries is niet onbekend met het fenomeen op ideologische gronden buitengesloten te worden. Hij zal zich ook niet geliefd gemaakt hebben met zijn ondersteuning van

de plannen om na de oorlog een nationale omroep van de grond te krijgen, noch met zijn oordeel over het onoverwinnelijk gebleken zuilenstelsel: 'een fraai voorbeeld van sektarische signatuur en kliekgeest.' Vast staat dat hij niet uit eigen beweging tot het maken van hoorspelen kwam, maar door toedoen van Jan Starink van de KRO, die hem ertoe heeft uitgenodigd.

Misschien is er nòg een verklaring voor het feit dat De Vries zo laat tot het hoorspel is gekomen. Misschien wilde hij toch zèlf niet, omdat het een genre is dat aanvankelijk niet strookte met zijn aard. Hij is immers een sterk visueel ingesteld auteur, die houdt van weidse en zorgvuldige beschrijvingen, vooral van wat te *zien* is, een schrijver met een zuiver oog voor typerende en historiserende details. Neem een passage als de volgende, uit *Het rad der fortuin*: 'Eindelijk hees zich ook Adzer Eisinga op, schraal, zonder overhaasting. Een boer neemt niet graag zittend een besluit. Zijn knieën knakten, de ouderdom zat al diep in zijn gebeente; hij rekte zich, liep een paar passen op en neer, terwijl de vrouwen in deemoedige afwachting bleven zitten.'

Vooraf dat sublieme zinnetje 'een boer neemt niet graag zittend een besluit': zoiets is in een hoorspel niet te doen, tenzij je een verteller invoert, en dat doet De Vries zelden.

In een gesprek met Jan Brokken vertelde Theun de Vries dat hij vaak halverwege zijn nieuwe boek moe werd bij de gedachte aan alles wat nog beschreven moest worden, en dat hij in een eventueel volgend leven filmregisseur zou worden, want 'de film streeft de literatuur voorbij'.¹⁴ Hij vertelde ook, dat hij tenslotte onder invloed van de televisie 'korter' kon schrijven, toen hij de techniek van het 'aanstippen' leerde kennen in plaats van de uitvoerige beschrijving. Iets dergelijks zei hij ook tegen Jan Boelens, al dacht hij toen minder aan de invloed van de media dan aan 'een natuurlijk verloop van de creatieve functie' dat hij ook bij Thomas Mann waarneemt. Hoe de nieuwe inzichten dan ook gekomen zijn, misschien heeft bij de late toenadering tot het hoorspel óók meegespeeld dat De Vries pas hoorspelen kon maken toen hij 'korter' kon schrijven, en dat was pas later in zijn leven.

Meneer De Vries, ik begreep van Ad Löbler dat er nog meer hoorspelen van uw hand komen, een vreugdevol bericht, dat mij slechts één ding te wensen overlaat. Ik zou wensen dat een plan gerealiseerd moge worden dat inmiddels al meer dan twaalf jaar oud is, het plan namelijk om van

Stiefmoeder Aarde en *Het Rad der fortuin* een televisieserie te maken. Het werd destijds opgevat door Herman Fortuin van de VARA, maar sprong toen wel zeer onfortuinlijk af op de kostenfactor. Als ons zuilenstelsel nu voor één keer zijn beperkingen te boven kon komen, en de omroepverenigingen de beschikbare mankracht en financiële middelen gezamenlijk op zouden brengen, dan zou er toch drama van eigen bodem kunnen zijn dat er wezen mag? En het zou, vind ik, óók een hele mooie manier zijn om u te huldigen.

Eindnoten:

- 1 Theun de Vries, *Louise Michel, engel in het harnas, twee spelen over de Commune van Parijs*, Amsterdam 1984.
- 2 Het was een spel van ruim vijftig minuten, met Rob Geraerds in de rol van de president. De Vries heeft geen opnames van zijn hoorspelen bewaard.
- 3 Hij zei dit tegen Jan Boelens, in *Gesprekken op donderdag*, Amsterdam 1981.
- 4 De Vries heeft voor de VARA ook verschillende luisterspelen vertaald, o.a. van Ludvík Aškenazy. Alle spelen voor de VARA zijn door Löbler geregisseerd.
- 5 Het eerste deel, definitief getikt in april 1978, werd uitgezonden op 25 oktober 1978. Voltaire treedt pas in deel 4 op.
- 6 Het verhaal *Muziek voor Potemkin* is opgenomen in *Novellen en gedichten*, het boekenweekgeschenk van 1941, en in de omnibus *De gesprenkelde vogel* (1969). Jammer is (voor het hoorspel in het algemeen, en voor dit hoorspel in het bijzonder, vanwege het rijm), dat in *De gesprenkelde vogel* niet de hoorspelversie is opgenomen, die al in september 1968 zijn definitieve vorm had. Het is een spel van vijfenzeventig minuten; de rol van Potemkin werd gespeeld door Frans Somers.
- 7 'Het werd een kleine komedie in verzen, waarin, tussen de scherts door, een duidelijk protest te beluisteren valt tegen diktatuur en willekeur, die ook toen in Rusland hoogtij vierden. Een situatie, die op de huidige gang van zaken in Rusland opnieuw van toepassing lijkt' (KRO-gids). Theun de Vries over *De krokodil* in *Gesprekken op donderdag*: 'Ik brandmerk in dit spel de despotische willekeur van de farao's, die naar eigen goeddunken iemand konden vernietigen.'
- 8 Het is een spel van vijfenzeventig minuten, definitief getikt in maart 1970; herhaald op 25 juni 1975.
- 9 *Engel in het harnas*, een spel van een uur, werd op 30 december 1972 uitgezonden en herhaald op 30 juli 1975. De rol van Louise Michel werd gespeeld door Fé Sciarone. *De barricade* (vierenzestig minuten) ging op 7 november 1973 en op 12 juli 1978 de lucht in.
- 10 Ter gelegenheid van de uitgave heeft De Vries het gegeven dat Lenin in de vlag van de laatste barricade is begraven, nog in zijn spel verwerkt.
- 11 *Spinoza of: gesprekken op de grenslijn*, een spel van anderhalf uur, definitief getikt in maart 1972, ging op 2 oktober 1972 in première, vergezeld van een gesprek tussen Theun de Vries en Wim Ramaker. De rol van Spinoza werd gespeeld door Henk van Ulsen, de regie was in handen van Wim Paauw. Rijnsdorp schreef erover in *Trouw* (9 december 1972): 'In het luisterspel heeft hij gelegenheid gehad zijn romantiserende impulsen bot te vieren; het boek daarentegen is [...] een echte biografie.' De Hongaarse vertaling van dit spel werd gepubliceerd. *Spinoza, portret van een mens* was onderdeel van een tweetal programma's over Spinoza, die als coproductie van NOS en BRT tot stand kwamen, ter gelegenheid van de herdenking van het feit dat Spinoza driehonderd jaar geleden gestorven was. Het werd op 18 februari 1977 uitgezonden, in de regie van Bert van der Zouw. De NCRV herhaalde haar Spinozaspel op 21 februari 1977.
- 12 In een gesprek voor de VARA-gids, dat Martinus Schroevers met hem voerde over *De zaak Calas*, noemt De Vries ook Voltaire 'één van de bronnen' van de Franse revolutie.
- 13 De regie van *Het etmaal der getuigen* (vijfenvijftig minuten; uitgezonden 14 april 1974; definitief getikt augustus 1973) was in handen van Johan Wolder.
- 14 Jan Brokken, *Schrijven*, Amsterdam 1980; ook in *De Haagse Post*, 9 december 1978. De Vries zei hetzelfde tegen Wim Zaal in *Elseviers Magazine*, 18 november 1978.

De literaire essays van Theun de Vries Door Rudi van der Paardt

In de Nederlandse uitgave van het *Kleines Lexikon der Weltliteratur* van Helmut Olles treffen wij bij het lemma Theun de Vries de volgende kenschets aan: 'Begonnen als romantisch-vitalistische dichter [...], voor welke periode zijn *Westersche nachten* (1930) kenmerkend zijn, bewoog hij zich na de roman *Rembrandt* (1931) bijna geheel op het gebied van het verhalend proza, ofschoon hij ook essays schreef (*Vox humana* uit 1941 en *Martinus Nijhoff* uit 1946).'¹

In de uitgebalanceerde formulering klinkt duidelijk door dat het fictionele proza de essayistiek min of meer verdrongen heeft en dat de schrijver van dat lemma deze interne concurrentie wat betreurt, in ieder geval er toch op wil wijzen dat die essays bestáán. Het aardige is, dat het lemma werd geschreven door... Theun de Vries, want hij is de Nederlandse bewerker van het genoemde lexicon.

Die vingerwijzing van de auteur zelf kan ik wel begrijpen. Temidden van zijn vele geprezen en geprijsde en geregeld herdrukte boeken leiden zijn essays een wat kommervol bestaan. Zo kan het ook gebeuren, dat men in wat zichzelf aanprijst als een 'onmisbaar handboek' over de Nederlandse literatuurkritiek van deze eeuw tevergeefs zoekt naar zelfs maar een alinea over De Vries als criticus en essayist. 'Een boek vol verrassingen' heet *Over kritiek en critici* nog op de flap - laten we het dan daar maar op houden.²

Toch kan ik dit geval van veronachtzaming nog iets positiefs laten opleveren: het is voor mij een aanleiding om er op te wijzen dat een bundeling van de talrijke literaire recensies die De Vries in bij voorbeeld *Critisch Bulletin*, *De Vrije Katheder*, *De Tribune* en het *Volksdagblad* schreef, om verschillende redenen zeer gewenst is. Een op lezersreacties stoelende literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw is zelfs niet mogelijk zonder dat er rekening wordt gehouden met de receptie in linksgeëngageerd Nederland.

De essays nu die Theun de Vries gebundeld heeft - en bij de twee genoemde studies³ zou ik zeker *Hernomen konfrontatie met S. Vestdijk* nemen (een portret van en een interview met de Duivelskunstenaar) - zijn belangrijk om hun verhelderende karakteristieken van auteurs als Jan Luyken, Brederode, Huygens, Van Effen, Vestdijk en Nijhoff na-

tuurlijk, maar ook omdat ze impliciet een beeld geven van de evolutie in zijn denken over de wereld, over kunst, over zichzelf.

Duidelijk is dat veel van deze essays, geschreven in een beeldend proza, dat soms de epiek nadert, geboren zijn uit wat de Grieken 'thaumasia' noemen, de 'verwondering en bewondering', volgens Aristoteles dan ook het begin van alle wetenschap. Zij leidt echter nooit tot kritiekloze ophemeling. Zijn fascinatie (waarover hij ook rept in het voorwoord van zijn bekroonde boek *Ketters*) leidt tot een zich schrap zetten, een egelstelling, waardoor het soms wel lijkt of De Vries vooral *kritiek* heeft op de auteurs die hij bespreekt - een psychologische wet die in een bekende volkswijsheid is verwoord.

Een dergelijke ambivalentie kenmerkt in ieder geval zijn verhouding tot Nijhoff en Vestdijk, door De Vries in zijn gesprek met Hans van de Waarsenburg 'de twee grootste exponenten van de Nederlandse literatuur' genoemd.⁴ In *M. Nijhoff, wandelaar in de werkelijkheid*, beschrijft De Vries hoe zich in het werk van deze dichter rond 1925 een proces van 'veraarding' heeft voltrokken, dat in symbolische vorm zijn neerslag heeft gekregen in het befaamde Lied der dwaze bijen. Toch is, naar zijn oordeel, Nijhoffs ontwikkeling in een onoplosbaar dualisme blijven steken, een innerlijke tegenstrijdigheid, die wordt geïnterpreteerd als een reflex van een maatschappelijk antagonisme.

Zonder veel moeite herkent men, mutatis mutandis, de kritiek die De Vries in 1939 uitte in zijn opstel *Uiteenzetting met Vestdijk* (het voorzetsel is significant!), een grondige analyse van diens bundel *Lier en lancet*. 'Vestdijk', zo besluit De Vries zijn essay, 'die met de grootste talenten is begiftigd, zij het vergund om niet in de analyse te blijven steken en aldus het levend voorbeeld te blijven van een algemeen overheersende ontbinding. Nog worden zijn geniale rapporten te zeer bezoedeld door de ezelsoren en vetvlekken ener metafysica, die de realiteit maar al te gaarne onder zich wegstoot. Zolang de lier in hem op deze onspeelbare muziek wordt afgestemd, krijgt zij voor hen die in de samenhang en de tastbare werkelijkheid geloven een bijklank waaraan die van het 'höheres Blech' niet vreemd is. En toch gaat het erom, steeds meer gebieden der realiteit te doorgronden, omdat *zij zelf* het geheim bergt, waaruit haar inwendige tegenspraken en zwakheden geboren worden.'⁵ De discussie over de relatie materie-geest is ook de rode draad die loopt door de briefwisseling, men mag wel zeggen de pennestrijd, die zich in de oorlogsjaren tussen De Vries en Vestdijk heeft voltrokken.⁶ En het is

juist rond het manuscript van het Nijhoff-essay - dat dateert van 1942/1943 en Vestdijk bekend was - dat deze discussie het felst is gevoerd.

Het resultaat hiervan bij Vestdijk is al even dubbelzinnig. Beschouwt men de recensie die hij in 1947 in Het Parool over dit essay schreef (en onder de titel *Dichter in de klassestrijd* in *Zuiverende kroniek* bundelde) als de formele afsluiting van dit debat,⁷ dan neigt men tot de conclusie, dat Vestdijk aan De Vries' visie op de relatie kunstenaar-maatschappij geen boodschap had. Aan de andere kant is Vestdijks roman *Ierse nachten*, de enige die van sociaal engagement getuigt, zonder deze discussie niet denkbaar. In *Hernomen konfrontatie* erkent Vestdijk trouwens dat sociale factoren in de oorlog een grotere rol voor hem speelden dan vóór en na die tijd.⁸

Het lijdt voor mij geen twijfel dat De Vries' preoccupatie met dualistische persoonlijkheden als Nijhoff en Vestdijk, met al hun mogelijkheden van mimicry en metamorfose, voortkomt uit een zelfde innerlijke tegenstrijdigheid,⁹ al heeft die zich anders geconcretiseerd. Hoe die evolutie is verlopen, kan men uiteraard opmaken uit zijn ontwikkeling van romantisch-vitalistisch dichter tot episch prozaïst, maar ook uit zijn bundel essays die de dubbelzinnige, programmatische titel *Vox humana* meekreeg.

Na de oudste essays uit het begin van de jaren dertig, portretten van de mystici Bach, Luyken en Blake, volgen immers karakteristieken van realisten als Brederode en Van Effen, bespiegelingen over de tellurische Shakespeare, een analyse van Dickens' verhouding tot de bourgeoisie, zijn aanklacht van het onrecht zijn minder goed bedeelde tijdgenoten in het negentiende-eeuwse Engeland aangedaan. Deze overgang van mystiek naar sociaal realisme illustreert de zijne: het is de metamorfose van het metafysische naar het sociale type, om termen te gebruiken uit een studie, waarvan hij de totstandkoming van nabij heeft meegemaakt: Vestdijks grote essay *De toekomst der religie*.¹⁰ De 'vox caelestis' werd tot 'vox humana'.

Blijkens het nawoord bij de bundel is het essay over Jan Luyken aan zuiveringswoede ontsnapt.¹¹ Misschien herkende De Vries in dit verslag van een bekering bij nader inzien toch veel van zichzelf: een jongeman die een *hairesis* deed,¹² zijn vroegere leven vaarwel zei, zich terugtrok uit de wereld en later de stad verliet voor de stilte van de provincie. De Vries ging de omgekeerde weg, maar werkt in zijn Amsterdamse woning als zijn vroegere stadgenoot: hij dicht (weer) en mediteert, en

schrijft een boek, waarin de hemelse en menselijke stem accorderen: *Ketters*, dat de Maatschappij heeft bekroond.

Eindnoten:

- 1 Helmut Olles, *Letterkundig lexicon: de wereldliteratuur van de twintigste eeuw*, Utrecht-Antwerpen 1969, p.426.
- 2 Martien J.G. de Jong, *Over kritiek en critici*. Tielt-Amsterdam 1977.
- 3 *Materie en matrijs*, een bundel uit 1980 (uitg. Sun, Nijmegen), bevat essays over onder meer Dante, Hooft en Schiller, maar Theun de Vries noemt op p.9 zijn stukken zelf terecht: 'historiese en cultuurhistoriese beschouwingen'; de literaire betekenis van de behandelde schrijvers staat dus niet voorop.
- 4 Hans van de Waarsenburg, *Theun de Vries: voetsporen door de tijd. Portret van een kunstenaar*, Amsterdam 1984, p.89.
- 5 Theun de Vries, *Vox humana*, Arnhem 1941, p.114-115.
- 6 S. Vestdijk, *Brieven uit de oorlogsjaren aan Theun de Vries* (ed. Theun de Vries), 's-Gravenhage 1968; Theun de Vries, *Brieven uit de oorlogsjaren aan S. Vestdijk* (ed. S.A.J. van Faassen), 's-Gravenhage 1981.
- 7 S. Vestdijk, *Zuiverende kroniek*, Amsterdam 1956, p.198-200; de recensie verscheen eerder in Het Parool, 25 mei 1947.
- 8 Cf. Theun de Vries, *Hernomen konfrontatie met S. Vestdijk*, Amsterdam 1968, p.44, waar Vestdijk zegt: 'Ik wil intussen wel zeggen, dat b.v. in de tweede wereldoorlog de sociale factoren ook voor mij vaak een sterkere rol hebben gespeeld dan daarvóór en daarna. De mens werd toen uiteraard met de neus op het 'kollektieve lotgeval' gedrukt, en je mag de afspiegeling van dat feit o.a. terug vinden in mijn *Iersche Nachten*.' Zie ook al brief 58 van 17 juli 1943 uit de onder noot 6 genoemde brievencollectie (p.76 e.v.). De Vries van zijn kant heeft vele malen zijn waardering voor de roman laten blijken, recentelijk in *Gesprekken op donderdag, Theun de Vries praat met Jan Boelens*, Amsterdam 1981, p.66.
- 9 De Vries is zich van deze ambivalentie overigens zeer wel bewust, zoals blijkt uit de in de vorige noot genoemde *Gesprekken*, p.34 en 97 e.v.
- 10 Zie vooral de bij noot 6 genoemde brievencollecties; voorts *Hernomen konfrontatie* (cf. n.8), p.27-28.
- 11 De term is van Simon Vestdijk, die *Vox humana*, zeer welwillend, recenseerde in de NRC van 13 aug. 1941; deze recensie is ongebundeld gebleven.
- 12 'Het Griekse woord voor ketterij [...]. In de strijd om godsdienstige inzichten en belangen krijgt het al gauw de zin van een persoonlijke, zelfs existentiële keuze, een diep in het leven ingrijpende beslissing.' Aldus De Vries in *Ketters: veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*, Amsterdam 1982, p.55. Hij noemt zichzelf een 'ketter' in de onder noot 8 genoemde *Gesprekken*, p.98; zie ook Hans van de Waarsenburg, *op. cit.* (n.4), p.159 e.v.

Het creatieve proces achter twee romans van Theun de Vries: 'Het motet voor de kardinaal' en 'Sla de wolven herder'

Door Eddie van Vliet

Men kan literaire werken vanuit verschillende gezichtspunten benaderen, zoals onder meer de 'Prismapolemiek' heeft aangetoond: vanuit de vormkracht; de levensbepalende en cultuurverrijkende waarde; en de persoonlijkheid van de auteur die uit het werk spreekt. In de literatuurwetenschap is een nog breder scala van mogelijke benaderingswijzen ontwikkeld.

Ik kies als uitgangspunt voor de omschrijving die de humanistische psycholoog Abraham H. Maslow van het creatieve proces geeft. Hij onderscheidt drie fasen: de 'bliksemflits der inspiratie'; het harde ploeteren, oefenen en het streven naar perfectie; en het selecteren en verwerpen. Creativiteit is een combinatie van het spontane met het opzettelijke; het intuïtieve met het 'onverbiddelijke denken'; het geloof in eigen kunnen met de zelfkritiek. Natuurlijk kan ik deze omschrijving niet al te strak hanteren. Theun de Vries heeft niet bewust volgens het genoemde creatieve proces gewerkt. Het is een model dat ik uiterst soepel op zijn schrijfarbeid leg.

De keuze voor het model van Maslow vloeit voort uit het onderwerp dat ik aan de orde stel: het schrijfproces achter twee romans van Theun de Vries, namelijk *Sla de wolven herder*, geschreven tussen 1939 en 1942, en *Het motet voor de kardinaal*, dat in de jaren 1958-1960 is geschreven. Ik heb me tot deze twee romans beperkt, omdat een typering van het fictionele proza van deze veelzijdige en produktieve auteur in het korte bestek van deze lezing onmogelijk is. Daarnaast vertegenwoordigen de zojuist genoemde romans twee wezenlijke bronnen van Theun de Vries' schrijverschap: het communisme en de reflectie op het wezen van de kunst.

Het idee voor *Sla de wolven herder*, de roman over de sociaal-hervormingsgezinde vorst Urukagina in het Babylonië van 2700 voor onze jaartelling, ontstaat tijdens een slapeloze nacht. De schrijver is al tijden

aan het tobben over *Boerenlente*, het voorgenomen vervolg op *Stiefmoeder aarde* en *Het rad der fortuna*. Deze twee romans bepalen het schrijverschap van Theun de Vries in de jaren 1934-1938. *Boerenlente* wil echter niet vlotten en is helaas nooit geschreven. Theun de Vries is in een stapel aantekeningen blijven steken. Maar hij wil per se, zoals met *Boerenlente* de bedoeling was, een totaalbeeld geven van een maatschappij in ontwikkeling met een onafwendbare socialistische toekomst. Zo opgevat is *Sla de wolven herder* het alternatief voor *Boerenlente* geworden.

Bij *Het motet voor de kardinaal* heeft, naar aanleiding van een reis die de auteur in 1949 met Martinus Nijhoff naar Florence maakte, in de eerste plaats het idee een rol gespeeld ééns een roman over het Italië van de Renaissance te zullen schrijven. Daarnaast, ten tweede dus, is Theun de Vries in de jaren 1957-1958 als een gevolg van zijn levenservaringen, onder andere de verdrongen teleurstelling over de werkelijkheid in de Sowjet-Unie, geobsedeerd door het vraagstuk van de kunst. Centraal staat de vraag hoe de kunstenaar zijn kunst zuiver, dat wil zeggen economisch noch politiek corrupt, kan houden. Ten derde is er van een 'wet van de innerlijke noodzaak' in de persoonlijkheid van de auteur sprake. Reeds in zijn jeugdwerk *Rembrandt* bepleit hij het, nog uitsluitend individualistisch opgevatte, recht van de kunstenaar de eigen weg te volgen tegen de broodheren en de heersende zeden in. De 'bliksemflits der inspiratie' combineert deze drie in de auteur werkzame factoren. De hoofdpersoon in *Het motet voor de kardinaal* is de musicus Wolf, die van 1486 tot 1500 in Rome verblijft.

Na het concrete idee gaat Theun de Vries informatie verzamelen over het onderwerp, een raamwerk maken en bladzijden volschrijven met ideeën en invallen. Hij laat nooit een voorgenomen project enige tijd - uiterlijk niets doende - in zich doorsudderen, maar gaat zo concreet mogelijk aan de slag. In dit stadium is het echter nog lang niet zeker of de roman er ooit komt. Theun de Vries werkt altijd aan meerdere projecten tegelijkertijd en heeft er een aantal laten vallen. Hij heeft de neiging van alles en nog wat aan te pakken, de rusteloze ideeënrijkdom van de creatieve auteur.

Dan volgt de fase van het harde ploeteren. Theun de Vries verricht een ontzaglijke hoeveelheid documentatie-arbeid. Deze betreffen de historische context en maatschappijstructuur; de geografische omgeving waarin het verhaal speelt; zeden, gewoonten, geloof en tradities; de le-

vensuïtingen van het volk tot in het kleinste detail en biografische gegevens over de in de roman optredende personen voorzover de schrijver deze niet zelf heeft gecreëerd. Over de hoofdpersonen in de hier besproken romans is historisch bijna niets bekend. Hun denken, handelen en voelen ontspruiten aan de verbeelding van de auteur. Maar van beide romans is historische nauwkeurigheid de basis. De auteur plaatst de hoofdpersonen in een reële en geloofwaardige historische context. Typerend is de in de aantekeningen voor *Het motet voor de kardinaal* te vinden notitie: 'Wat kan Wolf gezien, gehoord en meegemaakt hebben.'

Tijdens het harde ploeteren maakt de auteur karakterschetsen van zijn hoofdpersonen, die ik - behalve als het resultaat van de verbeelding - opvat als zijn persoonlijke identificatie met hen. Theun de Vries geeft van de hervormingsgezinde 'politicus' Urukagina een maatschappijgerichte karakterschets. Uit de aantekeningen voor *Sla de wolven herder* heb ik de volgende parafrase gemaakt. Urukagina klaagt de politiek van zijn voorgangers aan, die was gericht op de uitbuiting en onderdrukking van het volk. Hij schaft de offergaven en cijzen af; vermindert het aantal ambtenaren, de graan-, scheeps- en vee-inspecteurs verdwijnen zelfs. De honoraria van de priesters worden verlaagd. Urukagina voert de boete op diefstal in en beschermt de lagere klasse tegen de hogere. Hij ondersteunt weduwen en wezen en stelt strengere vonnissen in tegen omkoping en afperserij.

De karakterschets van de kunstenaar Wolf is meer op de binnenwereld gericht. Zijn carrière, dit tussen aanhalingstekens, verloopt als volgt: van lijfeigene via huursoldaat tot musicus. Hij is teleurgesteld, innerlijk onrustig en koestert zijn leven lang gevoelens van wrok en wantrouwen jegens 'adel, rijken en regeerders'. Wolf vindt de individuele genoegdoening, *zijn* zelfverwerkelijking, in de muziek. Als alternatief voor het corrupte, in die tijd baanbrekende kapitalisme wil hij met volle overgave in de sociaal-puriteïnsche republiek van Fra Savonarola geloven. Wanneer hem blijkt dat in deze republiek met het winnen van de sociale rechtvaardigheid aan het volk zijn vreugdevolle levensuïtingen worden ontnomen, wendt hij zich van de wereld af en wil nog slechts de muziek als troost voor de mensen verbreiden.

Naast de historische informatie en karakterschetsen maakt Theun de Vries in zijn voorbereidende aantekeningen enige verspreide opmerkingen over de compositie en het verloop van het verhaal. Deze monden, wat *Het motet voor de kardinaal* betreft, uit in een chronologisch over-

zicht van de gebeurtenissen, waarin historie en verbeelding tot een synthese zijn samengevoegd.

Het schrijven van een roman is voor Theun de Vries een proces dat in afzondering en met zelfdiscipline geschiedt. Hij gooit, zoals hij zelf eens heeft gezegd, de tekst voor de eerste keer barok-achtig op papier. Maar dan komt de zelfkritiek om de hoek kijken en er wordt geschaafd en bijgeslepen, want de lezer mag van hem de last van de auteur niet met zich mee torsen. De kracht van de zelfkritiek wisselt bij Theun de Vries per roman, want hij schrijft nogal eens onder tijdsdruk. Niet alleen vanwege afspraken met de uitgever - na verloop van tijd wil hij weer iets nieuws aanvatten. Hij heeft een enorme produktiedwang, die er mede uit voortkomt dat hij veel thema's en literaire vormen beheerst en daaraan ook gestalte wil geven.

Wat het uiteindelijke resultaat betreft, wordt Theun de Vries in de kritieken bijna unaniem geroemd om zijn 'epische evocatie'. Op dit punt heeft hij een bijzondere eigenschap: zijn schildersogen. Hij *ziet* wat hij gaat schrijven. De criticus Cees Kelk heeft deze eigenschap het best omschreven: 'Het visioen staat [Theun de Vries] zo helder voor ogen, dat hij [de lezers] heel dicht bij de dingen brengen kan.' Ik heb zelf een aantal jaren terug tijdens het lezen van *Sla de wolven herder* de volgende leeservaring genoteerd: 'De lezer loopt gelijkvloers met de tonelen van handeling mee. Hij hoort en ziet alles en krijgt onontkoombaar de keuze opgedrongen volledig in de wereld van de roman op te gaan of er radicaal uit te stappen - en daarnaast ja of nee te zeggen tegen de door de auteur aangeboden boodschap.'

Uit de romans spreekt de gevoelsmens Theun de Vries. Naast het zien en het weten, de zintuigen en het inzicht, gaat de stof door het hart van de auteur. Wat hij de 'primitieve humaniteit' van Wolf noemt, beleeft de lezer mee: de twijfels, frustraties, het wanhopig zoeken naar waarheid en een eigen lotsbestemming, zonder dat de hoofdpersoon een hoger inzicht heeft in 'de orde der dingen'. Urukagina is niet de onbewogen modelrevolutionair. Hij worstelt met een verloren jeugdliefde en zijn oudergemis, die de verhouding tot zijn vrouw Shaksagh en zijn pleegvader Papsukal bepalen. De warme gevoelens die Urukagina voor Papsukal koestert, gaan het politieke inzicht te boven, want objectief bezien behoort Papsukal tot de heersende klasse. Urukagina is gedoemd revolutionair te zijn. Hij is er eigenlijk te zachtmoedig voor. En in deze eigenschap staat hij niet los van de auteur die hem heeft geschapen.

Tot nu heb ik *Het motet voor de kardinaal* en *Sla de wolven herder* in één adem behandeld. Ik wil in deze lezing twee verschillen tussen beide romans kort aanstippen.

Ten eerste de lengte, samenhangend met de derde fase van Maslow: het selecteren en verwerpen. *Het motet voor de kardinaal* getuigt van een verinnerlijkt en verstild schrijverschap. Theun de Vries heeft veel historisch materiaal geschraapt en ingekort, het essentiële verwoord zonder zijwegen. In *Sla de wolven herder* is het historische materiaal uitgebreid verwerkt, hier en daar op de voet gevolgd en literair weergegeven. Het essentiële is ingebed in een scala van zijwegen, hetgeen een andere houding van de auteur vertegenwoordigt ten opzichte van zijn geesteskind: het totaalbeeld contra de innerlijke ontwikkeling van die ene mens.

Een tweede verschil betreft de boodschap. *Sla de wolven herder* is een produkt van de communistische literator. De sociaal rechtvaardige dictatuur is een noodzakelijke fase voor een betere samenleving. Het bewind van Urukagina is ten onder gegaan. Dit is een gevolg van de onrijpheid van de geschiedenis. Maar vooruitstrevende mensen zullen de pogingen van deze vorst niet vergeten. Zij scheppen een eigen in de historie gewortelde traditie, die het revolutionaire bewustzijn vergroot en daarmee de socialistische toekomst dichterbij het heden brengt. Eveneens vanuit deze gemoedsgesteldheid schrijft Theun de Vries een aantal jaren later zijn trilogie over het revolutiejaar 1848.

Het motet voor de kardinaal daarentegen is het produkt van de zelfbewuste en geëngageerde kunstenaar. Hij kan de gerechtigheid pas dienen wanneer hij vrij is van zijn broodheren en de levensbeschouwelijke organisatie (De Kerk, De Partij) die hem de wet wil voorschrijven. Het is de emancipatie van de kunst ten opzichte van alle andere zaken in het leven, in het bijzonder de politiek. Na *Het motet voor de kardinaal* heeft Theun de Vries zijn gedachten hierover verder uitgewerkt in *Ziet, een mens!* en *Moergrobben*.

Ten slotte. Wolf formuleert de ethische vraag waarmee Theun de Vries als kunstenaar en communist in de jaren 1958-1960 worstelt: is een dictatuur te rechtvaardigen, zelfs 'als het rijk van de gerechtigheid daarmee (kan worden) gekocht?' Hiermee kom ik, buiten mijn onderwerp tredend, op *Kettters* terecht. De auteur geeft in dit werk mede een antwoord op de door Wolf gestelde vraag: de revolutionaire beweging-

gen streven radicaal sociale rechtvaardigheid na, maar dienen te steunen op de rede en redelijkheid.

Beste Theun, ik hoop dat de wetten van moeder natuur jou genadig zijn.

Theun de Vries als dichter

Door Hans van de Waarsenburg

Het dichterschap van Theun de Vries is misschien wel de basis van zijn veelomvattende oeuvre. Tegelijk moet gesteld worden, dat de gedichten die Theun de Vries geschreven heeft, het minst bekende deel van zijn schrijverschap vormen. Slechts een kleine groep ingewijden en belangstellenden wist dat hij de laatste jaren met een zekere regelmaat opnieuw gedichten was gaan schrijven; zowel in het Fries als het Nederlands en dat hij deze gedichten in meestal min of meer bibliothele uitgaven met een beperkte oplage publiceerde. Door deze kleine uitgaven schermde Theun de Vries zijn nieuwe gedichten als het ware af. Er werd nauwelijks ruchtbaarheid aan gegeven. Zijn gedichten van de laatste jaren groeiden en bloeiden als bodemplantjes onder de hoge bomen van zijn proza.

Groot was dan ook de verrassing toen uitgeverij Querido in 1984, ter gelegenheid van de zevenenzeventigste verjaardag van de auteur, een bundel uitgaf onder de titel: *77 korte gedichten*. Deze *77 korte gedichten* vormen de voorlopige afsluiting van een dichterschap dat zevenenvijftig jaar geleden, in 1927, begon met de publicatie van de verzenbundel *Terugkeer*. Een jaartal dat men tevens zou kunnen aanmerken als het begin van de schrijverscarrière van Theun de Vries.

Wanneer men het dichterschap van Theun de Vries inventariseert, kan men het verdelen in twee periodes.

De eerste periode omvat de bundels *Terugkeer* (1927), *De Vervreemding* (1928) en - als afsluiting - *Westersche Nachten* (1930). Kort samengevat: de periode van de jeugdpoëzie. Een periode die uiteindelijk als opmaat diende voor zijn proza-debuut in 1931 met de roman *Rembrandt*.

Als nummer 35 in de befaamde Helikon-reeks van A.A.M. Stols verschijnt in 1947 de bundel *De dood*, die een scharnierfunctie vervult met betrekking tot de jeugdpoëzie en de latere poëzie van Theun de Vries. Wanneer ik de in 1953 onder pseudoniem gepubliceerde bundel *De diwan van Ibn-Askari* buiten beschouwing laat, kan men stellen, dat een middenperiode in zijn geheel ontbreekt.

Theun de Vries herneemt zijn (vooral bibliothele) poëzie-publicaties in 1977 met de bundel *Earst en lêst*. Deze en de andere Friese publicatie,

Snie en oare gedichten (1981), moet ik tot mijn spijt overslaan. Ik beperk me in de latere poëzie tot de bundels: *Atlantische avond* (1979), *De Boom-mens* (1981) en *77 korte gedichten* (1984).

Een constante in het gehele oeuvre van Theun de Vries is de thematiek van de dood. In zijn roman *De vrouweneter* (1976) wordt deze thematiek zeer kernachtig verwoord door een motto van Maxim Gorki: 'De dood is een schandaal'. Al in zijn debuutbundel *Terugkeer*, die verschijnt in het jaar waarin de auteur twintig wordt, wordt de toon hiervoor gezet. In het gedicht *Angst* vraagt de jonge dichter zich af: 'Welk uur hangt in den tijd?' Zijn gedachten over de tijdelijkheid van zijn aardse bestaan benauwen hem zodanig dat zijn zinnen 'bleek' worden en zijn hart 'angst-rood'. Gedachten die hem ontluiseren en zwakker maken 'voor den hartstocht van den dood?' De dood is behalve een angstpsychose ook tegelijk een symbool voor de geestelijke gemoedsgesteldheid van de jonge dichter. Binnen zijn eenzaamheid 'versteent de winternacht'. De dichter is 'een dooden tuin'. Eenzaamheid, angst en kwellende doodsgedachten kunnen slechts door 'de' vrouw of 'een' vrouw geëlimineerd worden. Het titelgedicht *Terugkeer* eindigt met de regels:

Een vrouw wier handen in de mijne lagen
riep met één lach den dood uit mijn gelaat.

Slechts de liefde kan de dood opheffen; tegenover de dood staat als levenssymbool de vrouw. Is de vrouw hier nog troosteres en middelares tussen leven en dood, in later werk, zowel poëzie als proza, zal Theun de Vries ook de 'erotische bevrijding' door de vrouw beschrijven en haar zelfs verheffen tot de 'Al-vrouw', de oerbron van het leven, zoals in zijn verhaal *De moedergodin*.

Terugkeer

De groote rust en de bezinning zinken
in mij als regens in een dooden tuin.
Na dezen waanzin en dit zelfverminken
keer ik terug. Nog ligt de droom in puin,

maar buiten waar men bruggen bouwt, wijd bogend,
en waar de stroom versnelt tot vurig licht,
word ik van nieuwe liefde en trots almogend -
En ik vergeet en wandel opgericht.

Nu eindelijk valt het masker van de dagen
en de verbijstrende eenzaamheid vergaat.

Zij kwam van ver. De blindelingsche vlagen
van wanhoop stierven aan mijn hart, verzaad.

Een vrouw wier handen in de mijne lagen
riep met één lach den dood uit mijn gelaat.

De Vries stamt uit een geslacht van Doopsgezinde Friezen en als zodanig werd hij ook opgevoed. De sporen van zijn godsdienstige opvoeding vormen - nu terugblikkend - een ander typisch element in zijn jeugdpoëzie. In zijn latere poëzie komen ze niet meer voor, alhoewel godsdienst en religie in sommige van zijn romans en zeker in zijn essayistische werk een rol blijven spelen. In *Terugkeer* is het overduidelijk dat de jonge Theun de Vries nog geen enkele afstand heeft genomen van de godsdienst van zijn jeugd. Deze jeugdpoëzie, die in eerste instantie vooral een poëzie van zelfexpressie is, is nog op geen enkele wijze naar de buitenwereld gericht. 'God' is in deze gedichten een even vanzelfsprekend onderdeel als 'de rusteloosheid', dat andere jeugdige element in deze poëzie. 'Mijn God, blijft mij Uw naadring immer eender?' vraagt de dichter zich af:

Geen bloem die ijler wordt, geen schaduw vreemder.
Dit één verlangen jaagt mij naar U heen;
dat ik U zien zal vóór den laatsten einder.

In het gedicht *Stilte* stelt de dichter in de eerste regel de vraag: 'Bouw mijn woning, God, waar ook Uw wolken stranden,' maar interessanter is het gedicht *Metamorphosis*, dat een meer heidens en vitalistisch karakter draagt en waarin de oorspronkelijke 'ik' in vuur verwaait, vlam wordt en uiteindelijk wordt herboren: 'En ik won schooner vorm dan eer te voren.' Zij het dat deze gedaanteverwisseling slechts een tijdelijke is, want's nachts,

[...] als licht èn duister dooven
roept mij de wind terug, de regen schreit -
angstige driften drijven in mij boven -

O vuur en schuim, o wufte vormloosheid!
Moet ik nog verder op mijn vreemden voorsprong
tot ik gansch afgedwaald zal zijn van de oorsprong?

Ook in de bundel *De Vervreemding* die in 1928 door De Waelburgh in

Blaricum werd uitgegeven, vallen de eerder genoemde elementen op. Het gedicht *Onmacht* eindigt met de regels:

Het najaar ritselt en de dood begint
dieper te zingen door mijn doelloos leven.

Uit het titelgedicht citeer ik de sombere vraag: 'Riep het leven gisteren voor 't laatst?' Opvallend is het gedicht *Centaur*. Het doorbreekt het pessimisme met een ongekennde drift en levenskracht. Dit gedicht is een duidelijke poging om vanuit het eigen ik en met de eigen wilskracht de vicieuze cirkel te doorbreken waarin de dichter gevangen zit. Mocht ik nog ooit een artikel schrijven over het proza van Theun de Vries, dan zal ik ongetwijfeld als motto boven dat artikel de eerste twee regels van het gedicht *Proteus* zetten:

Ach in hoeveel vluchtgestalten
ben ik niet mijzelf ontstegen -

Ook in *De Vervreemding* is het 'de' of 'een' vrouw, die in plaats van 'God' of 'Meester' letterlijk en figuurlijk 'verlossing' brengt en de dichter uit het spinrag van somberheid en (doods)-angst haalt. Bovendien zou het zo kunnen zijn, dat in de eerste strofe van het gedicht *Praeludium*, waar het bovenstaande opslaat, Theun de Vries voor het eerst een voorzichtige, nauwelijks merkbare erotische toets aan een gedicht meegeeft:

Praeludium
Onder donkere vrouwenoogen
ben ik verwonderd ontwaakt;
een licht had den nachttuin doorvlogen
en smetteloos vervolmaakt.

Van een eenzaam stormachtig leven
geleid in verneedring en schuld
werd de laatste schemer vergeven
en een uiterste droom is vervuld:

Tusschen heldere horizonnen,
omringd van zee en wind,
is een goddelijk glanzen begonnen
over wereld en menschenkind.

In 1930 verschijnt de gedichtenbundel *Westersche Nachten*, die als het hoogtepunt van zijn jeugdpoëzie beschouwd kan worden. Waren in de

beide vorige bundels de invloeden van Slauerhoff en vooral Marsman aanwezig, in *Westersche Nachten* vertonen de gedichten al veel meer een persoonlijke toets in stijl en vorm. De bundel is zorgvuldig gecomponeerd en de gedichten zijn minder egocentrisch van aard. In gedichten als *De Boeren*, *De Steden*, *Les jardins galants* en *Berceuse* wordt voor het eerst merkbaar, dat de dichter beseft dat er buiten hem nog een wereld is, die hij poëtisch gestalte kan geven. Toch is ook *Westersche Nachten* voor het grootste gedeelte in mineur getoonzet. De grondtoon is herfstig, somber en pessimistisch. De gedichten zijn 'de nachtschaduw van laatste wereldavonden'. Zeer scherp tekent hij zijn *Zelfportret*. De dichter 'met geen aardsche zekerheid geboren dan die van den dood.' verwoordt zijn ambivalente houding tegenover het leven in de slotregels als volgt:

Vreemd zie ik mijzelf handleen, onverklaarbaar en verdeeld,
en ik spreek als tot een ander met mijn eigen spiegelbeeld.

Behalve dat de dichter van zichzelf en in zichzelf vervreemd is, is hij ook de band met zijn vroegste jeugd en zijn geboorteplaats kwijt geraakt. Deze vervreemding van zijn achtergrond geeft Theun de Vries gestalte in het gedicht *Het dorp*, een hoogtepunt uit deze bundel:

Soms keer ik terug en ga als in droom langs de slingerpaden der kerk;
de mannen en vrouwen van mijn geslacht rusten onder
hun grauwe zerk.

De zwarte ernstige velden dragen den eersten oogst.
Een reuk van rauwe vruchten waait. Het voorjaar is op zijn hoogst.

Het gras geurt krachtig en pasgemaaid als toen hier het leven begon;
en achter breede hoeven staat nog een groote verblindende zon.

Maar a God - de steden, de nachten, en alles wat sinds is geschied:
ik ben een ander geworden; de eenvoudigen groeten mij niet.

Ik ga de korte grijze straat van 't verleden op en neer.
Maar levenden en dooden erkennen mij niet meer.

Met lood in de schoenen stuurde Theun de Vries het manuscript van *Westersche Nachten* naar het blad *De Gemeenschap*, dat een poëziewedstrijd had uitgeschreven. De jury, bestaande uit de dichters J.C. Bloem, A. van Duinkerken en H. Marsman kende hem in 1930 de Domprijs voor Poëzie toe. De eerste van een lange reeks literaire onderscheidingen die Theun de Vries ten deel zouden vallen. Maar zoals hij zelf

zei: 'Ik was niet voorbestemd om als dichter door het leven te gaan.' En dat lijkt me een aardige afsluiting van dit beknopte overzicht van wat De Vries zelf beschouwt als 'het hart van mijn jeugdpoëzie'.

Uit het colofon van de bundel *De boom-mens* kan worden afgeleid dat Theun de Vries omstreeks 1970 opnieuw gedichten ging schrijven, zowel in het Nederlands als het Fries. Wat betreft het Nederlands resulteerde dit in 1979 in een eerste bundel met de voor Theun de Vries typerende titel *Atlantische avond*. Uit deze bundel, die een tiental gedichten bevat, licht ik het eerste gedicht, dat *Geboorte* heet. Dit gedicht vormt een merkwaardige schakel met de vroegere jeugdpoëzie en is er tegelijk een afrekening mee. Opnieuw wordt de ik-persoon, zoals in het gedicht *Metamorphosis*, vanuit de zee geboren. Nu als een zelfstandig en vrij persoon, die de aardse elementen als de zijne beschouwt en stelt:

Niet de geest Gods over de wateren.
 Het eenvoudige machtige
 Rijk van de dingen -
 Mijn moedersbestel.

Binnen het 'moederbestel' van Theun de Vries is er een belangrijke plaats voor de erotiek ingeruimd, maar - en dat is zeker een nieuw element in zijn poëzie - deze erotiek die de bron is van levenskracht en daardoor van overleven, wordt bedreigd door een totale vervuiling en vermindering van de aarde. In het gedicht *Hond* is sprake van een belager 'Die zelfs de dampkring | Vergeeft en vermoordt.' Daarom roept de dichter in het begin van dit vers de oerhond aan: 'Blaf oerhond blaf'. Ging voor Theun de Vries de vrijheid ooit in het rood gekleed, somber heet het in dit gedicht:

Want vrijheid gaat
 Enkel nog in de kale
 Grauwe pels gekleed
 Van dog en wolf.

In de titelcyclus van de in 1981 verschenen bundel *De boom-mens* raken in het vierde gedicht rivieren 'versmoord' - een van de vele typische Theun de Vries-woorden -: 'Met duizend maal duizend dode vissen.' Ecologische rampen vernietigen de aarde met al het daarop aanwezige leven, Als laatste kijkt de boom-mens rond in een onherkenbaar geworden wereld:

Het hol in mijn tronk
 - O groene hameraar, o morgenmakker -
 Staat leeg als een verkorste wond.

Als dichter is Theun de Vries een pessimist gebleven, zij het dat er binnen dit pessimisme een verschuiving heeft plaats gevonden. Was de jonge dichter pessimist *contre coeur*, de oudere dichter die deze bijna voorbij eeuwen onder de loep neemt is zich scherp bewust van het machtsspel dat er in de huidige wereld gespeeld wordt. Alle mogelijkheden zijn aanwezig en bekeken om de lezer via de boom-mens een blik te gunnen in de toekomst. Een beeld van zo'n laatste avond-landschap:

De boom-mens
 Uitspansel blind en blauw. De noordenwind.
 De berg van ijs en grind heft zich en glijdt
 Neer over de kim. Ik sta alleen.
 Onnut mijn schorshuid. Een overheldere dood
 Kraakt zonder echo wat ik ben geweest.
 De ijstijd begint.

In 1984 trad Theun de Vries als dichter uit zijn betrekkelijke anonimiteit met de publicatie van de bundel *77 korte gedichten*. Deze korte gedichten werden in 1982 en 1983 geschreven. Het opvallende aan deze korte gedichten is, dat ze lijken op de Japanse haiku, maar het qua vorm en inhoud toch niet zijn. Op ingehouden en bondige wijze probeert Theun de Vries het in de eerste regel vermelde gegeven door een sterk tegenbeeld in de volgende regels kort te sluiten, waardoor er vonken van pure poëzie ontstaan:

As
 Misschien bij noordenwind,
 waait tegen mijn venster
 nog een enkel atoom van haar as.

Deze korte gedichten vormen 'verstilde, maar vaker verontruste landschappen.' Herinneringen aan vroeger, aan reizen, de Tweede Wereldoorlog: 'magie uit oertijden, gestalten van de angst en de Eros, geweld en vertedering' weet De Vries pregnant gestalte te geven. In hun beknoptheid werpen deze gedichten soms een nieuw licht op bepaalde facetten van zijn oeuvre of accentueren het. Hij slaagt erin om binnen het gegeven van drie korte regels een wereld van ingehouden emotie, pijn

en ontzetting te etsen en tegelijk in weer andere gedichten - als maakte hij een balans op van zijn leven - te relativeren. Zoals hij in zijn romans met één grote beweging zijn personen in hun persoonlijke en historische context weet te zetten, zet Theun de Vries in deze bundel met een kort en heftig gebaar zijn gedichten neer: van de oertijd tot het heden, van Hegel tot Père Lachaise, van Land's End tot de Jazz. Ter afsluiting van deze beknopte inleiding citeer ik het laatste gedicht uit deze verrassende bundel:

Schrijven

Schrijven om niet te vergeten -
vergeten waarom wij schreven -
vergeten wat werd geschreven.

Ik gebruikte het woord 'beknopt', omdat ik u slechts heb willen inleiden in de poëzie van Theun de Vries. Ik beseft dat behalve de genoemde inhoudelijke aspecten er nog diverse zijn, die niet aan bod zijn gekomen. Bijvoorbeeld de oer-elementen en de typische natuurgebondenheid die al uit de jeugdpoëzie spreekt en waar de ecologische voorspellingen uit de latere poëzie waarschijnlijk uit voortkomen. Tevens betreurt ik, dat ik niet nader heb kunnen ingaan op het bijzondere gedicht *De dood*, dat illegaal geschreven werd in het kamp Amersfoort en - na in fragmenten uit het kamp gesmokkeld te zijn - in 1947 in definitieve vorm werd gepubliceerd. Over de meer stilistische en technische aspecten van zijn poëzie heb ik ook nauwelijks iets gezegd. Zijn voorliefde voor het vertalen van poëzie en wat hij zoal vertaald heeft, is niet belicht en het zou ook best verhelderend geweest zijn om binnen dit geheel Theun de Vries zelf aan het woord te laten. Saillante uitspraken over zijn poëzie, zoals verwoord in het boek dat ik met hem maakte, *Voetsporen door de tijd*, heb ik niet geciteerd. Desalniettemin hoop ik dat dit korte referaat voor u een aanleiding is, om eens nader kennis te maken met de gedichten van Theun de Vries.

Levensberichten

Carel Jules Emile Dinaux
Ommen 13 november 1898 - Heerde 25 juni 1980

In de oude boerderij Orplid, zoals hij zijn Heerdense woning literair gedoopt had, overleed op woensdagochtend 25 juni 1980 de letterkundige en criticus Carel Jules Emile Dinaux op eenentachtigjarige leeftijd. Hij werd geboren in Ommen op 13 november 1898, maar verhuisde als kind naar Heemstede, toen zijn vader daar benoemd werd tot directeur van het plaatselijke postkantoor. Het was, vertelde hij later, geen huiselijk gezin. Zijn moeder was een onafhankelijke, sterk persoonlijke en bewuste vrouw, iemand die veel las, en in de herinnering van de zoon was het klimaat niet 'gezellig'-huiselijk, maar wel literair en muzikaal, want de vijf jaar oudere zuster van Carel - die later in het huwelijk zou treden met de bekende architect J.J.P. Oud - studeerde zang en piano. De muzikaliteit vond overigens haar oorsprong in de vader, die viool speelde op de afgelegenste plek van de grote ambtswoning, de zolder, 'om een enkel uur zijn eenzaamheid te kunnen vergeten, waarin hij zich manhaftig wist te verschansen... Hij leefde alleen, hij woonde en sliep alleen, trok zich ook 's avonds terug in zijn kantoor en maakte voor het slapengaan alleen zijn wandeling. Uitsluitend bij de avondmaaltijden was het gezin voltallig een uur bijeen, zonder daarmee ooit samen te zijn,' aldus Dinaux in zijn herinneringen aan zijn jeugdijaren.

In Haarlem bezocht hij de lagere school en de HBS, een weinig geslaagd leerling die aanvankelijk meerdere malen bleef zitten en pas in de derde klas zijn aanleg voor de studie bewees. In 1912 ontwaakte zijn belangstelling voor literatuur door het lezen van een roman, *De dans des levens* van P.H. van Moerkerken, zijn leraar aardrijkskunde, een beroep dat de schrijver in staat stelde te leven. Het contact en later de vriendschap met deze en enkele andere leraren, onder wie de heren Polak (nadien prof. dr. L. Polak) en Niemann die Duits en Nederlands gaven, vormde zijn literaire aspiratie en de behoefte zelf te gaan schrijven. Tijdens de oorlogsjaren 1914-'18 werd hij, toen hij de leeftijd daarvoor bereikt had, gemobiliseerd. In die jaren maakte hij kennis met Haarlemse en andere jonge kunstenaars, onder andere via zijn aanstaande zwager J.J.P. Oud met de in 1917 rond De Stijl gegroepeerde vernieuwers. Tussen 1919 en 1921 studeerde Dinaux Chinees in Leiden, maar in deze periode kwam hij ook in relatie met schrijvers als Frederik van Eeden,

Maurits Wagenvoort, Erich Wichmann en de dichter en Stirner-biograaf John Henry Mackay. Hij zette de studie van het Chinees niet voort, maar stapte over op staathuishoudkunde en economie, niet uit genegenheid voor deze vakken, maar - als van Moerkerken - om een bestaan mogelijk te maken. Behalve, in 1922, aan een Nederlandse bewerking van John Henry Mackay's 'ideeënroman' *Der Freiheitsucher*, begon hij in 1925 aan een vertaling van *Der Zauberberg* van Thomas Mann met wie hij in epistolair contact was gekomen. Zijn correspondentie met de schrijver, met wie de vriendschap tot diens dood zou voortduren, werd in de oorlogsjaren helaas vernietigd.

In datzelfde jaar 1925 werd Dinaux in Enschede en Almelo, later in Haarlem, leraar economie en staathuishoudkunde. Hij is dat bijna dertig jaar lang gebleven en, hoewel hij weinig genegenheid voor het vak voelde was hij, naar het getuigenis van zijn leerlingen, een uitmuntend leraar. Wie hem heeft gekend zal dat niet verbazen, want hij deed alles wat hij te doen had met scrupuleuze nauwgezetheid en daarbij was hij een uiterst humaan man die voor zijn leerlingen veel aandacht had en hun ongetwijfeld ook veel meer, en belangrijker, zaken bijbracht dan economie alleen. Zijn enige publikatie op dit terrein was een uitgave met inleiding van de Grondwet, in samenwerking met de eveneens op het gebied van de letteren, door parodieën en taalrubrieken bekend geworden Charivarius, dr. G.J. Nolst Trenité.

Op 4 augustus 1927 trad Dinaux in het huwelijk met Wilhelmina Agatha Swart. Zij kregen twee kinderen, een zoon Carel Emile Thomas in 1928, en een dochter Emilie Agatha in 1931. De verbintenis was niet gelukkig en het echtpaar ging in de eerste jaren na de oorlog uiteen. Carel maakte in die periode, of kort daarna, kennis met Claudi van Dobbenburgh, een dochter van de bekende schilder en lithograaf Aart van Dobbenburgh. De weigering van de eerste echtgenote om te scheiden belette hen echter in het huwelijk te treden. Dit gebeurde officieel pas in 1972. Maar reeds vanaf 1950 vormden Carel en Claudi het onafscheidelijke paar dat alle vrienden hebben gekend en dat elkaar tot grote en inspirerende steun is gebleven.

De literaire activiteit van Dinaux beperkte zich in de voorliggende jaren tot, grotendeels ongepubliceerd gebleven, gedichten, prozafragmenten, opstellen en enkele incidentele bijdragen in dagbladen en tijdschriften, alsmede een paar vertalingen van werk van Thomas Mann en Walter Pater. Hij las echter enorm veel als de geboren lettré die hij was.

Maar geboren wordt men alleen met de neiging, kennis en smaak moet men vormen. Dat heeft hij in die jaren gedaan en naast omstandigheden van beroepsmatige aard, is het stellig ook een overmaat aan zelfkritiek die hem zo lang van schrijven en publiceren heeft afgehouden. Dat is hij vooral na de breuk in zijn huwelijk in 1946 gaan doen.

Men mag zeggen dat dit laat is, en Dinaux zelf vónd het laat, te laat. Wie een psychografie van hem zou schrijven, zou ongetwijfeld een aantal verklaringen vinden. Maar dit besef heeft hij gehad en het heeft hem zowel gehinderd als gediend. Allereerst gehinderd. In de opdracht in mijn exemplaar van zijn eerste bundel essays, *Gegist bestek*, deel I, lees ik: 'dit late boek van een verlaat mens.' Ook in zijn brieven is daarvan bij herhaling sprake. Zo noteert hij in een brief van 13 december 1953: 'Ik ben te laat, in meer dan één opzicht. Laat voorál, omdat ik er bijna een halve eeuw voor nodig heb gehad om daar te zijn, waar ik sinds mijn jeugd wilde zijn. Laat, omdat de jaren zwaar wegen, de tijd dringt, Dante's 'midden des levens' verre overschreden is en de kans derhalve niet gering dat ik té laat ben (waarover Vestdijk voortreffelijk schreef in zijn 'Eeuwig telaat'). Maar ik acht het een zaak van verantwoordelijkheidsbesef en zelfrespect om, voorzover nog mogelijk, toch nog op tijd te komen, zonder achter mijzelf aan te lopen. Maar dat is een chapiter op zichzelf, haast het thema van een roman, zij het een weinig opwekkende.' En in een andere brief van ongeveer drie jaar later, 2 augustus 1956, schrijft hij: 'Als je zo tegen de zestig loopt en in nog geen tien jaar hebt willen inhalen wat je (laten we zeggen 40 jaar) is ontglipt - schuld of geen schuld -, kun je het gevoel moeilijk onderdrukken 'te laat' te komen - te laat voor een bevredigende zelfrechtvaardiging die (voor mij tenminste) een *levensrechtvaardiging* is. Je kunt je er moeilijk een voorstelling van maken, hoeveel moeite het me gekost heeft, zoveel hindernissen te 'nemen' om het tenminste tot dit begin te brengen. Ik heb een behoorlijk aantal verdane jaren ongedaan moeten maken, innerlijk moeten liquideren, om te kunnen gaan schrijven. En zelfs tijdens de 'schrijfjaren', dat wil zeggen sinds 1945, heb ik ontelbare barrière's moeten opruimen om het met mijn lieve Claudi tot onze boerderij te kunnen brengen, - tot de schrijfvrijheid.'

Uit deze enkele aanhalingen blijkt wel welke druk dit 'te laat' op Carel Dinaux heeft gelegd. Maar hoe zwaar ook, er waren andere facetten, positieve, waarvan het besef ongetwijfeld eveneens in hem heeft geleefd. Wie vijf minuten met hem sprak, wie een bladzijde van hem leest,

is er onmiddellijk van overtuigd, dat wat in zijn perspectief misschien 'verdane jaren' konden schijnen, in feite de som is geworden van veel menselijk ervaren, van inzicht, van psychologisch en emotioneel kapitaal. Wat zich na 1945 dan ook snel vestigde, was zijn reputatie als criticus, toen hij een wekelijkse literaire kroniek begon in het Haarlems Dagblad over Nederlandse letteren, spoedig gevolgd door een kroniek Duitse literatuur in het Haagse blad Het Vaderland, terwijl hij tegelijkertijd regelmatig literaire beschouwingen schreef voor bladen als Critisch Bulletin, Het Boek van Nu, De Groene Amsterdammer, Rekenschap, Maatstaf en tal van andere. Eenmaal erkend, werd hij veel tot medewerking uitgenodigd en dat was begrijpelijk, want hij kon de literatuur benaderen met enerzijds een reservoir aan kennis en belesenheid als weinige anderen, en anderzijds met een wijsheid die veel critici met een langere praktijk hem mochten benijden.

De kwaliteit van deze beschouwingen en kritieken was gebaseerd op een paar duidelijk aanwijsbare elementen. In de eerste plaats was er zijn vermogen een groter, literair-geïnteresseerd publiek op intelligente en tevens gevoelsmatige wijze te begeleiden naar de essentie van een letterkundig werk. Dit soort begeleiding bestaat, denk ik, nauwelijks meer, en ten onrechte, want ook al mag iedereen zich een oordeel over alles aanmatigen, dat betekent nog steeds niet dat iedereen tot een oordeel over alles in staat is, en het aantal mensen dat leest, moge in Nederland opmerkelijk hoog liggen, dat geldt niet voor de literaire gevoeligheid, ten spijt van een groeiend aantal neerlandici. Een combinatie van gevoel, begrip, inzicht en kennis, die nodig is, behoorde tot het bezit van Dinaux. Daarbij voegde zich een creatief vermogen dat hem in staat stelde de verbeeldingswereld van de schrijver zo sterk mee te beleven, zich daarin zo diep in te leven, dat de meeste auteurs over wier werk hij schreef zich door hem wezenlijk begrepen hebben gevoeld.

Dat is een vrij zeldzame kwaliteit die, met zijn kritische beschouwingen als uitgangspunt, verklaart waarom zoveel schrijvers contact met hem zochten en waarom hij zovelen onder hen tot zijn vrienden of tenminste bevriende relaties rekenen mocht. Zij herkenden in hem een der hunnen, een criticus-*schrijver*, iemand die, zoals Greshoff het eens formuleerde, bereikt dat de schrijvers die hij behandelt niet alleen als schrijvers doch niet minder als mensen voor ons en met ons gaan leven. 'Ik zou er eigenlijk maar drie kunnen noemen,' constateerde Greshoff, 'onderling sterk verschillend van aard en werkwijze, maar die eenzelfde in-

geschapen aanleg en liefde bezitten voor de kritiek als levens- en kunstvorm: Menno ter Braak, Victor E. van Vriesland en C.J.E. Dinaux.'

Een speciaal talent van Dinaux was zijn vermogen tot synthese, zijn capaciteit om in een paar bladzijden tot de essentie van een schrijverschap door te dringen, niet slechts tot de kern van een boek, maar door die kern heen tot het wezen van een persoonlijkheid, het aanwijzen van de verbanden tussen een bepaald geschrift en de totaliteit van een oeuvre. Dinaux was daartoe in staat omdat hij inzicht had verworven in wat literatuur werkelijk is, onafhankelijk van stromingen, modes, literaire conjunctuur, van alles wat uitsluitend of in hoofdzaak wordt bepaald door wat van voorbijgaande aard is en de tendenties daarvan.

In 1958 verscheen het eerste deel van *Gegist bestek*, een omvangrijk boekwerk met opstellen over een veertigtal Noordnederlandse schrijvers, in 1962 gevolgd door *Gegist bestek II*, gewijd aan Zuidnederlandse auteurs. Dinaux verontschuldigde zich in een korte inleiding over de afzonderlijke bundeling van dit tweede deel: 'Liever was het me geweest hen, over staatkundige grenzen heen, samen te voegen met de noordelijke auteurs van het Nederlandse taalgebied, op die wijze verenend wat in levende taal één is: literatuur van de Nederlandse stam.' Dinaux die zijn stamboom vond in het noorden van Frankrijk, in Valenciennes, was ook ten volle in staat een zuidelijker levensgevoel dan het 'Hollandse' tot het zijne te maken en op die manier, begrepen óók door de Vlaamse schrijvers, als een 'begrijpende', zijn Noordnederlandse lezers een voortreffelijke inwijding te bieden in dat andere levensgevoel dat zo vlakbij begint en, met het onze vermengd, zoveel nieuwe, ruimere mogelijkheden kan scheppen.

In 1965 bundelde hij opnieuw een aantal beschouwingen over Vlaamse schrijvers in zijn boek *Weerklank. Gegist bestek III* verscheen in 1969 als tweeledig werk, een deel beschouwingen onder de titel *Auteurs van nu*, en een afzonderlijke keuze uit hun werk, *Zo schrijven auteurs van nu*. In een soort beginselverklaring vooraf stelt Dinaux hier vast dat hij geen theorie heeft (hij was echter zeer goed op de hoogte van de bestaande theorieën), maar een methode. Deze bestaat erin dat de criticus in wat Dinaux noemt 'een geëngageerd leesproces' poogt te achterhalen 'in hoeverre het autonome werk aan zichzelf beantwoordt, aan zijn eigen structuur voldoet, met andere woorden: in hoeverre het als creatie authentiek is.' Met behulp van 'close reading' en analytische methodieken en technieken kan daar veel aan worden gedaan. Maar Dinaux acht-

te deze middelen van de moderne kritiek toch ontoereikend, omdat het kunstwerk een paradox is waarin het onzegbare wordt uitgedrukt. Kritiek moest voor hem derhalve 'in het wezenlijkste van haar werkzaamheid een vorm van creatie zijn' om aan het licht te brengen 'wat het weten niet weet en het verklarende niet verklaren kan.'

Met en dank zij deze creativiteit is hij de indringende criticus geworden die aanspraak mocht maken op de onderscheidingen welke hem ten deel vielen, de essayprijs van de Jan-Campertstichting in 1964 en de Prijs der Literaire Kritiek van onze Maatschappij in 1968, het jaar waarin hij ook tot voorzitter werd gekozen van het Nederlandse PEN-centrum.

Wanneer een criticus veel vrienden onder schrijvers telt, is dat vaak een bedenkelijk teken. Hoe verwerpelijk de gedachte ook is, veel schrijvers waarderen de kritiek die hun werk waardeert om het effect dat zij ervan verhoppen. Wie veel waardeert mag dus op veel vriendschap rekenen. Dinaux heeft veel vriendschap gekend en hij heeft ook veel gewaardeerd. Soms misschien té veel? Ik denk dat het onmogelijk is daarop ongenueanceerd een bevestigend antwoord te geven. Als het waar is dat hij soms de innerlijke nood, waaruit literair werk voortkwam waaraan schrijvers met meer klem dan vormkracht uiting geven, liet prevaleren, dan is dat niet typerend voor zijn kritische maar voor zijn menselijke overtuiging, die te respecteren valt. Het was dan niet het gevolg van een te hoge taxatie maar van de subtiliteit waarmee hij de intentie van een auteur of van een werk navoelde, invoelde en interpreteerde. Een schrijver kon bij hem altijd rekenen op 'a fair trial' en op begrip, zelfs waar het werk tekort schoot. De waardescale van Dinaux werd bepaald door een levensgevoel van romantische oorsprong en het bezat daarvan ook de wijsheid en de ruimte. Het is een levensgevoel dat het in een tijd van egocentrische versplintering, wat uiteraard iets anders is dan een individualistisch bewustzijn, nogal zwaar te verduren heeft gekregen. Dat, met de woorden van de dichteres Henriëtte Roland Holst, die hij goed gekend heeft, 'de zachte krachten zeker zullen winnen in 't end' is een overtuiging die de laatste decennia weinig weerklank ontmoet in een tot de tanden bewapende en geharnaste tijd, waarin de jacht op succes en het eigenbelang hoogtij vieren. Die overtuiging wordt nogal eens versleten voor 'halfzacht'. Deze karakteristiek, die niet kon gelden voor de dichteres, geldt ook niet voor hen die weten wat zij daarmee bedoelde. Dinaux wist dat, zoals hij ook wist dat begrippen als 'kosmisch' en 'uni-

verseel', die hij vaak gebruikte, wel wat meer betekenis hebben dan wordt verondersteld door degenen die er geen inhoud aan weten te geven.

Het heeft de overgevoelige man die Dinaux is geweest, soms wel gehinderd zich in zijn bedoelingen en inzichten misverstaan te zien. Dat komt ongetwijfeld omdat lezen en schrijven voor hem - gegeven het talent - in de eerste plaats een zaak van het hart was. En al staat hier, weloverwogen, niets anders dan er staat, een dergelijke uitspraak wekt de reserve en het scepticisme van een onsentimentele, verharde en agressieve ontwikkeling. Maar precies daarin ligt, dunkt mij de verdienste van dit werk en de betekenis van Dinaux' schrijverschap. Afgezien van de natuurlijk onvermijdelijke perspectief-wijzigingen lijkt de kans mij groot dat zijn oordeel in hoofdzaak zuiver en waardevol zal blijken, verhelderend voor wie hem lezen en de auteurs in kwestie recht doend. En dat is ook niet verwonderlijk, want zijn oordeel kwam voort uit een beproefde smaak en werd getoetst aan meer dan alleen de contemporaine literaire opvattingen en productie: aan het zoveel grotere en zwaardere reservoir van een levend literair verleden.

Levend verleden, zo luidde de titel van zijn laatste onvoltooide en postuum verschenen boek, waarin hij van zijn herinneringen vertelt. Deze herinneringen die meer en andere zaken omvatten dan zijn literaire reminiscenties, zijn niet expliciet bedoeld als een bijdrage tot de literatuurgeschiedenis. Zoals het is, en onvoltooid, is het vooral zijn eigen geschiedenis geworden. Maar door zijn persoon en door de gestalten die hij oproept is het niettemin een belangwekkend literair-historisch document tegelijkertijd.

Wanneer ik de betekenis van het werk van Dinaux kort zou willen samenvatten, denk ik dat ik dat niet beter kan doen dan een omschrijving aan te halen die hij er zelf van gaf in de inleiding bij zijn bundel *Weerklank* uit 1965. Hij zegt daarin zijn beschouwingen te zien als een teken van begrip, van 'een poging tot verstaan, de primaire voorwaarde voor kritiek, instemmend dan wel afwijzend; voor kritiek die zich zo zuiver mogelijk tracht af te stemmen op de golflengtes van de gesprekspartners, op diens levensklimaat, taalgebruik, compositiewijze, kortom op het geheel van factoren dat aan een werk zijn eigenlijke waarde geeft.' En hij laat daar zijn credo op volgen: 'Verstaan is moeilijk. Pas als men de stem meent gehoord te hebben - *Ton ist alles*, zei Goethe - pas als men zich in een 'tweegesprek' heeft kunnen begeven, mag men,

dunkt me, over de grenzen heen zeggen: dit heb ik beluisterd.'

De verdienste van Carel Dinaux is dat hij dit inderdaad zeggen mocht, omdat hij het vermogen bezat zo te luisteren, dat de beluisterden zich in zijn 'weerklink' herkenden.

PIERRE H. DUBOIS

Noten

De literaire nalatenschap van Dinaux, alsmede een grote collectie knipsels van en over hem, bevindt zich in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag.

Voornaamste geschriften

Gegist bestek. Benaderingen en ontmoetingen I. 1958

Gegist bestek. Benaderingen en ontmoetingen II. 1962

Weerklink. 1965.

Auteurs van nu. 1969.

Levend verleden. 1981.

Vertalingen van John Henry Mackay, Walter Pater, Thomas Mann (o.a. *Kinderleed*, *Tristan*, *De verwisselde hoofden*, *Kinderen in verwarring en verdriet*, *Charlotte in Weimar*, *De wet*, en verscheidene essays, met name over Goethe en Tsjechof), Erika Mann (*De laatste jaren van Thomas Mann*).

Willem Jacobus du Plooy Erlank Wolmaransstad 22 Junie 1901 - Stellenbosch 24 Junie 1984

Op Wolmaransstad, 'n dorpie in Wes-Transvaal, gestig in 1891, het Willem Jacobus du Plooy Erlank op 22 Junie 1901 die eerste lewenslig gesien. Hy was die tweede seun van Andries Gustav en Margaretha, geb. Du Plooy, van die boerdery Uitkyk in die distrik. Die Anglo-Boereoorlog het gewoed en sy vader was op kommando. As suigeling is hy met sy moeder en broer, sy grootmoeder en tante vervoer na 'n konsentrasiekamp by Klerksdorp en later na 'n ander by Pietermaritzburg. Agter hulle is die plaashuis afgebrand.¹ Na die oorlog is die plaas weer opgebou, 'n dogter het bygekom en die twee seuns het onderrig ontvang van 'n goewernante, wat daarna onderwyseres geword het van 'n staatsondersteunde plaasskooltjie, met 'n aantal kinders van verskillende leeftyd wat selfs uit die dorp aangery is en as een gesin behandel is, 'met lekkers en liefde, maar ook strengheid en straf'.² Die bynaam 'Duke', terloops, waaronder hy in die omgang bekend was, kom blykbaar reeds in hierdie vroeë stadium op die plaas voor.³

Uitkyk is later verkoop - miskien was oorlog en rebellie reeds in die lug - en die gesin het eers na Wolmaransstad, "n ander wêreld met vreemde vertes rondom",⁴ en toe na Potchefstroom verhuis, waar die jong Duke in 1917 gematrikuleer het. Hy wou in die regte studeer, maar deur die finansiële omstandighede na die Eerste Wêreldoorlog en die Rebellie moes hy onderwyser word. Met die oog daarop het hy aan die Transvaal University College 'n B.A.-graadkursus gevolg met Hollands, Engels, die klassieke tale en wiskunde as studievakke (1918-1920).

Sommer met die intrap het hy sy studentebynaam gekry. Toe hy voor die inskrywingslokaal in die ry staan - bleek en petieterig, met asblonde hare en in 'n kort broek - merk iemand agter hom op: 'En dié ou lammetjie, wat soek hy hier?' Hy het hom woedend en aggressief omgedraai, maar toe trek 'n ander student hom gemoedelik en beskermend nader: 'Kom staan hier, ou Lammetjie.' So het die bynaam ontstaan en die vriendskap met John Quinn, later die hoof van die Veeartsenykundige Instituut van Onderstepoort. En Lammetjie is deur gedeeltelike omsetting verander in die skrywersnaam Eitemal.⁵ As student was hy ook, in 1919, betrokke by die beroemde of berugte vlaginsident. Nog in Rebelliestemming, het hy tydens 'n militêre oorwinningsfees met vreugde-

vure en vlagvertoon, op die kollegeterrein 'n Union Jack neergehaal en verbrand - 'n protes teen die Engelse imperialisme.⁶ Hy moes daarvoor boet met skorsing uit die koshuis en terughouding van 'n studiebeurs. Maar hy het sy studie met lof voltooi en die onderwys betree. Van 1921 tot 1928 het hy Latyn gegee aan die hoërskool van Wolmaransstad en daarna, van 1929 tot 1935 in Johannesburg, Afrikaans aan die Hoër Seunskool Helpmekaar. As onderwyser word hy beskryf as toeganklik en hulpvaardig, maar streng, met eerbied vir sy leerlinge en 'n boeiende voordrag omdat hy nooit 'n les herhaal het nie.⁷ Onderwyl hy in Johannesburg was, het hy aan die Universiteit van die Witwatersrand onder C.M. van den Heever die graad B.A.-Honneurs behaal. In 1931 het hy in die huwelik getree met Hester Cornelia Visser van Hanover, wat hy op 'n nuwejaarsviering in Parys onder die wilgers van die Vaalrivier ontmoet het. Uit die huwelik is 'n seun gebore.

Na sy universiteitsjare het hy in die politieke en kulturele woelinge van destyds (bv. erkenning van Afrikaans in 1925), sover sy amptelike pligte hom toegelaat het, hom met krag en oorgawe gewerp in die vorming en rigtinggewing van 'n Afrikaanse volksbewussyn en die voorsiening in 'n kulturele nood. En met die jare het hy hierin volhard, eers met 'n kinderverhaal en met verse in die trant van twintig, sedert die middel van dertig, met realistiese prosavertellings, wat tot sy beste werk behoort, met bewerkte of vertaalde dramas as geleentheidstukke en op gevorderde leeftyd met die vertaling of bewerking van klassieke stukke uit die Europese literatuur. Op die breër terrein het hy 'n leidende rol gespeel by die oprigting of werk van kultuurorganisasies. So was hy stigterslid van die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge (FAK) (1929), die Handhawersbond (1930-'35, gestig om die Randse taalbewuste Afrikaners te verenig, in skakeling met die Transvaalse Onderwysersvereniging), die Voortrekkerjeugdbeweging (1931), die Mynwerkersbond, Spoorbond, die Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (1931, gestig veral vir die Spoorwegpersoneel) en van die Afrikaanse Skrywerskring; hy was voorsitter van die Transvaalse Kunsvereniging (teenhanger van die Welsh Eisteddfod), wat onder sy voorsitterskap tot 5000 inskrywings per jaar ontvang het, lid van die ou Nasionale Toneelorganisasie, en redakteur van die *Christelike Skoolblad*, lyforgaan van die Transvaalse Onderwysersvereniging.

Hierdie resultate is in 'n hoë mate bevorder deur sy inslag as redenaar. Reeds van 1921 af het hierdie natuurlike talent hom 'n gesogte spreker

gemaak op kongresse, volksfeeste en by ander kulturele geleenthede en hy het dit met die jare geslyp en versoer tot 'n gedugte en dwingende instrument in sy stryd en strewe. Hoflik, ingehoue en met 'n welluidende stem, het hy sy argumente puntsgewys ontwikkel in 'n logiese voortgang, ontledend en afwegend, met gloeiing sonder oplaaiing. Deur goeie voorbereiding en die logiese opbou kon hy dikwels optree sonder aantekeninge.

So 'n toespraak in 1931 oor die kulturele betekenis van die volkslied voor die tweede FAK-kongres het beslag gegee aan die opstel van die FAK-*Volksangbundel*. Die reis na Kaapstad, vertel mev. Erlank, was hul huweliksreis, maar hy was so verdiep in sy voorbereiding dat sy nie met hom mog praat nie. Die oggend vroeg voor die vergadering het hy onder die ou Pier die referaat gaan instudeer. Iemand wat van bo af gekyk het, het egter onraad vermoed en die polisie ontbied! Na die kongres het dr. H. Gutsche, oud-skoolinspekteur van Transvaal, wat reeds met 'n sangbundel besig was, hom uitgenooi om as medewerker te help met keuring uit bestaande versamelings, soos die bundel van dr. N. Mansvelt (1907) en dié van mej. J. van Niekerk (1927), en die lewering van verse vir toonsetting uit eie werk en dié van ander. Omdat hyself nie musiek kon lees nie, moes mev. Erlank dikwels help. Die FAK was inmiddels ook besig, en na voltooiing in 1935, het die bundel onder die vleugels van die FAK gekom. Dit het in 1937 verskyn en spoedig volksbesit geword.⁸

Die bundels waaruit sekere materiaal vir die Sangbundel oorgeneem of aangepas is, is voorafgegaan deur sy eerste werk, die kinderverhaaltjie *Stafie en Santie by die Kabouterberg* (1927). Dit is 'n lewendige avontuurverhaaltjie met lokale en tradisionele sprokieselemente. 'Stafie' hou waarskynlik verband met 'Gustav', 'n familienaam wat teruggaan op die Sweedse stamvader (1791). In die veld kom die twee boerekinders 'n singende geel sysie van die kabouterland 'Vervanhier' teë en as Stafie na Santie roep hoor hy die stem van Ego My-gek.⁹ Gedurende die nag word die twee, tot kabouters verklein, deur Sysie en Ego, wat alles nasê en onthou, na die kabouters vervoer en tot koningspaar gekroon. Stafie word versoek om die kabouters te bevry van hul vyande, veral die bobbejane, wat die lammers verskeur. In die bobbejaangrot verloor Stafie sy vuurvlieg lampie in 'n geveg, verdwaal hopeloos, kom op 'n waterdraak af, wat hy verslaan, slaap op die vel van 'n gedode bobbejaan en roep ten einde raad na sy veldkornet Ego, wat met 'n lampie verskyn. Vermom in bobbejaanvelle lok hulle die ondiere na buite en verslaan

hulle. Die verhaaltjie tref my as belangrik vanweë tematiëse elemente, veral die eggo wat, omdat dit tewens registrasie is, 'n suggestiewe en sinryke simboliese potensie kry. As My-gek kan hy help om die bobbejaan in die self te ontbloot; en as veldkornet 'n bondgenoot wees wat uitlei en help bevry. Die eggowerking kan ook omgekeer word en dit kan hom voordoen in ander vorme.

Die vernaamste van die verspreid verskene gedigte van Eitemal vanaf 1919 is byeen gebring in *Weerklankies* (1928), 'n uiteenlopende versameling vaderlands-, liefdes-, mymer- en Christelik of Oosters godsdienstige verse, dikwels met eenvoudige natuurtekening of -simboliek, soms bekoorlik of speels, soms retories of sentimenteel, maar ook duidend op die ruim bestek van 'n ontwikkelende, soekende gees. Die volgende bundel, *Phaeton en ander gedigte* (1931), toon tegniese vordering en 'n strakker vormgevoel. Dit bevat o.a. die lang gedig *Phaeton, die ontwikkelingsgang van die digtersiel* in vyfvoetige jambes, met dramatiese vaart en inspeling van Wes-Transvaalse natuurelemente; liefdesverse, studenteliedjies, die 'weerklink'-gedig *Die begrafnis* en Japanse haikoes - bv.¹⁰

Die wat drome saai
Sal ontnugtering maai,
Maar daaroor dink die digter nie.

Vanaf die jare dertig lewer hy ook prosasketse, en die veel opgevoerde drama in vyf bedrywe *En hadde de liefde niet* (1935). Laasgenoemde bevat leemtes wat karaktertekening en bou betref, maar in die kultuurtoestande van die depressiejare met toestroming na die stede, ook die les dat ongetemperde geld- en magsug kan lei tot menslike tragiek.

In 1935 het hy lid geword van Die s.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns. Hierop het hy in die drie jaar 1936-1938 aan die Gemeentelike Universiteit in Amsterdam in die letterkunde gestudeer onder prof. dr. N.A. Donkersloot, terwyl mev. Erlank in die Toneelschool 'n kursus gevolg het in die spraakproduksie en -korreksie. Die dreigende oorlog het hulle laat terugkeer.

Die Amsterdame studie het gelei tot 'n verruiming, differensiasie en verheldering van gees t.o.v. die letterkunde en, in breër sin, die kultuur as produk van die gees, soos blyk uit die proefskrif *Slauerhoff en het zoeken naar nieuwe vormbeginselen in de naoorlogse poëzie van Nederland* (1939), waarop hy aan die Universiteit van Pretoria gepromoveer

het. Dit is 'n studie van ideële vormbeginsels in die kader van die vorm/inhoudrelasie. Na 'n historiese aanloop oor die krisis van die individualisme, skets hy na grondslag en verskiet die naoorlogse ismes: die herpotensiëring van oorgelewerde bowaardes en vormbeginsels (humanitarisme, godsdienstige dogmatisme, kulterele progressivisme, sosialisme) en die soeke na nuwes, waarby hy hom veral toespits op die amorfisme - ingevoer as vormbeginsel van die vitalisme as inhoudsbeginsel. In sy individualiserende aspek druk die vitalisme hom uit in 'n ewigheidskultus as ontvlugtingsdrang, aanranding, persoonlikheids- en werklikheidsbevestiging, e.d., en by Slauerhoff, wat uitvoerig behandel word, in 'n selfverweselikingsdrif teen gevormdheid, selfverlies in die vormloosheid van see en massa, 'n swerwende liefde en in die dekadensie - 'n vormvliedende manlike sy van sy persoonlikheid in samehang met 'n swakkere, vormsoekende, vroulike teenpool. Gebrek aan 'n metafisiese bowaarde laat die vitalisme egter uitloop op die nihilisme of ewigheidsangs, wat ook terugwerk op die verlede.¹¹ Die slothoofstuk handel oor 'De schoonheid als gevormdheid'. Dit is 'n prikkelende, ernstige verhandeling. In sekere opsigte egter, soos bronversorging, doen dit enigsins onaf aan.

Sy studie en promosie het 'n nuwe lewensfase ingelui. Hy het dosent in die metodiek geword aan die Normaalkollege, Pretoria (1939-1949). Tussendeur het hy egter ook die Afrikaanse letterkunde bespreek en dramas vertaal of bewerk vir studenteopvoerings onder leiding van mev. Erlank. Bynaam hier: 'Ertjies'.¹² Vanaf 1950 tot sy aftrede in 1966 beklee hy die leerstoel vir die Nederlandse letterkunde aan die Universiteit van Stellenbosch. In sy onderrig was hy gerig op gevalbehandeling, maar ook op vergelyking en, met die oog op Afrikaans, wortelaanduiding. 'n Oud-student skryf in 'n huldeblyk: 'Prof. Erlank was altyd in die klas die netjiese, uiters gesofistikeerde man, vir wie die skoonheid van die Nederlandse digkuns nie net iets was wat op papier gevind is nie, maar wat weerklank gevind het in sy hele persoonlikheid.'¹³ Hy het ook dikwels hulpdiens bewys aan jong skrywers.¹⁴

In 1952 het hy lid geword van die Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Dit spreek vanself dat goeie betrekkinge met Nederland hom na aan die hart gelê het. Dit was dan ook stellig vir hom 'n bekroning van sy loopbaan om na sy aftrede diens te doen as Raad Kulturele Sake by die S.A. Ambassade in Den Haag (1967-1972).¹⁵

Letterkundig het Eitemal hom na sy Nederlandse studie ontwikkel as verteller en vertaler/bewerker, met 'n konkrete, pittige taalgebruik.

Reeds in Amsterdam het hy begin skryf aan die eselsromannetjie *Jaffie* (1953), waarvan 'n fragment in *Die Huisgenoot* verskyn het.¹⁶ "n Naïef beleefde idee' word daarin uitgewerk in 'die weergawe van eie jeugherinnerings en godsdiensbelewings rondom twee eseltjies as sentrale figure.'¹⁷ Die jong Jaffie word deur sy oom Vaaltyn onder die eenvoudige bedrywighede en verhoudinge op Uitkyk opgevoed in die Christelike leer van liefde, lydsaamheid en verwagting soos dit deur hulle geslag van die vaal esels met 'n kruis op die rug in die tyd van Christus ervaar of beluister en sedertdien oorgelewer is. 'As jy jou eie verlede ken, (moet) jy daaruit jou eie toekoms dink vir jouself.'¹⁸ Hortend, op sy eselsmanier, word Jaffie vertel van gebeurtenisse soos die geboorte en vlug van Christus en die intog in Jerusalem, toe die vaal eseltjie Valta die 'adelkruis' van die Meester ontvang het; maar ook van die diepere dinge soos die mistieke liefdesleer, van die diepere beeld in die individu, broos soos die spieëlbeeld in die drinkbak, waardeur individu gebind word aan medeindividu in naasteliefde en -diens. Hiernaas kry hy egter ook praktiese lesse in 'die beste bekbyte en skopskote.'¹⁹ In die enigszins onaardse atmosfeer van 'n haelstorm op Kersdag word Vaaltyn gedood deur 'n bliksemstraal en Jaffie, wat ontwaak in sy jeugdige krag en aardse drange, verower die eselleiding op die 'raasbek' Ribbok, van 'n ander eselsgeslag, en in werklikheid sy onverskillige vader. J.C. Kannemeyer noem *Jaffie* "n klein meesterstuk'.²⁰ Gesien die ontstaanstyd is dit waarskynlik ook binne die studiekader van literêr-teoretiese betekenis.²¹

Van uitstekende gehalte is ook *Skaduwees teen die Muur* (1958), 'n bundel prosasketse en verhale (enkeles reeds uit dertig), lewendig en meestal met boertige komiek geskryf teen 'n Wes-Transvaalse natuurlike en menslike agtergrond. Die slotverhaal, *Die pontbaas van Dieprusrivier*, die rivier wat die dorpsdeel met kerk skei van dié met hotel, verloop egter tot simboliese, haas magiese verdieping.

Die vertaling van toneelstukke om in 'n behoefte te voorsien, is reeds vermeld. *So praat die ou rivier* (1956) is 'n bewerking van die *Maria Magdalena* van Hebbel. Na bou, karakteruitbeelding en verstegniek is dit minder geslaag, maar sekondêr is die strekking miskien aktueel: die inslaan van nuwe weë met behoud van ou durf en deug. Die bewerking gaan oor in die vertaling van Westerse klassieke - 'efemere volkswerk (wat) nuwe sin gekry het'.²²

As vertaler lewer hy oor die algemeen uitmuntende, teksgetroue werk, skynbaar moeiteloos en met groot virtuositeit. Vir die Shakespeare-her-

denking het hy vir die Universiteit van Stellenbosch *Macbeth* (1965) vertaal en vir die inwyding van die Universiteitsteater H.B. Thom *Faust I* (1966) van Goethe. Hiervoor het hy in 1969 die Akademieprys vir Vertaalde Werk ontvang. Daarop volg *Hamlet* (1973), *Midsomernagdroom* (1974) en *Die Wintersprokie* (1975).

Met geoefende taalbedrewenheid keer hy ten slotte terug tot die bewerking of herskepping, nou uit die Nederlandse taalgebied, met *Reinaard die Jakkals* (1981). Die middeleeuse teks van *Van den Vos Reynaerde* is redelik getrou gevolg, maar binne dié raam is sekere insidente uitgebrei en bekende plaaslike jakkals-en-wolfstories toegevoeg, met 'n speelse terloopse raps na heilige koeie - bv: "n balk in my wapen", 'jakkals-nasionaal', 'progressief liberaal', 'die demokratiese meerderheid', "n Olimpiese wêreldrekord" en 'die gloed en vuur van 'n Eitemal'(!).²³ Aan die einde van die verhaal word 'n strafekspedisie na Malpertuis gestuur, maar:

Toe die katte soos die stille bekruij
uit vier windrigtings nader sluip,
[...]
het holoog-vensters hul aangestaar.
Reinaard en syne het verhuis
na 'n land vér onder die Suiderkruis.²⁴

Reinaard het middelerwyl ook elke dier se stem en taal geleer²⁵ en die nabootsing daarvan - ook in uitgebreide sin - gebruik om die naïewes en dommes in die val te laat loop. Sy nuwe avonture word toegevoeg tot die oues en twee wêreldes vloei ineen in die 'bygewerkte' joernaal van Reinaard. So gesien, is *Reinaard* die komplement van *Stafie*. Ek meen dat die *Jakkals* die *Vos* geen oneer aandoen nie.

Prof. Erlank het ook as redenaar nog dikwels opgetree in die veranderende omstandighede wat deur die Tweede Wêreldoorlog ingelui is. Die ruimte ontbreek egter om op dié aspek in te gaan. Sy siening van die kultuurgrondslag en -ontwikkeling kan grotendeels afgelei word uit opvattinge wat in sy letterkundige werk 'geabsorbeer' is.²⁶

Op 24 Junie 1984 is hy op Stellenbosch oorlede in sy huis Sommerhier, waar 'n ry bamboese laer af teen die helling beweeg oor die dorpsgesig benede. Na 'n kerkdiens is sy liggaam veras. Sy erflating kan, in die kader van die beskouing, kort saamgevat word: Die eggo van Eitemal.

Mei 1985

F.J. SNIJMAN

Voornaamste geskriften

'n Min of meer volledige opgawe van werke en besprekings daarvan, verspreide gedigte, prosasketse, opstelle, referate, persoonlyke berigte ens. is te vinden in M.E.J. Bauermeister, *Eitemal (W.J. du P. Erlank), 'n Bibliografie*, Universiteit van Stellenbosch 1969, met 'n Aanvullende Bibliografie door mej. H.G. Boltman van die Universiteitsbibliotheek.

'n Vry uitvoerige opgawe van werke en besprekings is opgeneem in J.C. Kannemeyer, *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur I*, Kaapstad 1978, p.247.

Stafie en Santie by die Kabouterberg. Kaapstad 1927 (kinderwerk; met samenwerking van Imker).

Weerklankies. Pretoria 1928 (poësie).

Phaeton en andere gedigte. Pretoria 1931 (poësie).

En hadde de liefde niet. Bloemfontein 1935 (drama).

Kulturele betekenis van die volkslied in *Die Huisgenoot*, 29 Jan. 1932, p.19.

Slauerhoff en het zoeken naar nieuwe vormbeginselen in de naoorlogse poëzie van Nederland. Universiteit van Pretoria, 1939 (Akademiese proefskrif; ongepubliseerd).

Jaffie. Kaapstad 1953 (prosa; in Zoeloe vertaal; ongepubliseerde vertaling in Duits deur E. en H. Erbe).

Die afgelope kwarteeu in die Afrikaanse letterkunde in Referate Twaalfde Tweejaarlikse FAK-Kongres. Bloemfontein 1954, p.61.

So praat die ou rivier. Kaapstad 1956 (bewerking).

Skaduwees teen die muur. Pretoria 1958 (prosa).

Geestelike volwassenheid by 'n volk in *Tydskrif vir Wetenskap en Kunst*, Okt. 1959, p.116.

Shakespeare, *Macbeth*. Kaapstad 1965 (vertaalwerk).

Goethe, *Faust I*. Kaapstad 1966 (vertaalwerk).

Jozef van Hoeck, *Voorlopige vonnis*. Johannesburg, Dramatiese, Artistieke en Letterkundige Regte-Organisasie, 1969 (vertaalwerk).

F. von Schiller, *Don Carlos*. Johannesburg, Dramatiese, Artistieke en Letterkundige Regte-Organisasie, 1969 (vertaalwerk).

Shakespeare, *Hamlet*. Kaapstad 1973 (vertaalwerk).

Shakespeare, *Midsomernagdroom*. Kaapstad 1975 (vertaalwerk).

Shakespeare. *Die Wintersprokie*. Kaapstad 1975 (vertaalwerk).

Die verhouding tussen Suid-Afrika en Nederland. Persoonlike indrukke. Pretoria 1975 (Genl. J.B.M. Hertzog-gedenklesing).

Reinaard die Jakkals. Johannesburg 1981 (vertaalwerk; bewerking).

Eindnoten:

1 Sekere biografiese besonderhede is welwillend verstrekk deur mev. Erlank en verder verkry uit verskillende bronne, soos die inleidende hoofstuk van *Skaduwees teen die muur*, D.J. Opperman, *W.J. du P. Erlank gehuldig* (in *Verspreide Opstelle*, Kaapstad 1977) en Coenie Roedolf, *Die ideale onderwyser* in *Onderwysblad*, Jul. 1975.

2 *Skaduwees*, p.11.

3 *Skaduwees*, p.10.

4 *Skaduwees*, p.14.

5 Hoofdstad, 23 April 1980, p.8.

- 6 Hoofdstad, 23 April 1980, p.8.
- 7 Onderwysblad, Julie 1975, p.4.
- 8 Vgl. Eitemal, *Rondom die ontstaan van die nuwe FAK-Sangbundel* in Handhaaf, Jun. 1975, en H. Aucamp in 'n huldigingsartikel in Die Burger, 22/23 Jun. 1981.
- 9 Die Afrikaanse Woordelys van destyds bevat 'ego' maar nie 'eggo' nie. Die twee begrippe sou dus in dieselfde woord verbind kan word.
- 10 *Phaeton en ander gedigte*, p.7.
- 11 Na aanleiding van die vermelding hier (p.4) en elders - al is dit meestal krities - het ek 'n bietjie in Spengler geblaai onder 'vorm' en gemerk dat hy die huidige tyd kenmerk deur 'n vryheidsdrang wat neerkom op vormloosheid - vryheid opgevat as die negasie van iets, wat verlede en toekoms kan insluit. Hy voeg egter daaraan toe dat die minderhede wat daarin kan slaag om sekere ou vorme en waardes lewend te hou, hierdie kritieke tydsgewrig sal oorleef met 'n boverwagte wins of oorwinning (Vert. C.F. Atkinson, *Decline of the West*, NY 1946, p.354, 358, 430-431).
- 12 Onderwysblad, Julie 1975, p.5.
- 13 L. Visser in Die Burger, 26 Jun. 1984, p.6.
- 14 H. Aucamp in Die Burger, 22 Jun. 1981, p.8.
- 15 Vgl. P. Korthuys in Zuid-Afrika, Jul./Aug. 1984, p.98.
- 16 2 Des. 1938.
- 17 *Jaffie*, voorwoord.
- 18 *Jaffie, hersiene uitgawe*, 1979, p.99.
- 19 *Jaffie, hersiene uitgawe*, 1979, p.81.
- 20 J.C. Kannemeyer, *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur I*, 1978, p.248.
- 21 Interessant met die oog op moontlike verband is 'n aanhaling uit prof. Donkersloot in 'n herinneringsartikel: 'De werkelijkheid gaat niet in het wonder op maar zij absorbeert het als het ware' (Ons Eie Boek, Jun. 1948, p.68).
- 22 Of dit 'n motiverende rol gespeel het, is my nie bekend nie, maar in die raam van sy beskouinge het 'n verwysing - volgens 'n bandopname van sy laaste toespraak, voor 'n jeugvereniging op 26.4.1984 - na 'n gesprek met die digter T.S. Eliot 'n dertig jaar gelede, my wel opgeval. Na aanleiding van die kwessie van twyfelagtige tendensies in die modern Engelse letterkunde het die digter opgemerk: 'A nation that has its Shakespeare will always return to the highway of its British culture.'
- 23 *Reinaard*, p.18, 60, 20, 108, 118, 48.
- 24 *Reinaard*, p.120.
- 25 *Reinaard*, p.32 - tot die oorspronklike toegevoeg.
- 26 D.J. Opperman, *W.J. du P. Erlank gehuldig* in *Verspreide Opstelle*, Kaapstad 1977, p.87. Insiggewend is veral *Geestelike volwassenheid by 'n volk* (1959) en *Die verhouding tussen Suid-Afrika en Nederland* (1975).

Saskia Ferwerda

Renkum 15 april 1910 - Utrecht 29 januari 1984

Saskia Ferwerda werd op 15 april 1910 in Renkum geboren, waar haar vader als kunstschilder werkzaam was. Uitzonderlijk is, dat zij niet naar de lagere school ging, maar huisonderwijs van haar moeder genoot die haar klaar stoomde voor het Stedelijk Gymnasium te Arnhem. In 1928 legde ze daar het eindexamen af. Met leeftijdsgenootjes had zij nauwelijks contact in al die jaren. Ze had nog een jongere broer, maar was zonder twijfel de oogappel van haar ouders. De sterke binding met hen ontwikkelde zich op den duur tot een zware psychische en fysieke belasting, vooral toen met het klimmen der jaren haar moeder steeds meer aandacht opeiste. Met haar grote verantwoordelijkheidsgevoel en trouw heeft zij zich als dochter nooit onttrokken aan wat ze als haar plicht beschouwde.

Ik heb Saskia Ferwerda leren kennen in onze studentenjaren in Amsterdam, waar zij naast haar hoofdvak Nederlands als bijvakken Sanskriet, Deens en Oud-IJslands had gekozen. Onze gemeenschappelijke belangstelling was de Deense taal- en letterkunde. In 1934 legde ze haar doctoraalexamen af. Aangemoedigd door dr. Vagn Børge, toenmaals tijdelijk docent Deense letterkunde in Amsterdam en Utrecht en door de lector in Amsterdam, dr. Nel Boer-den Hoed, begon zij haar promotieonderzoek dat was gewijd aan de relatie tussen de achttiende-eeuwse Deense toneelschrijver, historicus en filosoof Ludvig Holberg en Nederland. Met Donkersloot als promotor rondde zij in 1939 haar onderzoek af met een proefschrift getiteld *Holberg en Holland*.

Een van de belangrijkste uitkomsten van deze gedegen Holberg-studie is, dat Saskia Ferwerda de hypothese ontzenuwde als zou Holbergs beroemde en nog steeds veelvuldig opgevoerde blijspel *Jeppe paa Bjerget* (1723) beïnvloed zijn geweest door Langendijks *Krelis Louwen* (1715). Het hoofdbestanddeel van haar dissertatie wordt echter gevormd door een uitvoerige bespreking van de Nederlandse vertalingen, respectievelijk bewerkingen van Holbergs werken. Deze vertalingen, die stammen uit de achttiende en negentiende eeuw (plus een driedelige moderne vertaling van B.A. Meulman uit de jaren 1925-1927) waren in verreweg de meeste gevallen via het Duits verlopen met alle gevolgen vandien. Dit geldt niet voor Meulmans vertaling. Niet alleen aan de vertalingen zelf,

maar ook aan de receptie ervan besteedde zij veel aandacht. Haar overzicht van de Nederlandse opvoeringen van Holbergs toneelwerken getuigt van nauwgezet speurwerk. Heel onderhoudend is haar verslag van Holbergs beeldvorming ten aanzien van Holland en de Hollanders. Hij bezocht ons land twee maal en las er veel over. Saskia Ferwerda's Holberg-dissertatie is zonder enige twijfel haar belangrijkste wetenschappelijke bijdrage aan de Nederlandse Scandinavistiek. Bij de aanvaarding van het privaat-docentschap in de Deense taal- en letterkunde aan de universiteit van Utrecht in 1950 hield zij een goed onderbouwde rede over *Taalzuivering en taalzorg in Denemarken*. In 1958 werd dit docentschap omgezet in een lectoraat in de Scandinavische taal- en letterkunde, en op 20 november 1959 sprak zij haar openbare les uit, getiteld *De pen in vrouwehand*, waarin ze met name de veelal veronachtzaamde vrouwelijke letterkundigen uit de zeventiende en achttiende eeuw in Scandinavië onder de loupe nam, een onderwerp waarmee ze haar tijd ver vooruit was! Intussen had zij twintig jaar lang een grote activiteit ontplooid als docente aan verschillende volksuniversiteiten en aan de Landhouwhogeschool te Wageningen en als privé-lerares. Bovendien bracht ze een reeks vertalingen uit de Scandinavische talen op haar naam. Zij deed dit alles in de stellige en gerechtvaardigde overtuiging, dat zij hiermee de zaak diende die haar zo na aan het hart lag: het wekken van belangstelling voor taal en cultuur van de Scandinavische volken. In het kader van deze activiteiten schreef zij samen met de Deense filoloog Mogens Nissen het bijzonder nuttige *Leerboek in de Deense taal* (1942), dat in 1948 en 1961 in herziene herdrukken verscheen.

Als lector in de Scandinavische taal- en letterkunde bouwde ze in de loop der jaren een bloeiend instituut op in Utrecht. Nadat zij een aantal jaren - zoals alle lectoren in de Scandinavistiek in den lande - vrijwel geheel alleen de onmogelijke taak had vervuld de gehele bijvak- en hoofdvakopleiding voor resp. Deense, Zweedse en Noorse taal- en letterkunde te verzorgen, en bovendien nog met liefhebbers het Nieuw-IJslands beoefende, kreeg zij geleidelijk de beschikking over een staf, die voor een belangrijk deel bestond uit door haar zelf opgeleide medewerkers. Hoewel haar gezondheid al vroeg veel te wensen overliet, werd ze gedreven door een grote wilskracht en een intense liefde voor het vak. Haar bereidheid studenten en andere belangstellenden van haar kennis te laten profiteren was algemeen bekend. In 1977 moest zij om gezondheidsredenen vroegtijdig afscheid nemen. Dit gebeurde binnen de intie-

me kring van het Utrechtse instituut. Voor haar vele verdiensten voor het onderwijs in de Scandinavische talen ontving zij koninklijke onderscheidingen van Denemarken, Zweden en Noorwegen.

Kort voor haar dood besliste Saskia Ferwerda dat uit de verkoop van het niet-Scandinavische deel van haar omvangrijke en kwalitatief waardevolle privé-bibliotheek een fonds zou worden opgericht voor het uitgeven van vertaalde Scandinavische letterkunde. Ruim een jaar na haar dood verscheen in mei 1985 bij uitgeverij Athabasca te Utrecht als eerste deel van de Saskia Ferwerda Reeks het mooi verzorgde boekje *Drie Verhalen* van Jens Peter Jacobsen, vertaald door een van de voormalige medewerkers van het Utrechtse instituut, Jytte Kronig.

Saskia Ferwerda's inzet op het gebied van de Scandinavische letterkunde komt, behalve in haar Holberg-dissertatie, ook tot uitdrukking in een lange reeks van bijdragen in de eerste druk van de *Moderne encyclopedie der wereldliteratuur* en in haar uitvoerige voorwoord bij een uitgave van een bloemlezing uit het werk van de Noorse schrijver Bjørnstjerne Bjørnson. Haar laatste bijdrage aan de Scandinavistiek was een voordracht over een toneelstuk van de moderne Deense auteur Kjeld Abell op het in 1968 in Parijs gehouden congres van de International Association for Scandinavian Studies. Zij was een trouw bezoeker van deze tweejaarlijkse conferenties, zoals zij ook van het begin der jaren dertig, ondanks haar toenemende invaliditeit, zeer regelmatig Scandinavië bereisde, waar ze talloze vrienden had - niet in de laatste plaats ook geestverwanten binnen de internationale pacifistische beweging, waarbij zij zich al vroeg had aangesloten.

De laatste jaren van haar leven waren uiterst moeilijk door de slopende gewrichtsreumatiek waar ze aan leed. Ze behield echter haar belangstelling voor haar vak tot het einde. Omstreeks Kerstmis placht ze een rondschriven te sturen aan vrienden, leerlingen en oud-leerlingen over haar wederwaardigheden in het afgelopen jaar en haar verwachtingen voor het komende jaar. Er sprak naar mijn gevoel steeds een merkwaardige pathetiek uit deze brieven. Na haar dood ontving ik het laatste, ditmaal korte Nieuwjaars-epistel. Ze is zich duidelijk bewust van het naderende einde, gewaagt van haar vele oude en nieuwe vrienden en gedenkt in het bijzonder de vriendinnen van het Amsterdamse studentendispuut Artemis. De balans opmakend schrijft zij: 'Ik heb getracht tussen culturen te bemiddelen en dit ook voor anderen tot vreugde te maken. Verschillende dingen had ik beter kunnen doen, maar ik heb toch het gevoel,

dat ik een boeiend leven heb gehad. En ik dank allen, die hiertoe het hunne hebben bijgedragen. Ik hoop, dat het jullie allen verder goed mag gaan.'

Bij het lezen van deze laatste groet zag ik haar weer voor me, zoals ik me haar van haar studiejaren en uit latere periodes herinner: hulpeloos en onhandig temidden van haar boeken en haar katten. Ik dacht aan haar studentenkamer in de Ferdinand Bol in Amsterdam met de enorme verzameling poezenkaarten aan de wand. Ik zag weer haar ouwelijke, vormeloze figuur en kleding die zo afstaken bij die van haar leeftijdsgenoten. Ik dacht ook aan mijn laatste bezoek enkele jaren geleden in Utrecht, waar in haar huiskamer de poezen de toon en inhoud van het gesprek aangaven. Ze was toen al zwaar gehandicapped in haar bewegingen, maar haar gezicht was door de jaren heen wonderlijk gelijk gebleven.

Geheel afhankelijk van de zorg van een lieve vriendin leefde ze tenslotte naar het einde toe, alleen in haar vertrouwde, besloten wereld, tot de dood zich over haar ontfermde. Zolang ik haar heb gekend deed zij altijd bewust of onbewust een dwingend beroep op de hulpvaardigheid van anderen. Ze ontving die ook steeds. Die hulpeloosheid stond in een merkwaardig contrast tot haar enorme wilskracht en doorzettingsvermogen en haar sterke gevoel van eigenwaarde. Overigens was zij zeker niet ontbloot van een ontwapenende zin voor humor en zelfspot.

Voor velen heeft Saskia Ferwerda de weg geopend naar taal en cultuur van de Scandinavische landen. Zij zullen haar stem die zozeer de uitdrukking was van haar alleszins ongewone persoonlijkheid niet licht vergeten.

AMY VAN MARKEN

Voornaamste geschriften

Skandinavistiek:

Holberg en de Democratische Idee (I), in Jongeren en Democratie. Orgaan der Vrijzinnig Democratische Jongeren Organisatie 12:7, april 1937, p.1-2.

Holberg en de Democratische Idee (II), in Jongeren en Democratie. Orgaan der Vrijzinnig Democratische Jongeren Organisatie 12:8, april 1937, p.1-3.

Ludvig Holberg en de Democratische Idee (III), in Jongeren en Democratie. Orgaan der Vrijzinnig Democratische Jongeren Organisatie 12:9, mei 1937, p.2-3.

Holberg en Holland. Zutphen, W.J. Thieme & Cie, 1939 (diss. Amsterdam).

De Skandinavische landen en wij (I), in Jongeren en Democratie, Orgaan der Vrijzinnig Democratische Jongeren Organisatie 14:9, dec. 1939, p.2-4.

De Skandinavische landen en wij (II) in Jongeren en Democratie. Orgaan der Vrijinnig Democratische Jongeren Organisatie 15:1, jan. 1940, p.2-4.

Leerboek in de Deense taal en Sleutel behorende bij het Leerboek in de Deense Taal. Zutphen, W.J. Thieme & Cie 1942 (samen met Mogens Nissen; tweede herziene druk: 1948; derde herziene druk: 1961).

De Scandinavische muze en wij. Iets over het vertalen van gedichten uit de Scandinavische talen, in Vertalen, 1946, p.16-20.

'*Mensen bouwen een brug*' door Josef Kjellgren in De Boekenmolen. Een Tweemaandelijks Tijdschrift voor de Abonnee's 2:1, 15 april 1949, p.1-7.

Taalzuivering en Taalzorg in Denemarken. Zutphen, W.J. Thieme & Cie 1950. (openbare les gehouden bij de aanvaarding van het ambt van privaatsdocent in de Deense taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 10 november 1950).

Stromingen in de moderne Deense Letterkunde in Levende Talen 1954:5, p.493-500.

Stromingen in de moderne Zweedse letterkunde tot omstreeks 1940 in Levende Talen 1956:1, p.38-46.

F.S. de Vrieze, Ph. D., Fact and fiction in the autobiographical works of Selma Lagerlöf. Assen 1958 in De Gids. Algemeen Cultureel Maandblad 122:7, juli 1959, p.51 (recensie).

De pen in vrouwehand. Zutphen, W.J. Thieme & Cie 1959 (openbare les gehouden op 20 november 1959 na de aanvaarding van het lectoraat in de moderne Skandinavische talen aan de Rijksuniversiteit te Utrecht).

Bjørnstjerne Martinus Bjørnson in Bjørnstjerne Bjørnson, *Het bruidslid alsmede Vlaggen in stad en haven.* Hasselt, Heideveld, 1963, p.7-44 (Pantheon der winnaars van de Nobelprijs voor literatuur).

Een Nederlandse berijmde vertaling van Bjørnson's Faderen, in Handelingen van het dertigste Nederlandse Filologencongres gehouden te Leiden op woensdag en donderdag 11 april 1968, Groningen, Wolters Noordhof, 1968.

Andreas Blinkenberg og Poul Høybye, Frans-dansk ordbog. Hæfte 16: toupillon-zythum. København 1966 in Neophilologus. Driemaandelijks Tijdschrift 53, 1969:4, p.453-455 (recensie).

'*La dame aux camelias*' de Kjeld Abell et le roman d'Alexandre Dumas fils in Rencontres et Courants Littéraires Franco-Scandinaves. Actes du Septième Congrès International d'Histoire des Littératures Scandinaves (Paris 7-12 juillet 1968), Paris, Lettres modernes Minard, 1972, p.175-187.

Petronella Maria Boer-Den Hoed in Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1973-1974, Leiden. E.J. Brill, 1975, p.41-46 (levensbericht).

Vertalingen:

K.F. Brøgger, *Erotiek en politiek in het oude Rome.* 's-Gravenhage, De Kern, 1947 (*Erotikk og Politikk*; uit het Deens).

Sigurd Evensmo, *Engelandvaarders.* 's-Gravenhage, D.A. Daamen, 1947 (*Englandsfarere*; uit het Noors).

Moa Martinson, *Moeder Trouwt.* Amsterdam, De Arbeiderspers, 1948 (*Mor gifter sig*; uit het Zweeds).

Synnøve Christensen, *Moeder Maria*. Amsterdam, Scheltens & Giltay, 1949 (*Mor Maria*; uit het Noors).

Johannes Hohlenberg, *Søren Kierkegaard*. Utrecht, Erven J. Bijleveld, 1949 (uit het Deens).

Josef Kjellgren, *Mensen bouwen een brug*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1949 (*Människor kring en bro*; uit het Zweeds).

Jascha Golowanjuk, *De kinderen van de paraplu maker*. 's-Gravenhage, Albani, 1951 (*Paraplymakarens barn*; uit het Zweeds).

Erik Jacobsen, *De hormonen*. 's-Gravenhage, H.P. Leopold, 1951 (*Hormonerne*; uit het Deens).

Henning Lemche, *Van molecule tot mens. De evolutie in modern licht gezien*. 's-Gravenhage, H.P. Leopold, 1951 (*Fra molekyle til menneske*; uit het Deens).

Jens Siggaard, *Jantje in zijn eentje. Met illustraties van Arne Ungermann*. Amsterdam, De Arbeiderspers 1951 (*Palle allene i verden*; uit het Deens; samen met Han G. Hoekstra).

Zinken Hopp, *Het toverkrijtje. Met tekeningen van Malvin Neset*. Amsterdam, C.P.J. van der Peet, 1955 (*Tollkrittet*; uit het Noors; 2de dr. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1963).

Astrid Lindgren, *Mio, mijn Mio. Illustraties van Ilon Wikland*. Amsterdam, C.P.J. van der Peet, 1956 (*Mio, min Mio*; uit het Zweeds; 2de dr. Amsterdam, Ploegsma, 1967; 3de dr. 1972; 4de dr. 1978).

Astrid Lindgren, *Pippi Langkous in Taka Tuka-land. Illustraties door Tientje Louw*. Amsterdam C.P.J. van der Peet, 1959 (*Pipi Langstrump i Söderhavet*; uit het Zweeds; 2de dr. Amsterdam, Ploegsma, 1966 met illustraties van Carl Hollander; 3de dr. 1968; 4de dr. 1969; 5de-9de dr. 1972; 10 dr. 1974; 11de dr. 1979; ook afgedrukt in Astrid Lindgren, *Pippi Langkous. Met al haar kleurige avonturen in een groot boek. Met illustraties van Carl Hollander*. Amsterdam, Ploegsma, 1972.

Gerardus Petrus Maria Knuvelder **Arnhem 25 januari 1902 - Eindhoven 29 juni 1982**

Gerard Knuvelder stamt uit een geslacht dat al sinds mensenheugenis in Arnhem woonachtig is. Overgrootvader Knuvelder is daar gehuwd met Engelina Hölser. Grootvader Gerardus, geboren in 1844, is er als schoenmaker gevestigd en overlijdt op 19 oktober 1893. Uit diens huwelijk met Berendina Gerarda Broekhuisen wordt daar in 1878 de vader van Gerard Knuvelder geboren, die op 30 januari 1901 huwt met Cornelia Theodora Maria de Leeuw, geboren te Antwerpen. Vader Knuvelder, Gerhardus Antonius Joseph Maria, doet in 1902 aangifte van de geboorte van een zoon op 25 januari ten kwart voor twaalf in de morgen. Gerardus Petrus Maria Knuvelder wordt gedoopt in de oudste kerk van de stad, de Sint Walburgis. Gerard is de oudste van zes kinderen.

In de schaduw van de Sint Walburgis gaat hij op de lagere school. In rekenen is de kleine Gerard niet zo best. Hij moet maar bakker worden, luidt het advies. Vader Knuvelder heeft daar geen oren naar. Hij heeft zich inmiddels van winkelier opgewerkt tot journalist en verzorgt de Arnhemse pagina voor het te Utrecht verschijnende Het Centrum. Daarnaast is hij correspondent voor andere katholieke dagbladen. Hij is niet aan zijn winkeltje ontsnapt om er zijn zoon weer in te stoppen. Gerard junior gaat naar de driejarige HBS; daarnaast kan hij zijn vader incidenteel bijstand verlenen als verslaggever. De zoon heeft zijn schrijfvermogen, in ieder geval zijn schrijfdrift, van geen vreemde.

Al in 1913 schrijft de jonge Gerard in De Maasbode een hele pagina over de historische optocht die door Arnhem trekt bij de viering van de Onafhankelijkheidsfeesten. Het razende reportertje is dan pas elf jaar! Als stadsverslaggever doet Gerard natuurlijk van allerlei, maar al gauw ontwikkelt hij een voorkeur voor de culturele agenda. Van zijn vader krijgt hij de belangstelling voor toneel mee. Via de patronaatsvoorstellingen binnen de parochiesfeer belandt hij in de Stadsschouwburg en vervolgens op letterkundige bijeenkomsten her en der in de stad. Op vertoon van de perskaart gaat een wereld van hogere cultuur voor de vijftienjarige open.

Als scholier leest hij ook veel: de verplichte, vrije, en zelfs de verboden boeken. Vaders Arnhemse pagina werd waarschijnlijk in de drukkerij van de bevriende familie Verhoeven gezet. Een van de zonen Ver-

hoeven, Bernhard, is dichter. Hij is een paar jaar ouder dan Gerard die hem mateloos bewondert naast twee andere halfgoden die hij in het echt kent: Willem Royaards en Pater Molkenboer. In *Onachterhaalbre tijd* (1974) vertelt Gerard Knuvelder uitgebreid over zijn literaire bezoeken aan de dominicaan.¹ Hij zoekt hem op in zijn klooster te Huissen in de Kleefse enclave die Gerard vertrouwd is. Als kind mocht hij er al heen, met zijn ouders mee, achter op de fiets: 'zu schau die Prozession', de 'Umdrag' met daarin in al hun middeleeuwse luister de beide schuttersgilden en, achter wapperende vanen, alle andere corporaties van de katholieke meerderheid. In Arnhem gaat het geloof, een geloof van de minderheid, bijna schuil achter de thomistische leer, achter de waarden die beter zijn dan welke andere ook, en die dus moeten worden verdedigd en uitgedragen. Dit strijdbaar en intellectueel katholicisme vond zijn basis waarschijnlijk in de kleurige en volkse devotie van de Rijnlandse enclave. In deze ferme houding wordt Gerard opgevoed. In zijn eindexamenjaar levert hij een opstel in over *Extase* van Couperus. De roman werd verworpen omdat hij 'venijn in zich droeg en dodend gif'; een vroeg voorbeeld van normatieve moraal bij het beoordelen van een literair werk.¹

In 1918 gaat Gerard Nederlands studeren in het hart van de katholieke meerderheid in Brabant, aan de RK Leergangen te Tilburg, kosteloos; aanvankelijk als spoorstudent. Moller en Michels zijn er zijn leermeesters. Vooral Moller - ook uit de minderheid afkomstig en bij de jesuiten getraind in de katholieke filosofie - wordt er zijn goeroe. Deze wijst hem de weg naar Vlaanderen en leert hem de literatuur te waarderen vanuit de beginselen van de katholieke leer en moraal.

In 1921 wordt de nog onbevoegde Gerard door Moller in Bergen op Zoom benoemd op de school van Theo de Jager. In 1923 komt zijn benoeming aan het Sint-Joris en Sint-Catharina te Eindhoven dat Gerard Knuvelder metterwoon niet meer zal verlaten.

In 1925 vervult hij in Arnhem een belangrijke formaliteit, een bevestiging, ook van zijn verbondenheid aan de eenvoudige middenstand van het katholieke volksdeel. Dat jaar trouwt hij in de Sint Walburgis met Wilhelmina Anna Francisca Borgelt, dochter van een manufacturier. Het huwelijk wordt gezegend met drie kinderen. De vader en echtgenoot ontwikkelt naast de baan die het gezin materiële zekerheid biedt, een schier onvoorstelbare hoeveelheid buitenschoolse activiteit. Daarnaast maakt hij aan zijn school de bij zijn organisatietalent voor de hand

liggende carrière: per 1 augustus 1952 directeur; vanaf 1 september 1966 rector van het Sint Joris. In 1967 gaat hij met pensioen.

Voor een professoraat in Nijmegen wordt Knuvelder niet uitgenodigd. In Utrecht staan zijn papieren hoger genoteerd, maar hij wil niet verhuizen: alleen in Brabant voelt hij zich thuis. Hij weet bovendien wat er aan het hoogleraarschap vastzit. Van 1965 tot 1972 doceert hij aan de Leergangen.

Behalve leraar blijft Gerard zo lang als hij kan ook journalist. Hij is vanaf 1928 hoofdredacteur van *Roeping*, tot de uitgave van het tijdschrift in de oorlog moet worden gestaakt. In de periode 1944-1953 is hij hoofdredacteur van *De Nieuwe Eeuw*; daarna, 1962-1982, van *Brabantia*. Daarnaast functioneert hij in de Raad voor de Kunst, de Conferentie voor de Nederlandse Letteren, de Culturele Raad, de Stichtingen *Globe* en *Proloog*, in het Provinciaal Genootschap, het Guido Gezellegenootschap en tal van andere organisaties.

Nationale faam verwierf Knuvelder zich met zijn literatuurgeschiedenissen, met name met zijn vierdelige *Handboek*, waarvoor hij bij het verschijnen van de tweede druk in 1961 de onderscheiding ontving die hem voor deze prestatie toekwam: het eredoctoraat van de Universiteit van Utrecht.

Religieus apostolaat en politiek engagement vormen samen de grote inspiratiebron voor Knuvelders vooroorlogse geschriften. Hij debuteert in 1925 met een brave, zoete en, het moet gezegd worden, onleesbare hagiografie van de *H. Theresia van het Kind Jezus*, later door de schrijver afgedaan als een jeugdzonde, geschreven in de alternatieve spelling-Kollewijn, afgekeken van Moller.

In spelling als taalverschijnsel is Knuvelder niet geïnteresseerd. Taalkunde ligt hem niet. Als hij een taalkundige bijdrage schrijft voor *Mollers Taal en Letteren*, dan wordt het een ongeïnspireerde dialectologische verhandeling. En dan te weten dat hij het Arnheems uit zijn schooljaren zonder veel moeite had kunnen vastleggen. Maar Gerard heeft nooit enige binding daarmee gehad en heeft zeker het voetspoor van zijn vader gevolgd in een 'tendance de parler mieux' waardoor zo menig stadsdialect niet op tijd kon worden vastgelegd. Knuvelders voorkeur voor een alternatieve spelling als die van Kollewijn berustte in die jaren ongetwijfeld op zijn voorkeur voor een alternatieve samenleving, die zijn politieke impulsen vindt in de eeuwenlange verwaar-

lozing van de Generaliteitslanden en de nog altijd zichtbare gevolgen daarvan. En zoals Pieter van der Meer de Walcheren in Helmond hem via *De Nieuwe Eeuw* inwijdt in de modernste literatuur, zo biedt Max van Poll aan Knuvelder in hetzelfde weekblad materiaal bij diens speurtocht naar de structurele tekorten van de bestaande maatschappij. Niet minder leert hij op dit gebied van Th. Platenburg, Willem Nieuwenhuis en - over een zeer lange periode - van J.A. Veraart. De evangelische bewogenheid met het lot der armen wordt Knuvelder voorgeleefd door de Limburgse priester Poels.

Reeds in 1929 is Knuvelder thuis op het terrein, kent hij de oorzaak van het kwaad en begint hij met de dag beter te zien hoe hij de misstanden moet bestrijden. Het klinkt allemaal nog wat vaag en mild-democratisch in zijn eerste overzicht: *Bezuiden de Moerdijk* (1929); uitgebreid en verbeterd herdrukt als *Vanuit Wingewesten* (1930). Van elementair belang in dit boek is Knuvelders bewogenheid met het lot der zwakken in de maatschappij: mijnwerkers - ook de buitenlandse -, kleine boeren, fabrieksmeisjes. Een maatschappij die zich van dit lot niets aantrekt, moet vernieuwd worden tot een gezonde samenleving. Van de socialisten valt geen heil te verwachten, en al helemaal niet van de liberalen. Het moet een maatschappij zijn, die is ingericht naar de beginselen van *Rerum Novarum*, sinds 1931 *Quadragesimo Anno*; de HBSer leerde zichzelf niet voor niets Latijn! De nieuwe samenlevingsvorm is nog vaag, maar toont corporatieve trekken. Cultureel is Groot-Nederland al eeuwen een feit, maar aan weerszijden van de Rijksgrens wordt het economische eenheidsbelang van Midden-Nederland geschaad door eigenbelang. De RKSP moet zonder compromissen een sociale koers gaan varen en een nationale partij worden.

Typerend voor de jonge Knuvelder is zijn sterk nationaal gevoel. De lakse houding van de Nederlandse regering inzake regelingen met België over de verbindingswateren inspireert Knuvelder tot actie. In *Roeping* - steeds minder een tijdschrift voor *Schoonheid* - wijdt hij aan de zaak een vlammend artikel: *Gaat Nederland capituleren?* Hiervan verschijnt in 1931 een overdruk in brochurevorm die door de Nationale Unie wordt aangeboden aan de leden van de Staten Generaal.

Vanuit Wingewesten (1930) kan men beschouwen als de inventarisatie van het arsenaal. Met de lezing *De politiek en de jongeren* voor het front van de RKSP ging Knuvelder tot de aanval over: de samenleving is ziek. Dat komt van het socialisme, het liberalisme, het kapitalis-

me en het parlementarisme. Democratie leidt ook tot onzedelijkheden als slechte boeken en films, en slechte feesten als dat van carnaval. De vrijheid van drukpers moet dan ook worden afgeschaft, met andere elementaire vrijheden. Wat de natie nodig heeft voor haar wedergezonddmaking is niet een souverain volk maar een souverain vorst, die 'om zich heen groepeert een werkelijke regering van wijze mannen die zelfstandig te besturen hebben in hogere staatsfuncties *onder* de koning volgens hun eigen, wijs inzicht.' Dit sterke gezag 'beantwoordt aan de diepste tendenzen, juist van de *katholieke* jongeren die in de kerk zo sterk hiërarchisch zijn opgevoed.' Voor deze corporatieve droom is de RKSP van vitaal belang. Het is een meerderheidspartij, zeker, maar bovendien van katholieken, en die 'kunnen met het meest nadrukkelijke recht de erkenning opeisen de beste Nederlanders te zijn *die niets anders dan 't algemeen welzijn des lands beogen.*' Katholieke belangen en nationale belangen zijn dezelfde belangen. En dan te bedenken 'dat het kalvinisties Holland ook de katholieken een deel van hun levenskracht heeft doen inboeten, sinds zij gescheiden werden van de Nederlanders, die thans onder belgies bewind leven.' Als er nog ooit een Groot-Nederland komt zijn de Katholieke belangen nog nationaler. Maar opschieten is de boodschap want er zijn kapers op de kust zoals de Nationale Unie, meent Knuvelder.

Behalve gezond en sterk zal de natie ook groot zijn. In *De mythe Nederland* (1932) gaat de zon al niet meer onder. Voor Soekarno wordt een statuut ontworpen dat hem alle vrijheid geeft, mits het Rijksverband blijft gerespecteerd. Deze nationale grootheidswaan is een mythe à la Mussolini (*Historie en mythe*, 1934) die de historische gegevens onderwerpt aan een nationale ideologie. In *De mythe Nederland* overschrijdt Knuvelder dan ook vastberaden de Rijksgrens om een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden te stichten: 'Wij willen integraal de Nederlanden, de Dietse eenheid herstellen.' En wat gebeurt er dan met het francofone deel? 'Wallonie vinde zijn heil waar het dit altijd gezocht heeft.' Groot-Nederland leek bijna een feit. De positieve ontwikkelingen in België moesten nog wat doorzetten. Ook was het nog even wachten op een gunstiger constellatie in Europa. Intussen zet Knuvelder zich aan het schrijven van het draaiboek voor de komende revolutie van rechts: *Vernieuwing van staatsbestel* (1934). Daarin wordt het systeem van de corporatieve inrichting tot in onderdelen geregeld. De democratie verdwijnt. Boven allen troont de koning die regeert met

zijn eigen 'koninklijk kabinet'. Het geheel wordt opgetrokken op een neo-thomistische basis. De publicatie vormt een extra-aflevering van Roeping, dat altijd al onder kerkelijke censuur staat. Voor zijn 'special' vraagt Knuvelder niettemin een zichtbaar 'nihil obstat' aan, en hij krijgt het.

De nieuwe staat die hij beschrijft is een wensdroom die desondanks weinig van een sprookje heeft. De hoogste gezagsdrager uit het oude bestel draagt de macht over aan de sterke nieuwkomer die zijn politieke legitimiteit à la Carl Schmitt ontleent aan de consensus populi, de Gesamtwille. Theoretisch houdt Knuvelder nog wel de mogelijkheid open voor een tweede partij, maar in zijn sterke en moreel gezonde natie is toch eigenlijk de ene grote staatsdragende partij voldoende. Het enthousiasme van (bijna!) het hele volk voor de nieuwe staat vormt het uitgangspunt van het boek. Juist dit boeide Knuvelder zo in de opkomst van Hitler, en ook de daadkracht waarmee deze de democratische structuren omverwerpt heeft hem geïmponeerd. Tegelijkertijd heeft Knuvelder al in dit boek de nodige kritiek op de Duitse gang van zaken. In *Volk en staat* (1936) wijst hij het Duitse model zonder meer af. Knuvelders politieke ideeën zijn niet misdadig; ze zijn veeleer gevaarlijk en in buitensporige mate naïef, omdat Knuvelder ieder contact met de maatschappelijke realiteit lijkt te ontberen. Pas ver in de oorlog vallen hem de laatste schellen van de ogen.

In *In nevel en duisternis* (1939) typeert Knuvelder het geweld van de tiran als 'een nihilistisch barbarisme zonder weerga', maar de droom van een Groot-Nederlandse corporatieve staat houdt hem blind. In het begin van de bezetting wil hij de kansen die hij ziet niet laten ontglippen. Zo in *In de storm* (juni 1949): 'Het merkwaardige van de momentele situatie [...] is nu wel, dat tal van desiderata waarvoor door ons jarenlang gestreden werd, thans plotseling binnen het bereik der mogelijkheden komen, ja zelfs de verwerkelijking nabij schijnen.' Twee maanden later herinnert hij zich zijn oorspronkelijk enthousiasme over Hitlers succes in 1933: 'Zijn regering kende onmiddellijk de consensus populi.' Hij herinnert zich dit enthousiasme nu de Nederlandse Volks-Unie zoveel steun krijgt: 'Die Gesamtwille ist wieder da!' (*Licht dat door de wolken breekt*, aug. 1940). Prompt volgt de teleurstelling: de Unie neemt genoegen met een adviseursfunctie. Knuvelder meent dat de leiders van de Unie niet voor één per mille gebruik maken van de hun geboden kansen!

Politieke intelligentie heeft nooit behoord tot de opvallende eigenschappen van Gerard Knuvelde, die zijn dieptepunt bereikte in Roeping van mei 1941. Daarin bracht hij verslag uit van een Brabantse koffietafel door T. Goedewaagen in de Bossche raadskelder aangeboden aan de Brabantse kunstenaars. Goedewaagen schetst het nog onbedorvene en eigene in de Zuidelijke samenleving en belooft de Brabanders een eigen afdeling in de Kultuurkamer. Knuvelde is enthousiast, al is hij nog niet helemaal tevreden. Hij acht de toespraak van Goedewaagen 'van historische betekenis'. Hij vindt de man een verademing na Slotemaker de Bruïne, Marchant en Bolkestein... Maar Knuvelde's realiteitszin schijnt toch wel te zijn ontwaakt, want lid van de Kultuurkamer is hij niet geworden.

Na de oorlog kickt Knuvelde in De Nieuwe Eeuw politiek geleidelijk af. Hij houdt zich daarin (met gastredacteur Gerretson) aan de les die hij trekt uit *Het rampjaar 1830* (1930): 'niet praten met rebellen' en ziet het verlorengaan van de koloniën als een gevolg van het andere beleid van de regering. Hij ijvert nog slechts voor een Groot-Nederland in culturele zin, maar claimt voor een groter Nederland bij grenscorrectie een flinke hap uit Duitslands linker-Rijnoever. Ook het ideaal van de corporatieve staat is niet onmiddellijk na de oorlog prijsgegeven, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de steun die hij verleent aan de doorbraakgedachte. Maar de doorbrakers denken niet zo corporatief en in De Nieuwe Eeuw van 18.5.1946 brengt de hoofdredacteur na een brief van de bisschoppen zijn stemadvies uit: 'Ook zuiver politiek gesproken lijkt het ons verstandig, indien alle katholieken zich om politieke redenen scharen achter het program der katholieke volkspartij.' Als cultureel weekblad wil De Nieuwe Eeuw zich ontfemen over de nieuwe generatie katholieke jongeren. Maar ook die droom zal nooit werkelijkheid worden.

Zijn reeks letterkundige publicaties begint Gerard Knuvelde met de bundeling van literaire beschouwingen, waarin hij het kunstwerk uitdrukkelijk vanuit een levensbeschouwelijk oogpunt heeft benaderd. Van de *Zwervers* (1929) komt Hamsun er als heiden aanmerkelijk slechter af dan de katholieke Undset. En Henriëtte van der Schalk is goed, maar zou wel veel beter zijn geweest wanneer haar revolutionaire ideeën niet links maar rechts hadden gelegen.

Vanuit deze polemische optiek wordt in *Bouwers aan eigen cultuur*

(1934) ook het renaissanceprobleem bezien. Het essay daarover is interessant, omdat het mede de bouwstoffen oplevert voor Knuvelders politieke idealen: in haar vervalperiode scheidt de renaissance de natuur af van het bovennatuurlijke, het individu van de gemeenschap. Liberalisme, socialisme, materialisme en parlementarisme vormen daarvan de wrange vruchten.

Hoezeer de oorsprong van deze R.K. gedachtengangen in Tilburg gezocht mogen worden, op één essentieel punt scheiden zich de wegen van Moller en Knuvelde. De laatste stelt dat in een schoolboek de levensbeschouwelijke polemieek achterwege dient te blijven. Dit laatste is dan ook het geval in de vierdelige schoolgeschiedenis der letterkunde die nog juist voor de oorlog verscheen, de *Inleiding tot de Nederlandse letterkunde*. Een historisch overzicht, de *Schets van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* verscheen in twee delen, waarvan IA (1938) loopt tot vanaf de middeleeuwen tot 1770 en deel IIA (1939) vanaf 1770 tot heden; toen dus 1939.

Tot diep in de jaren zeventig werd de *Schets* jaarlijks bij duizenden verkocht. In 1965, om maar eens een jaar te noemen, verlaten zeventuizend exemplaren het magazijn. Het boek werd overigens bij iedere heruitgave herzien. Voor de zevenentwintigste druk van de *Schets* werd zelfs van uitgangspunt verwisseld; dan staat niet langer de auteur, maar het genre centraal. Die nieuwe aanpak viel overigens slecht bij de leraren; vanaf druk vierendertig staan auteur en werk weer in het middelpunt. Na de eenenveertigste druk werd de *Schets* uit de aanbieding genomen.

De eerste druk van de *Schets* blijft als document interessant. De levensbeschouwelijke polemieek ontbreekt er inderdaad in. Van een eigen religieus en politieke inbreng valt nauwelijks iets te bekennen. In het voorwoord worden doel, werkwijze, principe, theorie en bronnen uitvoerig aan de orde gesteld. Geschiedenis en bloemlezing worden als eenheid aangeboden; het grootste belang wordt gehecht aan de teksten, die herhaaldelijk volgens een wetenschappelijk systeem worden geanalyseerd. Een beredeneerde bibliografie van dertig pagina's complementeert het geheel dat na zoveel jaren moeilijk anders gelezen kan worden dan als prototype van het vierdelige *Handboek*.

In 1948 levert Gerard Knuvelde het eerste deel af van zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. In 1952 verschijnt het vierde. Van 1957 tot 1961 verschijnt de tweede herziene druk. De vijfde

druk (1970-1976) wordt ingrijpend gewijzigd en aangepast aan de jongste bevindingen van literatuurwetenschap. Als nevenproducten ontstaan nog twee werken: het *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* (1954) en het *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1961). Het *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* wordt tenslotte (1982) geïncorporeerd in de tiende druk van het *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, waarvan de datumgrens van 1916 wordt verschoven naar de vijftiger en zestiger jaren.

Tegen het vierdelige *Handboek* zijn wel bezwaren gemaakt: eigen morele normen zouden het daarin gegeven literair oordeel bepalen. Maar wanneer Knuvelder in Den Bosch gehuldigd wordt bij de verschijning van de vijfde druk, is het A.L. Sötemann die na vergelijking van de opeenvolgende drukken constateert dat in de laatste editie ieder spoor van een normatieve moraal - en de daarop gebaseerde oordelen en veroordelingen - ontbreken. Het dogmatisme, zegt hij 'heeft het in Knuvelders geest definitief afgelegd tegen ware humaniteit.'²

Deze rijping in humane zin bij Knuvelder is een gevolg van het herzien van twee uitgangspunten die hij ooit te kort deed, namelijk dat de tekst de kern is van alle literatuurbeschouwing en dat godsdienst liefde is. Knuvelder heeft zich in de vaak stormachtige ontwikkelingen in de naoorlogse literatuurwetenschap niet achter de vier dikke delen van zijn eerste druk teruggetrokken, maar heeft steeds opnieuw gezocht naar nieuwe wegen ter benadering van het 'dichterische', 'literarische' of 'sprachliche' kunstwerk; herschrijvend, evaluerend, revaluerend tot diep *In koning Minos' doolhof* (1979).

Bij dit alles bleek Knuvelder over dezelfde tomeloze werkkraft te beschikken als zijn leermeester Moller, van wiens totalitair katholicisme hij zich tenslotte losmaakte, zonder dat er veel duidelijkheid bestaat over Knuvelders religieuze ontwikkeling na de oorlog. De Sfinx van de Broerelaan schrijft niet graag over intieme processen als een dergelijke ontwikkeling, zeker niet als het een persoonlijk proces is.

In *Onachterhaalbre tijd* (1974) krijgt Knuvelders vader ruime aandacht; zijn moeder en zijn vrouw beschrijft hij niet. Zeker is dat op het eind van zijn leven zijn gedachten over natuur en bovennatuur de invloed hebben ondergaan van renaissance-opvattingen die hij zelf vroeger decadent zou hebben genoemd. Van paus en dogma neemt hij afstand. Het is het resultaat van een religieuze revaluatie die begonnen

kan zijn in de jaren zestig. In zijn *Rede* (1967) bij zijn afscheid van het Sint-Jorislyceum heeft hij zich al afgewend van de autoritaire bisschop Diepen, en spreekt hij welwillend over aartsbisschop Alfrink, meer tacticus dan dogmaticus. De kern van geloof en wetenschap ligt volgens de scheidende rector in 'de verbeeldende kracht van het menselijke wezen, die niet alleen de poëzie, maar ook de religies heeft gevoed.'

Het proces zet zich in de jaren daarop duidelijk door, tot de mededeling volgt dat hij zich van Rome vervreemd voelt (*Hervorming zonder schisma*, 1980).

Het levenseinde van Knuvelder gaat gepaard met veel persoonlijk leed. Daarnaast is er tot het bittere einde het levenswerk dat om voltooiing vraagt. Grote steun daarbij is en blijft Elly van Dijck, het antwoord op de vraag hoe een letterkundige geschiedenis in vier delen in deze tijd nog door één auteur kan worden geschreven. Met haar hulp en toewijding slaagt Knuvelder er nog in de omwerking van het *Beknopt Handboek* (1982) te voltooien, dat de uitgever hem op zijn verjaardag als tiende druk aanbiedt.

Na het aanbieden in april van het extra-nummer van *Brabantia*, *Hommage aan Gerard Knuvelder*, is er in de laatste weken nog maar één lectuur die hem werkelijk boeit: de correspondentie Gerretson-Geyl.

Op 29 juni 1982 overlijdt Knuvelder, voorzien van het Sacrament der Zieken. De uitvaart heeft op zaterdag 3 juli plaats vanuit de kapel van De Hooge Berkt.³

J.H.A. ELEMANS

Voornaamste geschriften

H. Teresia van het Kind Jezus. Den Bosch 1925 (brochure 115 van het Geert Groote Genootschap).

Pioniers. Werk uit Van Onzen Tijd. Amsterdam 1925 (met Th. de Jager).

Het letterkundig onderwijs op onze middelbare scholen. Een polemische brief-

- wisseling. Tilburg 1928 (met Anton van Duinkerken).
- Bezuiden de Moerdijk*. Tilburg 1929.
- Zwervers. Letterkundige opstellen*. Tilburg 1929.
- De politiek en de jongeren. Inleiding gehouden in de partijraad van de RKSP van Zaterdag 26 April 1930 te Amersfoort*. Hilversum 1930.
- Het rampjaar 1830*. Hilversum 1930.
- Vanuit Wingewesten. Een sociografie van het Zuiden*. Hilversum 1930 (met een inleiding van dr. C. Gerretson; tweede uitgebreide druk van *Bezuiden de Moerdijk*).
- Fabrieksarbeid van vrouwen en meisjes*. Utrecht 1931 (rapporteur G. Knuvelde).
- Vlaanderen door de eeuwen heen*. Antwerpen-Amsterdam 1931.
- De mythe Nederland. Beschouwingen over het nationaal en koloniaal vraagstuk*. Hilversum 1932.
- Nederland en Duitsland in De Dietsche Gedachte*, sept. 1933.
- Bouwers aan eigen cultuur. Letterkundige figuren*. Den Haag 1934.
- Historie en mythe*. Eigen beheer, c. 1934.
- Vernieuwing van staatsbestel. Essay over de revolutie van Rechts en de katholieke staatsleer in Roeping* 1934 (ook apart verschenen: Hilversum 1934).
- Volkseenheid. Voordrachten gehouden op de tweede Volkseenheidsconferentie*. Amsterdam-Mechelen 1935 (met anderen).
- Volk en staat*. Rotterdam 1936.
- Inleiding tot de Nederlandse letterkunde: IA. Schets van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde tot c. 1770*. Den Bosch 1938.
- Inleiding tot de Nederlandse letterkunde: IB. Bloemlezing uit de Nederlandse letterkunde tot c. 1770*. Den Bosch 1938.
- Inleiding tot de Nederlandse letterkunde van c. 1770-heden*. Den Bosch 1939 (de delen IA en IIA zijn daarna ook tezamen in één band verschenen met bandopdruk *Eerste en tweede deel A - Geschiedenis*).
- Inleiding tot de Nederlandse letterkunde: IIB. Bloemlezing uit de geschiedenis der Nederlandse letterkunde van c. 1770-heden*. Den Bosch 1939.
- Beknopte schets van de Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Den Bosch 1940 (met ingang van de zevenentwintigste druk onder de titel *Nederlandse letterkunde - Schets geschiedenis - Bloemlezing I, II - Compendium*).
- Pieter van der Meer de Walcheren. Leven en werken*. Utrecht 1940.
- De mythe der protestantse natie*. c. 1941. (Een antwoord aan prof. mr. Paul Scholten, bedoeld voor de brochure-reeks van de Sint-Adelbert-Vereeniging, op verzoek van Kardinaal de Jong nooit verschenen; drukproef).
- Het blijde leven. Dr. Ant. Smoor w.p.* Utrecht 1941 (verzameld en ingeleid).
- Vijfentwintig jaar Nederlandse dichtkunst (1915-1940)*. Den Haag 1941 (brochure Sint-Adelbert-Vereeniging 8).
- Katholieke poëzie na 1880*. Bussum 1942 (Dishoeckje 56).
- Ars et vita*. Helmond 1945 (met Cola Debrot).
- Van zwervers en vagebonden. Opstellen over middeleeuws uitschot*. Helmond 1948.

Compendium bij de Schets van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Den Bosch 1951.

Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde. Den Bosch 1948-1952 (vier delen; tweede gewijzigde druk: Den Bosch 1957-1961; vijfde geheel herziene druk: Den Bosch 1970-1976).

Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde. Den Bosch 1954.

Mariken van Nieumeghen. Den Bosch 1955 (inleiding en aantekeningen).

H.J. Polak, *Tweeërlei letterkundige kritiek. Potgieter en Huet.* Zwolle 1956 (met inleiding en aantekeningen).

Liber Amicorum E.M.L. Sassen. z.pl. 1961 (met anderen).

Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde. Den Bosch 1962 (tiende, geheel herziene druk: Den Bosch 1982).

Aasgieren der filologie, in Verslagen en Mededelingen Koninklijke Vlaamse Academie 1963, p.128.

Problemen der literatuurgeschiedschrijving. Den Bosch 1963.

Kitty en de mandarijntjes. Bevattende een aantal ietwat luchthartige, een aantal zeer ernstige en een aantal het midden daartussen houdende verhandelingen. Den Bosch 1964.

Spiegelbeeld. Opstellen over hedendaags proza en enkele gedichtenbundels. Den Bosch 1964.

Stijn Streuvels. Brussel 1964 (Monografieën over Vlaamse Letterkunde 28).

Rede, uitgesproken op zaterdag 3 juni 1967 in de Stadsschouwburg te Eindhoven bij gelegenheid van zijn afscheid als rector van het Sint-Jorislyceum. Eindhoven 1967.

Roman Ingarden. In memoriam. z.pl. 1970.

Stijn Streuvels, *Volledig werk* I. Brugge 1971 (inleiding).

De romantiek en haar aspecten. Den Bosch 1974 (overdruk uit *Handboek* 3, vijfde druk).

Onachterhaalbre tijd. Vijftig jaar grasduinen in literatuur. Brugge en Den Bosch 1974.

Evaluatie. Over literaire waardering. Tilburg 1976.

In koning Minos' doolhof. Over literaire waardering. Eigen beheer 1979 (gewijzigde herdruk van *Evaluatie*).

Hervorming zonder schisma. Historisch-sociologische studies over de kerk van Alfrink bij gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag. Hilversum 1980 (met H. en W. Goddijn).

Eindnoten:

1 *Onachterhaalbre tijd*, 1974, p.29.

1 *Onachterhaalbre tijd*, 1974, p.29.

2 *Brabantia* 1976:6.

3 Na de meester werden zijn boeken uitgedragen; naar Tilburg. Er is nauwelijks een stad denkbaar die er meer recht op kan doen gelden. Knuvelders archief berust in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, benoorden de Moerdijk.

Over Gerard Knuvelde handelen:

Liber amicorum Dr. Gerard Knuvelde aetate sua LXX (Raam, okt. 1972)

De vijfde druk voltooid. Vier toespraken in bijlage *Brabantia* 6, 1976.

Hommage aan Gerard Knuvelde (*Brabantia*, april 1982).

Hendrik Wiebes Meihuizen

Arnhem 29 augustus 1906 - Gorssel (Gld.) 26 november 1983

Henk Meihuizen groeide op als oudste zoon in een Arnhems apothekersgezin. Het droeg het stempel van de accuratesse van de vader en de met fijne humor vermengde spiritualiteit van de moeder Maaïke de Boer-van der Ley. Het gezin van vier kinderen moest de moeder al vroeg missen: in 1924 overleed zij aan een ernstige ziekte. Samen met vader zal de oudste zoon menige beslissing overwogen hebben. Misschien is dit mede een verklaring voor het patriarchale karakter van de latere ds. Meihuizen, voor wie jongere collega's tot op ver gevorderde leeftijd altijd 'de jonge generatie' bleven. Te Arnhem werd de vijfjarige HBS bezocht. Deze opleiding moest later aangevuld worden met het staatsexamen, gecombineerd met de voorbereiding voor de theologische studie.

In Arnhem werd ook de basis gelegd voor de doperse vorming, niet alleen in het gezin, waar beide ouders tot oud-doperse families behoorden, maar ook door de catechisatie van ds. Pottinga (1912-1925). Niet minder overigens door actieve deelname aan het kamperen, eerst bij Oud-Reemst, later bij het Elspeetse Broederschapshuis. Henk schreef de kampkrant en leerde er samen met ds. P. Vis al iets kennen van het pastoraat.

De opleiding der doopsgezinden is te Amsterdam. Henk Meihuizen werd er lid van het Corps (Pallas) en het theologendispuut ETEBON. Zijn talenten om te schrijven bleven niet onopgemerkt. Hij verzorgde in *Propria Cures* een eigen rubriek, *Geestelijk leven*, waarvoor Wybo Meijer een passend vignet tekende. Hij had een actief aandeel in de verschijning van de studenten Almanak, waaruit hij in 1932 samen met J.W. Bottenheim een bloemlezing samenstelde. Zijn artikelen in *Propria* getuigen van een veelzijdige artistieke en letterkundige interesse. Allerlei handenarbeid bleef de jaren door zijn liefhebberij.

In Augustus 1933 trouwde hij met Minke Wartena, apothekersassistente, dochter van de arts te Weesp. Na het behaalde proponentsexamen wachtte nu de eerste pastorie te Wieringen. Het afgelegen eiland had juist het isolement doorbroken door de voltooiing van de afsluitdijk, een opmerkelijk gebeuren in het nog onder malaise gebukte Nederland.

Meihuizen preekte graag. Hij heeft dat in de eerste jaren ook getoond:

tot 1936 sloeg hij slechts twee maal een zondag over! Bijbelse figuren kregen in Meihuizens preken een scherpe belichting, met verve voorgedragen, waarbij het gehoor waarvoor gesproken werd niet uit het oog werd verloren.

Na een kort intermezzo als pastor in Veendam-Pekela kwam al in 1938 het beroep naar Den Haag, waar de gemeente een nadrukkelijk program van eisen had opgesteld. Door prettige samenwerking met collega's gevoelde Meihuizen zich hier spoedig op de juiste plaats. De tegenslagen bleven echter niet uit: al in 1942 overleed zijn collega P. Vis en de arrestatie van zijn andere collega Albert Keuter maakte dat Meihuizen in de moeilijkste tijd in het door de oorlog zwaar getroffen Den Haag vrijwel alleen stond. Toch werkte hij onverdroten voort en wist zelfs pastoraal contact te onderhouden met wie naar Duitsland versleept waren.

Na de oorlog, toen weer een aantal collega's Meihuizen ter zijde kon staan bij het gemeentewerk, kwam er meer tijd beschikbaar voor andere activiteiten en studie. Een veeleisende taak was zijn redacteurschap van het Algemeen Doopsgezind Weekblad, waarvan hij bijna negen jaar hoofdredacteur was. Wie iets van de bonte verscheidenheid van meningen in menist Nederland kent, zal beseffen dat het geen gemakkelijke opgave was voor iemand, die (met nadrukkelijk behoud van eigen stijl) met nauwgezette regelmaat, week na week, het blad tot in de kleinste kleinigheden wilde verzorgen. Het zegt heel wat dat zijn medewerkers, terugziend op samen beleefde redactie-jaren kunnen zeggen: 'Wie als één van Meihuizens meelopers z'n gedachten laat gaan over zijn gezelschap, kan niet anders dan winst tellen.'¹ Niet alleen dit weekblad vroeg zijn aandacht, maar ook de na de oorlog groeiende contacten van doopsgezinden in wereld-verband, resulterend in bijdragen aan de wereldcongressen en artikelen in Amerikaanse en Duitse tijdschriften, evenals medewerking aan de *Mennonite Encyclopedia*.

Door dat alles heen zien wij met de jaren een groeiende belangstelling voor historische studie. Aanvankelijk is ook hierbij een praktische gerichtheid onmiskenbaar. Meihuizen formuleert dit aldus: 'Het doel der geschiedenis toch moet wezen het tegenwoordige geslacht te tonen hoe het werd tot wat het is.'² Dit leidde tot het schrijven van zulke kleine praktische boekjes als *Doopsgezinde kenmerken en eigenaardigheden* en *De Doopsgezinde Broederschap. Wezen en wording*. Het gehele veld van zijn publicaties overziende, constateren wij een duidelijke

ontwikkeling, waarbij de diversiteit van onderwerpen in de loop der jaren afneemt en een concentratie op het 'doopsgezind eigene' optreedt. Bovendien zien wij een grotere belangstelling voor het detail en voor de bronnenstudie op het gebied van het internationale anabaptisme.

In 1954 verschijnt Meihuizens belangrijkste werk, een studie over de Amsterdamse predikant en medicus *Galenus Abrahamsz* (1622-1706), door de auteur in de titel van het werk getypeerd als *Strijder voor een onbeperkte verdraagzaamheid en verdediger van het Doperse Spiritualisme*. Had Meihuizen zich de tijd gegund een doctoraalstudie te volbrengen, dan zou dit boek stellig een hoog genoteerd proefschrift zijn geweest. Met élan schildert hij in dit boek de strijd van Galenus voor een ruime en tolerante spiritualiteit, waarin hij tevens het wezenskenmerk van de doopsgezinde geloofsrichting meent te kunnen vinden. Met een fijn invoelingsvermogen tekent de schrijver ons in Galenus de mens, die voortdurend zoekende is naar het wezenlijke in de wisselende vormen. Toch vinden we een typerende trek van Meihuizens werkwijze ook hier terug: hij is uiterst terughoudend in zijn conclusies, zoals blijkt uit zijn behoedzame terminologie: 'het is niet ondenkbaar'; 'wellicht kon hij daarom'; 'het kan zijn verklaring vinden'. Een innerlijke congenialiteit met Galenus weerhoudt Meihuizen er niet van zakelijke kritiek te leveren: 'dat Galenus' stijve kop nog slimmer te verzetten viel dan de Jan Rompertstoren.'³

Eenzelfde congenialiteit met het onderwerp vinden we vele jaren later in zijn opstel over *Collegianten en doopsgezinden*⁴ in de feestbundel voor het weeshuis de Oranjeappel. De historieschrijver nadert heel dicht tot de prediker, wanneer hij aan het einde van zijn uitermate knap geschreven opstel bijna als een slotzang de regels van Betje Wolff citeert:

Ik vraag geen sterveling wat ik gelooven moet.
De regel mijns geloofs en leven
is in het heilig boek geschreven.
't Is eigen onderzoek, dat hier het best voldoet.

In toenemende mate gaat Meihuizen zijn aandacht richten op de 'klassieke' bronnen van de dopers. Dit resulteert in een voor de gemeente geschreven *Menno Simons, ijveraar voor het herstel van de nieuwtestamentische gemeente* (1961), later gevolgd door een tekstuitgave van het *Fundamentboek* (1967) en van *Menno's Meditatie op de 25e Psalm* (1976). In 1975 vatte hij de kinderjaren van de dopers samen in een

bondige studie *Van Mantz tot Menno*. Toch zal het de aandachtige lezer niet ontgaan zijn dat Meihuizen zich meer thuisvoelde bij de 'Strijder voor onbepaalde verdraagzaamheid' dan bij de 'IJveraar voor het herstel van een nieuwtestamentische gemeente' en diens voorgangers. Specifiek theologische kwesties lagen Meihuizen minder, dogmatische spitsvondigheden nog het minst. Vooral uit plichtsbesef tegenover de Broederschap heeft hij zich gezet tot het ontsluiten van Menno's werken.

Na de plotselinge dood van Van der Zijpp werd Meihuizen in 1965 lector aan de Doopsgezinde Kweekschool te Amsterdam. Deze functie bleef hij tot zijn emeritaat in 1976 vervullen. Hij aanvaardde die taak met een rede over *Het begrip Restitutie in het noordwestelijke Doperdom*. Over verschillende detailonderwerpen uit de doopsgezinde geschiedenis heeft hij daarna geschreven of erover gedoceerd. Het moet hem een grote vreugde geweest zijn te ervaren dat in 1975 een groeiende belangstelling voor geschiedenis kon leiden tot de oprichting van de Doopsgezinde Historische Kring, die een gerenommeerd tijdschrift uit het verleden onder de titel Doopsgezinde Bijdragen, Nieuwe Reeks ging voortzetten. Aan de Nieuwe Reeks heeft Meihuizen enthousiast meegewerkt.

Bij zijn zeventigste verjaardag werd hem door een aantal collega's een bescheiden feestbundel aangeboden, waaruit bleek hoezeer de verschillende werkzaamheden van Meihuizen gewaardeerd werden. Ook na zijn afscheid van de Kweekschool bleef hij werken aan verdere uitgave van Menno's geschriften. Den Haag was verruild voor Gorssel, waar eerst een zomerhuisje een jaarlijks ontspanningsoord voor het gezin was; later werd hier ook een blijvender stee gevonden. De vele en veelzijdige activiteiten op broederschapsgebied hebben Meihuizen niet vervreemd van een gezellig gezinsleven. Vol dankbaarheid kon hij met de zijnen nog het vijftig jarig huwelijksverbond vieren. Een moeilijk levenseinde werd hem niet bespaard. Maar ook dat droeg hij, zoals men van een Meihuizen verwachten kon: moedig en vroom, tot het einde toe.

S.L. VERHEUS

Noten

Voor dit levensbericht werd gebruik gemaakt van de feestbundel *Vooruitzien en terugzien* en van gegevens die mij door de familie ter beschikking werden gesteld. Familiegegevens ook in *Het stamboek van het geslacht Meihuizen 1400-1983*. Groningen, Familievereniging Meihuizen, 1983.

Voornaamste geschriften

Een uitgebreider lijst van publicaties is te vinden in *Vooruitzien en terugzien. Feestbundel ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van H.W. Meihuizen, onder redactie van S.L. Verheus, D. Visser en R. de Zeeuw*. Amsterdam 1976. In de Doopsgezinde Bibliotheek (Universiteitsbibliotheek van Amsterdam) bevindt zich een door Meihuizen opgestelde aanvulling in handschrift tot 1976.

Bloemlezing uit het mengelwerk van honderd almanakken onder redactie van H.W. Meihuizen en J.W. Bottenheim. Amsterdam 1930.

Protestants godsdienstig studentenleven in Geschiedenis van het Amsterdamsch studentenleven 1632-1932, Amsterdam 1932, p.448-458.

Een dader des Woords (ds. A. Keuter). Den Haag 1946 (V.D.M. IX).

Doopsgezinde kenmerken en eigenaardigheden. Amsterdam 1948.

Galenus Abrahamsz 1622-1706. Strijder voor een onbepaalde verdraagzaamheid en verdediger van het Doperse Spiritualisme. Haarlem 1954.

Menno Simons. IJveraar voor het herstel van de nieuwtestamentische gemeente 1496-1561. Haarlem 1961.

Dutch Painters in the Time of Vondel and Rembrandt in Cornelius J. Dyck (ed.), *A Legacy of Faith. The Heritage of Menno Simons. A Sixtieth Anniversary Tribute to Cornelius Krahn*. Newton Ks. 1962, p.119-135.

De tragische Thomas Müntzer in *Archief voor Kerkgeschiedenis* 47, 1965/1966, p.98-119.

Het begrip Restitutie in het noordwestelijk Doperdom. Haarlem 1966 (openbare les).

Menno Simons, *Dat Fundament des Christelyken leers, opnieuw uitgegeven en van een Engelse inleiding voorzien*. Den Haag 1967.

Who veere the 'False Brethern' mentioned in the Schleithem Articles? in *Mennonite Quarterly Review* 41, 1967, p.200-222.

Die Mennoniten in Europa. In Hans-Jürgen Goertz (Hrsg.), *Die Mennonieten*, Stuttgart 1971, p.159-183 (Die Kirchen der Welt 8).

Broederlijke Vereniging. Amsterdam 1974 (Doperse Stemmen I; vertaald en ingeleid door H.W. Meihuizen; toegelicht door J.A. Oosterbaan).

Van Mantz tot Menno. De verbreiding van de doperse beginselen, Amsterdam 1975.

Collegianten en doopsgezinden in S. Groenveld (ed.), *Daar d'Orangie-appel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975*, Amsterdam 1975.

Menno Simons' Meditatie op de vijftiende Psalm. Amsterdam 1976 (Doperse Stemmen 2; vertaald en ingeleid door H.W. Meihuizen, toegelicht door J.P. Jacobszoon).

Eindnoten:

- 1 J.P. Jacobszoon in *Vooruitzien en terugzien. Feestbundel ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van H.W. Meihuizen, onder redactie van S.L. Verheus, D. Visser en R. de Zeeuw*. Amsterdam 1976, p.27.
- 2 In een bespreking van Van der Zijps *Geschiedenis der Doopsgezinden in Nederland* in *Stemmen uit de Doopsgezinde Broederschap* I, 1952, p.120.
- 3 J.S. [van Nijeveen], *Fondamentboeck of grondigh bewijs van de kennisse Godts en de Christelijke godsdienst*. Amsterdam 1683, aanhangsel I, p.38.
- 4 *Collegianten en doopsgezinden* in S. Groenveld (ed.), *Daar d'Orangie-appel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975*, Amsterdam 1975, p.105.

Petrus Gerhardus Oomes

Hengelo (O.) 20 november 1898 - Nijmegen 3 december 1984

Jaren lang - maar hoe lang alweer geleden - had de naam Piet Oomes voor de luisteraars naar de zondagse boekbespreking van de KRO een even bekende klank als die van P.H. Ritter jr. voor de AVRO. Het was wellicht vooral op grond hiervan, dat de neerlandicus in 1962 gekozen werd tot lid van de Maatschappij. Sindsdien had ik een vriendschappelijke relatie met hem.

Uit een Brabants-Gelderse familie, die in Twente een schoenhandel had overgenomen, werd op 20 november 1898 Piet Oomes te Hengelo geboren. Genoemde gemeente, weliswaar in opkomst, droeg toen nog een landelijk karakter; dit heeft, zoals trouwens heel de streek, diepe sporen in de Twentenaar achtergelaten.

Na de dorpschool aan de Willemstraat en de 'Franse School' onder leiding van de voortreffelijke directeur B.P. Hofstede te hebben afgemaakt, deed Piet Oomes in 1913 met goed gevolg toelatingsexamen voor de Aartsbisschoppelijke Kweekschool te Hilversum. Deze onderwijsinrichting was destijds nog een internaat en stond onder leiding van de Fraters van Utrecht. Voor zijn godsdienstige vorming onderging de kwekeling grote invloed van de toenmalige rector, de latere mgr. W. van den Hengel.

In 1917 behaalde hij zijn onderwijzersakte, enkele jaren later gevolgd door de hoofdakte. Eén jaar werd uitgetrokken voor privé-lessen in Latijn en Grieks. Intussen werkte hij bij het lager onderwijs aan scholen in Hilversum en Baarn. Maar zijn ambitie ging uit naar het hoger onderwijs, en wel speciaal Nederlands. Om zich hierin te bekwamen volgde hij vanaf 1921 de opleiding MO aan de RK Leergangen, die een dépendance hadden in Utrecht. Zeer genoot hij van de bezielende docenten prof. dr. L.C. Michels en de Vlaming prof. dr. Jules Persijn. Als toehoorder liep hij colleges middelnederlands bij prof. dr. J.F. Stoet in Amsterdam. In 1925 behaalde hij zijn akte Nederlands MO.

Reeds in 1923 benoemd tot docent in dit vak aan de kweekschool die hij zes jaren te voren als leerling had verlaten, zou hij zich daaraan tot 1964 ten volle wijden. Ten volle, doch niet uitsluitend. Nog vóór 1930 was hij tevens leraar aan de RK School voor Maatschappelijk werk in Hilversum. Dertig jaar lang gaf hij er les in algemene letterkunde,

spreekvaardigheid, voordracht en jeugdlectuur. Tenslotte was hij in diezelfde periode als neerlandicus verbonden aan een grote particuliere cursus voor hoofdakte in Amsterdam. Onderwijs geven, beziel doceren was het eerste en belangrijkste facet van Piet Oomes' uitgebreide werkkring. Maar zijn ijver en creativiteit waren daarmee niet uitgeput. Alvorens erop in te gaan, iets over zijn privéleven en persoonlijkheid.

Twee geschriftjes van Piet Oomes, daterend van veel latere datum en eigenlijk bestemd voor de naaste familie, werpen daar licht op. Het ene draagt als titel *Op twee en drie snaren - dagboekproeven* (1976), het andere *Familiedomein* (1978). Als 'uitnodiging tot delen in een intiem familie- en vriendinnenbestand' mochten wij ze beide - met een opdracht van de schrijver - ontvangen.

In 1926 ging Piet Oomes een huwelijk aan met Netty Kerstholt, die hem acht kinderen zou schenken. Wanneer zij hem reeds in 1947 ontvalt, schrijft hij kort daarop over haar: 'Wij weten allen, hoe je toewijding aan ons tijdens je leven tot het uiterste ging. Je liefde had de schoonheid van alle dingen die volstrekt zijn.' Wie zich zó over zijn vrouw uitlaat, moet haar ook de warmte en innigheid hebben geschonken waarop zij recht had. Dat zal hem wel niet altijd zijn gelukt, gezien hij elders bekend: 'opvliegend te zijn en het in de beheersing niet ver genoeg te hebben gebracht.' Hij tekent dit aan naar aanleiding van een woedeuitbarsting tegen zijn zoon, die met een hockeybal een grote ruit in huis aan diggelen schoot. Anderzijds blijkt zijn vergevingsgezindheid jegens de opgeschoten jongen zodra die probeerde het goed te maken. Opgemerkt zij nog, dat de vader al vroeg bij zijn kinderen het gevoel trachtte te ontwikkelen voor natuur en kunst. Straks over zijn karakter en familie-leven nog iets meer. Terug nu naar zijn verdere levensloop.

Naast een druk bezet leraarsambt wist Piet Oomes van lieverlee zijn naam in de publiciteit te brengen. Werkte hij al vanaf 1925 mee aan verschillende bladen en tijdschriften - van deze laatste vermeld ik het jeugdtijdschrift *Mei en De Gemeenschap: Maandblad voor Katholieke Reconstructie* -, zijn vermoedelijk eerste publicatie in boekvorm was *Oogen open voor den nieuwen tijd* (1935), op basis van een voordracht die hij hield op een jaarvergadering van de RK Mulo-vereniging. In hetzelfde jaar verscheen als vierde deeltje in de reeks *Uit de Geschiedenis der Nederlandse Gouwen* van zijn hand *Twente van d'olde naar de nijje tied*. Eveneens aan de geschiedenis verwant was zijn *Joost van den*

Vondel: schets van zijn leven en werk, met illustraties van C. Teeuwes. Deze gelegenheidsuitgave bij de Vondel-herdenking in 1937 werd gedrukt in een oplage van maar liefst 80.000 exemplaren, die totaal uitverkocht raakte. En jaar tevoren was reeds verschenen *Nederlandse stemmen* (I en II) *Bloemlezing uit de Nederlandse letterkunde*, door hem literair-historisch ingeleid en becommentarieerd. In snel tempo volgden daarna *Lessen in letterkunde*, een leerboek voor het voortgezet onderwijs, en *De levende taal*, een leergang in zeven deeltjes voor de ULO-scholen, alle meermalen herdrukt. Zoals vaak bij schoolboeken legden deze uitgaven hem geen windeieren en was hij in 1941 financieel bij machte tot aankoop van het fraaie landhuis 't Holtink, Utrechtseweg 47 te Hilversum. De villa was in 1910 gebouwd door de architecten Jan en Herman Baanders uit de school van De Bazel. Twintig jaar heeft hij ervan genoten.

Hoe mooi lag het daar,
strak en speels gebouwd in 't groen;
vitaal familie-huis.
Een groot gezin kwam tot bloei
door bange jaren heengeleid.

Aldus een van Piet Oomes' vluchtige expressies in gebonden vorm 'als een poging om een hem aangeboren stroom van woorden te kanaliseren, soms af te dammen,' zoals hij in genoemde familie-geschriftjes getuigt. Enerzijds was de bezettingstijd voor hem een adempauze na zijn vele publicaties - uitgeven bracht moeilijkheden en de tijdschriften waaraan hij meewerkte hielden op te bestaan - anderzijds stelde ze hem in de gelegenheid zich meer voor het opgroeiend gezin in te zetten. Vaak was gedurende die jaren zijn jongste broer Gerhard, de pastoor, bij Piet te gast. In *Familiedomein* staat hij vermeld als 'een groot houtkliever, die van beuk tot blok met zaag en bijl' in de tuin werkte om dan 's avonds met hem een oude Bordeaux te savoureren. Ja, de Oomes hadden Bourgondisch bloed en een hechte familieband, zoals nog zal blijken.

Na de oorlog goed te zijn doorgekomen, was voor de leraar nog een andere taak weggelegd, waarvoor zijn aanleg hem als bestemd had: voordrachten te houden over literatuur voor de microfoon en spreekbeurten op diverse bijeenkomsten. Januari 1946 vertrouwde de KRO hem een eigen rubriek toe, *In 't Boekhuys*, die hij veertien jaar lang

waarnam. Het jaar daarop ontviel hem zijn geliefde vrouw. Wie zou de last van het grote gezin op zich nemen? Het was zijn oudste dochter Iet, die haar studie in de klassieken voorlopig liet rusten. Maar op 27 juli 1948 nam een tweede vrouw en moeder haar plaats in: Titia Boswijk, weduwe van C.J.A. Slewe, oprichter van De Volkskrant. Zij had uit dit huwelijk zes kinderen, zodat Piet Oomes' gezin nu niet minder dan veertien bedroeg: een niet geringe opgave voor beiden. Zij hebben zich er dapper doorgeslagen. En nog wel bij een steeds drukkere aanloop op 't Holtink. Want zowel de zondagse boekbespreking voor de KRO als daarnaast maandelijks een wat bescheidener rubriek *Onze plank in 't Boekhuys* bezorgden hem een levendig contact met tal van Nederlandse en Vlaamse auteurs. Bijzonder dient de naam van Antoon Coolen te worden genoemd. Oomes' vriendschap met hem dateerde al van de jaren 1920-1933 toen Coolen eveneens in Hilversum woonde. Wanneer Coolen in later jaren voor een radio-uitzending daar terugkwam, liep hij meestal bij Piet aan. Geen wonder dat deze in 1959, in de serie Ontmoetingen van Desclée De Brouwer, met warm hart een monografie over hem schreef die zelfs een herdruk beleefde.

Om nog even terug te komen op zijn zondagse boekbespreking voor de KRO: In het half uur dat ervoor was uitgetrokken, kreeg de spreker de gelegenheid wat dieper op zijn onderwerp in te gaan. Hij deed dit in zijn eigen stijl, vaak uitbundig, terwijl hij - voor zover ik hem hoorde - blijk gaf het hele boek te hebben gelezen, en goed ook.

In 1961, toen de kinderen inmiddels huns weegs waren gegaan, verlieten ook Piet en Titia de nu voor hen te ruime woning en vestigden zich in het nabije Laren. Hun nieuwe huis, aan de rand van de gemeente, had toen nog vrij uitzicht op de landerijen. Met mijn vrouw heb ik Piet daar meer van nabij leren kennen, hem trouwens ook ontmoetend op de jaarvergadering van de Maatschappij en de PEN, waarvan hij tevens tot lid gekozen werd. Dankbaar gedenk ik hier, hoe hij met Willem Brandt een keuze van honderdveertig verzen uit mijn poëzie maakte voor de jubileumbundel *Bescheiden Solo* ter gelegenheid van mijn zeventigste verjaardag. Mijn pseudoniem was Jacques Benoit.

Zoals velen van zijn generatie kon Piet Oomes zich maar moeilijk omschakelen naar de nieuwe maatschappelijke, godsdienstige en literaire stromingen. Maar hij bleef zich oriënteren. Overigens eiste een opdracht van het Coster-comité zijn volle aandacht: de verzorging van het grootste deel der *Verzamelde werken van Dirk Coster*, een Sijthoff-

productie in twaalf delen, waarbij Oomes ook de levensschets van de auteur voor zijn rekening nam. Tevoren wist hij dat de gecommuniceerde uitgave hem door velen niet in dank zou worden afgenomen. Niettemin schreef Piet Oomes met kracht van overtuiging, zonder een zweem van exaltatie. In dit opzicht viel hij dr. G. Knuvelde bij in diens waardering van Coster: 'ni cet excès d'honneur, ni cette indignité' (Racine). De verzorging van genoemde uitgave was een uiterst vermoeiend werk voor hem geweest en de eens zo vitale Oomes begon allengs het verval van krachten te voelen. Een heupbreuk verergerde zijn toestand nog. Hij kon niet langer deelnemen aan de jaarlijkse familie-reünie - een grote winterwandeling, zoals die nog in 1976 plaats vond, besloten met tweeënzeventig personen aan tafel in De Rustende Jager te Bentelo. In 1982 was opname noodzakelijk in het RK Verpleeghuis Kalorama te Nijmegen. Oomes overleed daar op 3 december 1984 en werd in Hilversum begraven.

J. BAYER

Noten

Dankbaar heb ik gebruik gemaakt van de gegevens mij door de familie verstrekt.

Voornaamste geschriften

Oogen open voor den nieuwen tijd. Utrecht, St. Gregoriushuis, 1935.

Twente van d'oolde naar de nije tied. Utrecht, St. Gregoriushuis, 1935.

Nederlandse stemmen. Bloemlezing uit de Nederlandse Letterkunde, lit.-historisch ingeleid en becommentarieerd. Zwolle, NV Tjeenk Willink, 1936 (twee delen; tweede druk: 1964)

Joost van den Vondel. Schets van zijn leven en zijn werk. Amsterdam, NV Joost van den Vondel, 1937.

Lessen in letterkunde. Een leerboek voor het voortgezet onderwijs. Utrecht, St. Gregoriushuis, 1937 (zesde druk: 1956).

De levende taal. Een leergang in zeven deeltjes voor de ULO-scholen. Utrecht, St. Gregoriushuis, 1939 (derde druk: 1952).

Compendium van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Purmerend, J. Muusses, 1947 (tiende druk: 1966).

Pieter Cornelisz Hooft en de Muiderkring. Utrecht, St. Gregoriushuis, 1947.

H. Ludger, H. Aloysius Gonzaga, H. Stanislaus Kostka in Met de Heiligen het jaar rond. Hagiografieën in vier delen. Bussum, Paul Brand NV, 1949.

Kristal. Vier bundels oorspronkelijke Nederlandse verhalen op uitnodiging samengesteld met A. Lens. Alphen aan den Rijn, N. Samsom, 1961 (zevende druk: 1968).

Dirk Coster, *Verzamelde Werken.* Leiden, A.W. Sijthoff, 1961-1970. (Henriette L.T. de Beaufort verzorgde delen 1-4; Piet Oomes delen 5-12; in deel II

schreef hij *Dirk Coster 1887-1956. Een schets van zijn leven*).

De bovenste plank. Een keuze toegelichte boeken op weg naar het eindexamen. Tilburg, Informatie-dienst inzake lectuur, 1966.

Herluf C.J.A. baron van Lamsweerde in Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1965-1966. Leiden, E.J. Brill, 1967.

Lessen in Letterkunde, Rendez-vous met de literatuur, geheel los van de voorgaande Lessen. Culemborg, Koninkl. PBNA, 1976 (vijfde druk).

Esmoreit; Elckerlyc; Josef in Dothan; Peter en Pauwels; Salomon; Het wederzijds huwelijksbedrog. Bussum, Ons Lekenspel, 1955-1960 (zes toneelwerken uit de Nederlandse letterkunde, ingeleid en geannoteerd).

Antoon Coolen. Brugge, Desclée de Brouwer, 1959 (derde druk: 1964).

Persoonlijke herinneringen aan Antoon Coolen in Roeping 37, 1961.

Tom Albert Rompelman

Leipzig 12 augustus 1906 - Bilthoven 4 maart 1984

Wat voor vele wetenschapsbeoefenaren geldt, geldt stellig ook voor Tom Rompelman: zijn wetenschappelijke loopbaan is niet te scheiden van zijn persoonlijke leven en omstandigheden. Vreugde en verdriet, hoogte- en dieptepunten, gezondheid en ziekte, ze beïnvloeden zijn productiviteit en drukken hun stempel op zijn hele bestaan.

Hij werd geboren op 12 augustus 1906 te Leipzig uit een Duitse moeder en een Nederlandse vader. In Leipzig bezocht hij de lagere school en van 1917 tot 1926 het Königin Carola Gymnasium. Zijn vader was procuratiehouder van de Algemene Maatschappij van Levensverzekeringen en Lijfrenten, kantoor Leipzig, was tevens secretaris en later voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging en gaf op verzoek van de Volkshochschule te Leipzig wintercursussen in de Nederlandse taal. Tom leek niet alleen uiterlijk sprekend op zijn vader, maar ook diens 'liefde voor de taalwetenschap heeft hij geërfd.'¹ Aan de sfeer op het gymnasium, de romantische vacantiereizen met leraren en klasgenoten, maar vooral aan de lessen van zijn leraar Duits bewaarde hij vele prettige herinneringen. Sommige uitspraken van die leraar met betrekking tot de Duitse literatuur herinnerde hij zich woordelijk. Het lag dan ook voor de hand dat hij, na de terugkeer van zijn ouders naar Nederland en na zijn eindexamen in 1926, Duitse taal- en letterkunde ging studeren en wel aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. De hoogleraren J.H. Scholte en J. van Dam waren daar zijn leermeesters, over wie hij tot aan zijn dood over het algemeen met veel waardering sprak. Na een jaar, in 1927, slaagde hij voor de acte Duits MO-A, een jaar later cum laude voor het kandidaats-examen. In 1929 werd hij assistent bij de hoogleraren Scholte en Van Dam en bleef dat tot aan zijn benoeming tot hoogleraar in Groningen. In 1932 volgde het doctoraal examen, eveneens cum laude. Op 19 december 1939 promoveerde hij cum laude bij prof. J.H. Scholte met de dissertatie *Der Wartburgkrieg kritisch herausgegeben*. Dit werk bevat alles wat van een kritische uitgave verwacht mag worden: *Grundlagen und Geschichte des Wartburgkrieges*; verder een tekstuitgave van het gedicht die nog steeds tot grondslag van elk *Wartburgkrieg*-onderzoek kan dienen; en tenslotte *Erläuterungen zum Inhalt und zur Textgestaltung*.

Inmiddels had hij zich verloofd met Marie (Rie) Blanken, met wie hij in 1941 trouwde. Om zijn schamele assistentensalaris wat aan te vullen was hij enkele malen tijdelijk werkzaam als leraar te Arnhem en Amsterdam en gaf hij privélessen voor de acten Duits MO-A en MO-B. Daarnaast werd hij in 1942 te Amsterdam privaattoecent in de Duitse taal- en letterkunde van de late middeleeuwen; op 27 oktober van dat jaar hield hij zijn openbare les over *Verval en vernieuwing in de Duitse literatuur van de dertiende eeuw*.

In 1944 werd hij benoemd tot hoogleraar in de Oudgermaanse filologie en de Duitse taalwetenschap aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Lang heeft hij gearzeld deze benoeming te aanvaarden. Na vele gesprekken met curatoren en collega's te Groningen en elders nam hij de benoeming aan; een belangrijk argument bij deze beslissing was de overweging, dat er anders een 'foute Duitser' zou komen. In zijn op 10 november 1945 gehouden oratie *Germanistiek en Germanophilie* wijst hij met nadruk op de onaanvaardbaarheid en de fouten van de 'Oud-Germaanse filologie van het achter ons liggende tijdvak der nationaal-socialistische overheersing' en tot de 'Heren Leden van het College van Herstel der Groningse Universiteit' zegt hij o.a.: 'Het was ongetwijfeld voor U een even moeilijke beslissing om een in bezettingstijd tot stand gekomen benoeming te sanctionneren, als voor mij om het mij toen geboden ambt te aanvaarden. Dat Uw beslissing positief is uitgevallen, is voor mij uiteraard een reden tot grote voldoening, niet zozeer wat betreft de materiële zijde, als veeleer vanwege de aldus door gezaghebbende mond uitgesproken bevestiging van de juistheid van mijn handelwijze.'

Stellig vormde de Groningse periode (1945-1961) de gelukkigste van zijn leven. Bevrijd van materiële zorgen, zich met vrouw en intussen geboren zoon in Groningen geheel thuis voelend, met de wijze prof. dr. Th. C. van Stockum als collega naast zich, voelt hij zich als een vis in het water, ook al kondigen zich hier reeds spoedig de eerste tekenen van zijn later zo wankele gezondheid aan.

Behalve met de Duitse taal- en letterkunde moet hij zich bezig houden met de Oudgermaanse filologie. Van de breedheid en grondigheid van zijn onderwijs en onderzoek getuigen de in Groningen of in zijn vacantiehuisje te Ommen geschreven artikelen, die een bonte verscheidenheid van onderwerpen behandelen. Zo bijvoorbeeld *Walther und Wolfram. Ein Beitrag zur Kenntnis ihres persönlich-künstlerischen Verhältnisses*,² dat gedeeltelijk reeds in Amsterdam was ontstaan en dat

een thema behandelt dat hem zijn hele leven bleef boeien. Verder enkele artikelen die hun ontstaan te danken hebben aan zijn colleges op het terrein van het Oudnoors, het Oudsaksisch en de vergelijkende Oudgermaanse taalkunde: *Een tekstkritisch probleem in de Edda*;³ *Lambert ten Kate als Germanist*;⁴ *Form und Funktion des Präteritums im Germanischen*;⁵ en als een hommage aan zijn promotor J.H. Scholte, de grote Grimmelshausenkenner: *Vierzig Jahre Grimmelshausenforschung*.⁶

Naast zijn wetenschappelijke arbeid vond hij tijd en energie voor bestuurlijk werk. Zo was hij onder andere bestuurslid van de Algemene Vereniging voor Taalwetenschap en gedurende vele jaren achtereenvolgens lid, secretaris, ondervoorzitter en algemeen voorzitter van de examencommissies Duits MO-A en MO-B. In 1955 werd hij - glanspunt in zijn leven - rector magnificus van de Groningse universiteit, een functie die hij in september 1956 overdroeg na het uitspreken van een rede over *Heliandproblemen*.⁷ In zijn Groningse periode kreeg hij ook herhaaldelijk uitnodigingen om zowel in binnen- als in buitenland op congressen en aan universiteiten te komen spreken. Zo hield hij onder andere op het filologencongres te Groningen in 1950 een lezing over *Langobardisch en Duits*, een onderwerp dat hem na aan het hart lag.

In 1961 volgde hij een 'Ruf' naar Utrecht. Wat hem bewoog zijn geliefde Groningen te verlaten is mij nooit geheel duidelijk geworden; misschien miste hij de wijsheid en humor van zijn intussen gepensioneerde collega Van Stockum en trok hem de minder omvangrijke leeropdracht te Utrecht (Duitse taalkunde en Duitse letterkunde van de Middeleeuwen). Ze verhuisden naar Bilthoven en met veel enthousiasme begon Tom zijn colleges, vooral die over de bloeitijd van de middelhoogduitse poëzie, die vele studenten uit die tijd zich ongetwijfeld herinneren. Maar al spoedig bleek dat zijn gezondheidstoestand hem allerlei beperkingen oplegde. In de loop der jaren moest hij steeds vaker, soms op het laatste ogenblik, zijn colleges of afspraken (oppositie bij promoties) afzeggen, wat hem zwaar drukte. In maart 1969 werd hij afgekeurd, waarna hem op zijn verzoek per 1 september 1969 eervol ontslag werd verleend. Het smartte hem zeer dat hij de universiteit zonder officieel afscheid moest verlaten. Sindsdien leefden hij en zijn vrouw tamelijk teruggetrokken in hun Bilthovense woning.

In 1963 waren wij straatgenoten geworden en al spoedig ontwikkelde onze relatie zich tot vriendschap. Vaak hadden wij contact met elkaar en al gauw ontspan zich dan een gesprek over 'het vak'. Bij een van

onze gesprekken werd afgesproken dat ik zijn onderzoek op het terrein van het Langobardisch als promotieonderzoek zou voortzetten. Dit resulteerde in 1970 in het proefschrift *Die germanischen Wörter in den langobardischen Gesetzen* (promotor prof. dr. J.A. Huisman). Toen later bleek dat dit onderzoek bij Italiaanse germanisten - het Langobardisch werd immers in Italië gesproken - niet onopgemerkt was gebleven, was dit voor hem een bron van grote vreugde. 'Die Saat ist aufgegangen,' constateerde hij dankbaar, daarbij doelende op zijn in 1950 gehouden congreslezing.

Ook andere onderwerpen bleven hem boeien: de Germaanse mythologie, de Nibelungenproblematiek, de middelhoogduitse lyriek, Raabe (zijn interesse voor Wilhelm Raabe dateerde van zijn contacten met Scholte en Van Stockum). Daarnaast bleef hij zich interesseren voor de klassieke en de Nederlandse literatuur en luisterde hij, samen met zijn vrouw, vele uren naar zijn grote verzameling klassieke grammofonoplaten. In gezelschap was hij een onderhoudend gesprekspartner en daarbij trad vaak zijn eruditie aan de dag. Men zou dan niet vermoeden hoe zeer het hem verdroot dat hij niet meer kon deelnemen aan het universitaire leven en dat de publiceersbron, die in Groningen zo rijkelijk had gevloeid, opgedroogd was. Slechts enkele intimi wisten dat dit vaak tot depressiviteit leidde, wat hij praktisch altijd met grote zelfbeheersing verborgen wist te houden. Dit verergerde toen zijn vrouw in 1981 overleed.

Wie hem bezocht, trof aan de wand van zijn huiskamer een grote verzameling ansichtkaarten aan, ontvangen van oud-collega's, oud-studenten, vrienden en kennissen. Maar vooral ook van zijn kleindochters! Hoe waardeerde hij in zijn eenzaamheid ieder bewijs van hartelijkheid: bezoeken, telefoontjes, brieven en kaarten.

Aan het einde van de middag van 27 februari 1984 viel hij in zijn huis van de trap en werd naar het ziekenhuis vervoerd, waar men een hersenbloeding constateerde. In het Academisch Ziekenhuis te Utrecht werd tot een spoedoperatie besloten, overigens met een geringe kans op succes. Uit de narcose is hij niet meer bijgekomen. Vroeg in de morgen van 4 maart 1984 overleed hij. Daarmee kwam een einde aan het leven van een integer, hardwerkend, warm-voelend man, die hoge eisen aan zichzelf stelde. Met ongelooflijke wilskracht en groot doorzettingsvermogen heeft deze zoon uit een 'tweetalig huwelijk' vele jaren lang zijn tijd en krachten besteed aan het doorgeven van zijn grote kennis op het

terrein van de Duitse en Oudgermaanse taal- en letterkunde aan Nederlandse studenten en hij heeft stellig velen gestimuleerd deze kennis weer aan anderen door te geven.

F. VAN DER RHEE

Eindnoten:

- 1 M. van Haften in een artikel over O. Rompelman in *De Verzekeringsbode*, 19 nov. 1948.
- 2 *Neophilologus* 27 en 34.
- 3 *Festschrift J.H. Scholte*, 1950.
- 4 Koninklijke Academie van Wetenschappen, Amsterdam, 1952.
- 5 *Neophilologus* 37.
- 6 *Neophilologus* 36.
- 7 In 1957 in Duitse vertaling uitgegeven als Heft 24 in de Schriftenreihe der Nordwestdeutschen Universitätsgesellschaft.

Daniel Jeen Roorda
Enschede 22 januari 1923 - Leiden 8 mei 1983

In mei 1983 werd de Nederlandse historische wereld opgeschrikt door het plotselinge overlijden van Daan Roorda. In zijn persoon ontviel ons in de eerste plaats een zeer bekend historicus. Voor de velen die op Ockenburg aanwezig waren, betekende het echter ook het afscheid van een hartelijk mens en vaak een groot vriend. Hoewel Roorda tijdens zijn leven geen geheim maakte van het feit dat hij hechtte aan onderwijs tradities en een zekere scepsis ten aanzien van allerlei onderwijs vernieuwingen betrachtte, was het tekenend dat onder de aanwezigen zoveel studenten en jongeren waren. De docent die Roorda bovenal was, sprak ondanks zijn gevoel voor traditie en zijn hameren op kwaliteit, de jongere generatie duidelijk aan.

Roorda's dood brak ook een sedert jaren aanzwellende stroom van wetenschappelijke publicaties plotseling af. Zijn plannen om na zijn emeritaat als hoogleraar te Leiden ooit nog eens de biografie van de stadhouder-koning Willem III te schrijven zullen geen werkelijkheid meer worden. Dat moge in allerlei opzichten betreurd worden. Er werd immers door Roorda reeds veel werk in allerlei beknoptere studies verzet. Bovendien had hij een open oog voor de mogelijkheden (en ook onmogelijkheden) die andere wetenschappen aan de historicus hebben te bieden. Het boek zou zeker niet zomaar een biografie zijn geworden, maar ook een diepgravende analyse van de samenleving en de politieke cultuur van die tijd. De dood van Roorda laat ook een leemte achter in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Vele jaren was hij actief betrokken bij de werkzaamheden. In het bijzonder van de commissie voor geschied- en oudheidkunde.

Roorda was afkomstig uit een leraarsgezin en deze afkomst zou hij nimmer loochenen. Zijn vader was leraar Duits en hoewel de zoon een andere richting insloeg, toonde ook hij later steeds een uitstekende beheersing van die taal. Na het eindexamen gymnasium bèta in Arnhem ging de jonge Roorda in Utrecht studeren in het jaar dat de oorlog uitbrak. Na een moment van aarzeling - ook de biologie leek hem te trekken - koos hij voor de studie sociale geografie. Ondanks zijn latere bekeering tot de geschiedwetenschap zou hij deze keuze nimmer betreuren. In zekere zin gaf deze studie hem naderhand een zekere openheid ten

opzichte van de sociale wetenschappen; ook toen de meeste Nederlandse historici daar nog nauwelijks aan dachten. De studie zelf verliep echter tengevolge van de oorlogsjaren anders dan normaal.

Roorda weigerde in 1943 de loyaliteitsverklaring aan de bezetter te tekenen en dat hield dan ook in dat hij na een overhaast kandidaatsexamen moest onderduiken. De gedwongen periode van veel binnenzitten die op dit besluit volgde werd door hem benut om in de rijk voorziene bibliotheek van zijn vader te ontdekken dat zijn voorkeur uitging naar historische literatuur. Allengs begon het vak dat oorspronkelijk als bijvak bedoeld was - de geschiedenis - hem meer te boeien dan zijn hoofdvak de sociale geografie. Wel rondde hij na de bevrijding de studie af, maar hij koos geschiedenis als verzwaard bijvak om aldus de lesbevoegdheid in dit vak te behalen. Een andere weg was trouwens voor een bèta op dat moment nog niet mogelijk.

Zijn keuze zou echter wel richtinggevend voor zijn latere carrière worden. Allereerst schreef hij voor de Utrechtse hoogleraar P.C.A. Geyl een scriptie over gebeurtenissen tijdens het rampjaar 1672. Deze scriptie zou - zo later bleek - het beginpunt worden van een levenslange liefde voor dat tijdvak en zijn problemen. Daarnaast wees deze studie hem de weg naar het vak van geschiedenisleraar; een vak dat hij met veel liefde en toewijding heeft beoefend en dat ook na zijn intrede in de wetenschappelijke wereld altijd zijn warme belangstelling bleef behouden. Weliswaar slokte de eerste jaren na zijn doctoraalexamen in 1947 de lespraktijk aan het Lorentzlyceum in Haarlem de jonge leraar volledig op. De universiteit werd echter niet vergeten. Het was nog in de jaren dat het niet ongebruikelijk was dat leraren - zij het vaak op moeizame wijze - naast hun werk trachtten de doctorsgraad te behalen. Dat moest dan weliswaar geschieden in de schaarse vrije uurtjes, maar door het nog grotendeels ontbreken van een 'vergadercultuur' en van elkaar snel opvolgende onderwijsvernieuwingen was er daarvoor nog wel eens ruimte. Desondanks bleven ook toen veel jonge 'doctorandi' in het goede voornemen steken. Dat was bij Roorda echter niet het geval. Wel duurde het allemaal langer dan hij zelf oorspronkelijk had gedacht en gehoopt.

Omstreeks 1950 werd in overleg met zijn leermeester Geyl het onderwerp van het proefschrift 'de volksbewegingen in Holland en Zeeland in 1672' vastgelegd. Dit onderwerp sloot aan op de doctoraalscriptie en paste geheel bij de belangstellings sfeer van de promotor. Welis-

waar bestreek het werk van Geyl een breed scala van onderwerpen, maar het zeventiende-eeuwse Nederland stond toch altijd wel centraal. Geyl had reeds voor de oorlog naam gemaakt met zijn *Oranje en Stuart 1641-1672* en ook nog na de oorlog waren er studies over het zeventiende-eeuwse Nederland van zijn hand verschenen. In het bijzonder de akademievoordrachten *Het stadhouderschap in de partijliteratuur onder de Witt* en *Democratische tendenties in 1672* waren daarbij bepalend. Een groot gedeelte van de daarin vervatte zienswijze was gebaseerd op pamfletliteratuur en het sprak dan ook vanzelf dat deze bronnen in eerste instantie ook voor de jonge promovendus richtinggevend waren.

Toch begon Roorda zich al snel te onderscheiden van zijn promotor. Allereerst - en dat zou kenmerkend worden voor zijn latere stijl van werken - vatte hij de studie der pamfletliteratuur veel systematischer aan dan Geyl die een meer impressionistische aanpak had. Op tijdrovende wijze werkte Roorda zich langzaam maar zeker door grote hoeveelheden materiaal heen. Zeker geen sinecure toen ook in het persoonlijke vlak andere zaken - zijn huwelijk met Dineke in 1955 en de daarop volgende geboorten van de kinderen - tijd begonnen te vergen.

Daarnaast ontdekte Roorda dat zonder kennis van de geschreven bronnen in de Hollandse en Zeeuwse stadsarchieven een compleet beeld niet mogelijk zou zijn. De archiefstudie - eerst als 'niet-historicus' wat schroomvallig begonnen - kreeg allengs zijn grote belangstelling en aandacht. Gebruikmakend van de vakanties reisde hij in de daarop volgende jaren langs die archieven. In latere jaren kon hij over deze periode zonder enig zelfbeklag nog smakelijk vertellen. In het bijzonder zijn verblijf in Vere, al kamperend in een tentje, in een nog koude paasvakantie bleef hem bij.

Dat betekende echter wel dat de dissertatie slechts langzaam vorderde; op het moment dat Geyl als hoogleraar met emeritaat ging was nog slechts één hoofdstuk van het boek voltooid. Geyl's opvolger Boogman nam de taak als promotor over.

Hoewel de dissertatie, die in 1961 verdedigd werd en die het predicaat cum laude kreeg toebedeeld, in velerlei opzicht nog de sporen van de eerste promotor bevatte, was er ook sprake van invloed van de nieuwe promotor en bovenal van een geheel eigen zienswijze van de promovendus zelf. Geyl had er in zijn geschriften reeds op gewezen dat de partijtegenstellingen die in de oudere geschiedschrijving zoveel aan-

dacht hadden gekregen als verklaring voor de gebeurtenissen in 1672, in werkelijkheid veel minder belangrijk waren geweest. Al de gegevens die Roorda uit archieven en pamfletten boven water wist te krijgen hadden deze stelling slechts bevestigd. Tegenstellingen bleken veel vaker van lokale en bovenal van persoonlijke aard te zijn.

Een beschrijving echter van al die lokale en persoonlijke tegenstellingen zou leiden tot een aaneenschakeling van allerlei stadsgeschiedenissen; interessant wellicht, maar zonder veel lijn. De belangstelling van de nieuwe promotor voor het werk van de Britse historicus sir Lewis Namier gaf echter aan Roorda nieuwe inspiratie. Vooral het in 1929 verschenen *The Structure of Politics at the accession of George III*, een boek dat weliswaar in de Nederlandse historische wereld niet geheel onbekend was, maar dat toch maar zelden als bron voor inspiratie werd gebruikt. Ook daarin lag minder de nadruk op partijtegenstellingen - in dit geval tussen Whigs en Tories in het achttiende-eeuwse Engeland - en meer op persoonlijke tegenstellingen. De politieke partij met zijn ideologie, achterban en discipline was een verschijnsel dat eerst in de late negentiende eeuw tot ontwikkeling kwam en kan feitelijk niet goed gebruikt worden voor het verklaren van politieke tegenstellingen gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.

Uiteindelijk beïnvloedde deze visie *Partij en Factie*, zoals de dissertatie treffend zou gaan heten, op belangrijke wijze. Facties waren in de ogen van Roorda de verschillende belangengroepen binnen het stedelijk patriciaat die elkaar voortdurend de macht en dienstengevolge de verdeling van de financieel lucratieve ambten betwistten. Partijen waren de op landelijk niveau opererende en in tijden zonder spanning meestal sluimerende groepen die min of meer ideologisch tegenover elkaar stonden. In tijden van spanning echter zoals in 1672 zagen onderliggende facties hun kans schoon. Bovendien begonnen op dergelijke momenten partijtegenstellingen een rol te spelen, hoewel aan het ideologische karakter van die tegenstelling niet een te grote betekenis moet worden toegekend. Te vaak immers keerden regenten die bij een 'wetsverzetting' hun plaats af moesten staan binnen enkele jaren weer terug op het kussen.

Ondanks de inspiratie die Roorda aan het werk van Namier ontleende, werd hij toch allerminst een ongenueanceerde adept van de Engelse historicus. Tekenend noemde hij hem later in een uitstekend gedocumenteerd artikel in het Tijdschrift voor Geschiedenis 'een inspirerend

en irriterend historicus'. Hoe belangrijk persoonlijke motieven en drijfveren in de politiek ook mochten zijn, zonder ideelen en ideologiën kon het menselijk handelen volgens Roorda toch niet begrepen worden. Ook had Roorda te zeer een open oog voor sociale verhoudingen die hij als een verklarende factor gebruikte voor het beschrijven van de volksbewegingen die in 1672 tijdelijk het toneel beheersten. Juist deze 'gelaagde' aanpak - persoonlijke tegenstellingen, sociale tegenstellingen en partijtegenstellingen - maakten de dissertatie uitzonderlijk.

Wel zou hij zich in zijn latere onderzoek immer een warm voorstander betonen van de door Namier gebruikte methode van 'prosopografie'. Deze 'onmogelijke mogelijkheid' zoals hij deze methode ooit in een voor het Historisch Genootschap gehouden programmatische rede zou noemen, leidde tot een keur van eigen publicaties, maar inspireerde ook anderen tot soortgelijk onderzoek. De bekroning daarvan zou gevonden worden in de werkgroep 'Elites' die zich bezig hield met onderzoek naar de samenstelling van een groot aantal instellingen van de Nederlandse Republiek: de Staten-Generaal, de Leidse Akademie, het officierscorps van het Staatse leger en een aantal van de stadspatriciaten.

Niet zonder reden is hier uitvoeriger ingegaan op de dissertatie. Niet alleen omdat die Roorda tot een bekende in de Nederlandse historische wereld zou maken, maar ook omdat de dissertatie als het ware het programma voor de latere wetenschappelijke activiteiten bevatte. Bekende zaken werden later verder uitgewerkt; onbekende zaken of zaken die waren blijven liggen werden later aangevat. Het probleem van de aristocratisering van het Nederlandse patriciaat bijvoorbeeld was in het proefschrift onvoldoende aan de orde gekomen en werd toen de tijd daarvoor rijp was uitvoerig aan de orde gesteld.

Het zou echter nog enige jaren duren alear Roorda zich met deze problemen op uitgebreidere schaal bezig zou kunnen houden. Vooralsnog riep het onderwijs. Het middelbaar onderwijs - eerst als leraar aan het Lorentzlyceum en later aan het Leids gymnasium - bleef zijn aandacht trekken. Daar kwam ook een docentschap 'didaktiek der geschiedenis' aan de Leidse universiteit bij; een functie die in die tijd nog gecombineerd werd met het leraarschap. Hij deed het alles op de van hem zo bekende enthousiaste en van taakvervulling bezielde wijze. De vele artikelen van zijn hand in het blad van de toen nog jonge Vereniging van geschiedenisleraren, 'Kleio', getuigden nog van zijn belangstelling.

Die belangstelling voor de wereld van het voortgezet onderwijs zou

ook na zijn definitieve overstap naar het wetenschappelijk onderwijs - in 1970 werd hij benoemd tot lector in de sociale geschiedenis aan de faculteit der sociale wetenschappen in Rotterdam - blijven voortduren. Ook na 1970 mocht de vereniging van geschiedenisleraren op zijn aandacht en belangstelling blijven rekenen. Waar mogelijk leverde hij ook nog concrete bijdragen, bijvoorbeeld in de vorm van z.g. nascholingscolleges. Ook vervulde hij het voorzitterschap van vele commissies op het terrein van de onderwijsvernieuwing en leerplanontwikkeling. De veranderingen die op dit terrein soms werden doorgevoerd - zeker als het weer eens van de in zijn ogen funeste 'Haagse plannen' betrof - hadden niet altijd zijn instemming. Toch bleef hij zich altijd loyaal opstellen.

Dat was ook het geval met de zogenaamde twee-fasenstructuur in het hoger onderwijs. Als hoogleraar in de nieuwe geschiedenis (sinds 1972) in Leiden deelde ook hij de bezwaren tegen het nieuwe systeem; in het bijzonder de kans op daling van de kwaliteit en de scheiding tussen wetenschappelijke opleiding en lerarenopleiding konden weinig genade vinden in zijn ogen. Desondanks werkte hij met alle creativiteit en inventiviteit mee aan de praktische oplossing van de nieuwe studie-indeling. Zijn liefde voor de onderwijsaspecten van zijn ambt kwam echter wel het meest tot uiting in de toewijding waarmee hij colleges voorbereidde en gaf. Het was voor hem daarom vanzelfsprekend dat hij veel energie stopte in het totstandkomen van een leerboek voor geschiedenisstudenten een boek dat kort na zijn overlijden nog het licht zag. Met dit handboek zette hij een traditie voort die hij indertijd al begonnen was voor leerlingen van het voortgezet onderwijs.

Ondanks al deze bezigheden slaagde Roorda er ook nog in om wetenschappelijk werk te verrichten. Tot op de dag van zijn overlijden bleef hij publiceren. Weliswaar vertoonden al die publicaties een grote schakering aan onderwerpen, maar toch vallen er voor de lezer ook veel constanten in te ontdekken. Zijn voorkeur voor de tweede helft van de zeventiende eeuw als periode, zijn belangstelling voor de stadhouder-koning en zijn tijdgenoten zijn hierboven reeds genoemd. Daarnaast valt in al die geschriften het superieure gemak op waarmee Roorda schreef. Ondanks zijn voortdurende belangstelling voor de sociale wetenschappen en het feit dat hij soms ook de kwantificatie niet geheel schuwde, bleef hij de nadruk leggen op het 'beeldend' karakter van het geschiedverhaal. Daarin toonde hij zich een goed leerling van Geyl.

Citaten, details en belangstelling voor de menselijke aspecten van de handelende personen bleven zijn publicaties sieren zonder dat de lezer door een overdaad de lijn van het verhaal uit het oog hoefde te verliezen.

Het valt daarom extra te betreuren dat de biografie van Willem III uiteindelijk niet meer geschreven is. Zijn stilistische gaven, maar ook zijn kennis van de Britse cultuur, zouden hem waarschijnlijk tot een belangrijk beoefenaar van het biografische genre hebben gemaakt. Zeker in een land als het onze waar de biografie niet in hoog aanzien staat, zou Roorda een belangrijke daad hebben kunnen verrichten. Het zou de bekroning van zijn werk hebben betekend.

H. VAN DIJK

Voornaamste geschriften

De bibliografie van D.J. Roorda is samengesteld door A. van de Kuijl en L. van Poelgeest en is uitgegeven in de bundel *Rond Prins en Patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda*, Weesp 1984.

Johannes van der Schaar

Vlaardingen 8 december 1912 - Vlaardingen 29 augustus 1984

Johannes van der Schaar werd geboren op 8 december 1912. Dat gebeurde in Vlaardingen, de plaats die hij tot zijn heengaan op 29 augustus 1984 trouw gebleven is. Een betrekkelijk korte, wel belangrijke periode (zijn beide dochters werden daar geboren) woonde hij in Heemstede, maar dit accentueerde de trouw eerder dan het deze beschadigde.

Zijn vader was hoofd van een christelijke lagere school. Een Van der Schaarschool bewaart de herinnering aan een blijkbaar voortreffelijke onderwijzman en schoolleider. Van de zes kinderen uit het huwelijk van zijn ouders was Hans de jongste. Evenals zijn drie broers en twee zussen kreeg hij zijn 'basis'-scholing aan de instelling die zijn vader leidde. De bijzondere didaktische kwaliteiten laten hier hun oorsprong vermoeden. Na de lagere school volgde hij de lessen aan het gymnasium in Schiedam, waar hij in 1930 het bèta-diploma behaalde. Dit gaf hem toegang tot de studie in de medicijnen, die hij tot zijn spijt in 1932 moest afbreken. De neerslachtigheid die daarvan het gevolg was, tastte zijn later befaamd geworden werkkracht niet aan. In 1933 liet hij zich te Leiden inschrijven als student in de Nederlandse taal- en letterkunde. Om examens in de faculteit der letteren te mogen afleggen, moest hij eerst een aanvullende studie in Latijn en Grieks verrichten. Het alfadiploma verwierf hij via het staatsexamen van 1936. De dubbele arbeid werkte uiteraard vertragend, maar ook verdiepend en verstevigend. Toch was niet alleen die factor er verantwoordelijk voor dat het kandidaatsexamen pas op 16 mei 1941 kon worden afgelegd. De oorlogsomstandigheden, maar vooral de houding van een der hoogleraren in verband daarmee, droegen er toe bij dat bedoeld examen verschoven werd. De winst die desondanks in dit alles school, onthulde zich tijdens een doctoraal examen, dat Van der Schaar reeds op 10 oktober 1942 aan de Rijksuniversiteit in Utrecht aflegde. Daarheen was hij uitgeweken wegens de aangeduide strubbelingen. Met lof werd hem de toegang tot het doctoraat geopend. Diepte en stevigheid en ook het constante grote werkvermogen hadden tot dit succes geleid. Als bijvakken stonden op zijn lijst Spaans en Vulgair Latijn. Voor het eerste had hij in Amsterdam college gelopen, voor het tweede in Nijmegen!

Direct na deze verheugende en troostende gebeurtenis ving de loop-

baan bij het onderwijs aan: hij werd leraar aan de Handelsavondschool in zijn geboorteplaats. Soortgelijke functies aan het Christelijk Lyceum in Haarlem en aan de Christelijke HBS in Leiden lokten hem alleen tijdens de schooltijden uit Vlaardingen. Het in 1944 voltrokken huwelijk met Katharina van der Weyden, die in dezelfde plaats geboren was, noodzaakte beiden domicilie te kiezen in Heemstede, maar de hoop op terugkeer bleef. In 1950 was het zover: op 1 september werd drs. J. van der Schaar leraar aan het Groen van Prinsterer lyceum in Vlaardingen. De trouw aan zijn stad omsloot voortaan ook die aan zijn school, al werden hem geen moeilijkheden gespaard. Hij bleef aan de Handelsavondschool werken, bevorderde de opbouw van een talenpracticum aan zijn dagschool, begon daar een cursus Spaans en wat later een cursus Nederlands voor de groeiende stroom van buitenlandse werknemers in het Rotterdamse havengebied.

Tussen al die activiteiten door zette hij zijn tijdens de doctoraal-fase aangevangen onderzoek op naamkundig gebied voort en gaf hij aan het resultaat van zijn studies vorm in een voortreffelijk proefschrift: *Uit de wordingsgeschiedenis der Hollandse doop- en familienamen*. De Universiteit van Leiden aanvaardde deze dissertatie graag blijkens haar cum laude bij de promotie op 9 juli 1953. Promotor G.G. Kloeke was met reden trots op zijn leerling.

De promovendus liet van meet af aan de breedheid van zijn belangstelling blijken door het accent te leggen op de functie van de naamkunde in de taal- en cultuurgeschiedenis van ons volk. Niet de betekenis van de namen stond voorop. Het was een wat verwaarloosd gebied dat Van der Schaar bewerkt had. Er waren enkele onderzoekers geweest - Johan Winkler in 1885, Boekenoogen in *De Zaaansche volkstaal* van 1897, Meertens nog in 1941 in 't bijzonder over Zeeuwse familienamen en tenslotte in 1952 W. de Vries over Friese persoonsnamen - maar het gebied was groot, mede omdat de jonge doctor meende, dat studie van namen historisch gericht moest zijn. Om vooral in deze zin diep te kunnen graven, beperkte hij zich tot Noord- en Zuidholland en Westelijk Utrecht. Van veel zijden werd de universitaire lof ondersteund. Het boek omvatte twee gedeelten: het eerste daarvan behandelde de oude onder- en achtergrond, waaruit de ruime en grondige belezenheid van de schrijver bleek; het tweede bracht de resultaten van het eigen even grondige onderzoek. Een toegezegd derde deel zou een register met alle behandelde namen worden. Hoewel dit niet verscheen,

werden gebruikers tevreden gesteld met een later afzonderlijk gepubliceerd *Woordenboek van voornamen* dat in opeenvolgende jaren steeds omvangrijker werd en in 1984 zijn veertiende druk beleefde. De aansporing van bepaalde beoordelaars was niet nodig om Van der Schaar aan het verzamelen, corrigeren en schrijven te houden. De flinke oplagen en de herhalingen daarvan wijzen op een grote populariteit van dit boek. Versterkt wordt deze conclusie nog doordat afdelingen 'bevolking' van gemeente-secretarieën Van der Schaar herhaaldelijk opbelden om van hem te horen of een naam op grond van vroeger voorkomen of van vormingsregels toelaatbaar was. Omdat talrijke particuliere Nederlanders dat ook voor zichzelf deden, kostte het Van der Schaar zoveel tijd, dat hij graag op het verzoek van de radio inging om in 1954 en 1955 de namenkwestie voor een breed, overwegend jong publiek te behandelen. Het bijzonder omvangrijke en kostelijke materiaal van zijn *Woordenboek van voornamen* is op zijn verzoek en met toestemming van de familie opgeslagen in het P.J. Meertensinstituut, het vroegere Bureau voor Naamkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Van der Schaars benoeming tot docent voor taalkunde en grammatische tekstbehandeling aan de opleiding voor de MO-A-akte bij de Haagsche School voor Taal- en Letterkunde, in september 1956, breidde zijn werkkring wijder uit. Vooral omdat als noodwendig gevolg het examineren in de commissie voor dat diploma diende te worden aanvaard. En ook in deze omgeving verwierf hij door zijn inzicht, zijn kennis, zijn helderheid van oordeel uitgesproken op een zacht-ironische toon en in een zeer lapidaire vorm, bijzonder gezag. Een aantal jaren was hij voorzitter van de A-commissie. Op de Haagsche School werd hem verzocht de lessen in historische grammatica en de verklaring van teksten uit oudere taalfasen van het Nederlands voor de zgn. B-akte te geven. Inmiddels was hij aan het Groen van Prinstererlyceum conrector geworden in 1959, in 1965 met de opdracht een tweede lyceum op te bouwen in het zuidelijk deel van Vlaardingen. Toen dit in 1967 een zelfstandig leven kon gaan leiden, benoemde het bestuur dr. J. van der Schaar tot rector van de Scholengemeenschap Westland-Zuid. Tussendoor redigeerde deze van 1960 tot 1969 het tijdschrift *Levende Talen*, het maandblad van de vereniging onder die naam. En hij vond gelegenheid om de bekende stijlboekjes van Rijpma-Schuringa zo om te werken, dat zij een nieuw voorkomen kregen, getuigend van een meer modern

didactisch inzicht, zoals zich dit ook zelf toonde in een door hem geschreven schoolgrammatica.

Tegen deze achtergrond van activiteiten waarbij die in schoolverband bedreven regissering van toneelavonden, de goede en fijnzinnige muzikale bijdragen aan kerstwijdingen, aparte waardering genoten, maar hier alleen vermeld kunnen worden, komt zijn gehechtheid aan gezin, aan familie en aan vrienden sterker uit. Hans van der Schaar was een in wezen wat verlegen, in verschijning zeer bescheiden mens. Wie eens in zijn kring was toegelaten, kreeg een plaats in zijn hart. Misschien was hij 't liefst in zijn gezellige huis, met zijn vrouw, zijn beide dochters, wier echtgenoten hij ook als eigen zonen steunde en behoedde. In zijn kleinkinderen zag hij een voortzetting die hem ontroerde en dankbaar stemde. Zijn onophoudelijke zorg voerde hem in het curatorium van de School voor Taal- en Letterkunde, toen één van de gouvernementele oekases hem het doceren verbood. Een andere dwong hem in 1977 zijn functies neer te leggen, bij welke gelegenheid hij tot officier in de orde van Oranje-Nassau werd benoemd. Over dit afscheid heen tot aan het laatste Afscheid bleef hij die hij altijd was geweest: bescheiden, vriendelijk, hulpvaardig en vooral trouw. En niet alléén aan Vaardingen!

H.A. WAGE

Adrianus van Selms

Amsterdam 22 Januarie 1906 - Pretoria 30 April 1984

Latere geslagte sal moet vasstel watter invloed prof. van Selms op die Semitiese en Ou-Testamentiese wetenskap in die wêreld gehad het. Ons wat na aan hom gestaan het, meen dat sy invloed groot was en nog steeds bly. Hy was 'n merkwaardige geleerde wat nie aan 'n bepaalde skool van denke behoort het nie, maar op oorspronklike wyse sy eie weg gegaan het. Hy het nie herhaal wat ander geskryf het nie, maar vanuit 'n nuwe, oorspronklike hoek na sy vakgebied gekyk. Wat het meegewerk aan die vorming van hierdie merkwaardige mens?

Hy is in Amsterdam gebore en het homself onderskei as skolier in Hilversum. Daarna het hy in Semitiese tale en teologie gaan studeer aan die Rijksuniversiteit van Utrecht. Daar het hy gepromoveer onder prof. dr. H. Th. Obbink op 13 Junie 1933 met die dissertasie *De Babylonische termini voor zonde*, dus 'n Akkadiese onderwerp. As student het prof. van Selms in 'n span Nederlanders saam met prof. dr. F.M. Theo de Liagre Böhl na Sigem in Israel gegaan om prof. Ernst Sellin met opgrawings by te staan. Hoewel prof. van Selms nooit 'n student van prof. Böhl was nie, is daar tog groot invloed van hierdie vermaarde Assirioloog op hom uitgeoefen. Vir 'n sewe-en-twintig-jarige student is sy dissertasie 'n merkwaardige ryp studie. In 1919 het A.H. Edelkoort gepromoveer op *Het zondebesef in de Babylonische Boetepsalmen* en sou 'n mens verwag dat hierdie soort onderwerp al deeglik ondersoek is, maar prof. van Selms wys daarop dat die boetepsalms 'n te eng veld is om enige waardevolle gevolgtrekkings te maak. Dan gaan hy voort om sekere terme vir sonde te bestudeer op 'n heel originele wyse. Deur hierdie studie het hy die aandag op hom gevestig en is hy uitgenooi om Kronieke en Esra-Nehemia in die Nederlandse kommentaarreeks *Tekst en Uitleg* te behartig.

Die wetenskaplike studie van die Semitiese tale en die Ou Testament is deur prof. dr. Berend Gemser in Suid-Afrika geïnisieer en by name aan die Universiteit van Pretoria. Die doseerlas het vir prof. Gemser te swaar geword en daar is besluit om 'n bykomende dosent aan te stel. Die keuse het op dr. van Selms geval en hy het hoofsaaklik die doseer van Semitiese tale vanaf 1938 aan die Universiteit van Pretoria op hom geneem. Hy het van Suid-Afrika 'n tweede vaderland gemaak.

Kort na sy aankoms in Suid-Afrika het die Tweede Wêreldoorlog uitgebreek en as Nederlandse burger is hy opgeroep om militêre diens in Nederlands Oos Indië te gaan verrig. Met die besetting van hierdie gebied deur die Japanese is prof. van Selms krygsgevangene geneem en in een van die berugte konsentrasiekampe gevange gehou. As predikant van die Nederduitse Hervormde Kerk het hy in 'die Kerk agter die doringdraad', soos hy dit genoem het, belangrike geestelike werk onder sy medegevangenes gedoen. Na die oorlog het hy na Suid-Afrika teruggekeer waar sy pos in Semitiese tale vir hom behou is. Kort na die hervatting van sy werk is hy bevorder tot hoogleraar in Semitiese tale aan die Universiteit van Pretoria. Dit het hy behou totdat hy dertien jaar gelede geëmeriteer het. Prof. van Selms het verskeie versoeke ontvang om hoogleraar in Nederland te word, maar het dit nie aanvaar nie.

Wat is die uitstaande kenmerke van sy loopbaan? Eerstens kan sy wetenskaplike arbeid genoem word soos dit uiting gevind het in sy publikasies. Dit is onmoontlik om reg te laat geskied aan die groot getal publikasies van sy hand in 'n kort lewensbeskrywing soos hierdie. Omdat hy goeie gesondheid geniet het tot so te sê die einde van sy lang lewe, kon hy vir baie jare met navorsing voortgaan. 'n Kommentaar op die boek Job was sy laaste groot arbeid. Hier kan 'n paar van die belangrikste areas van navorsing en publikasies genoem word onder die wye verskeidenheid van sy werk. As eksegeet van Ou-Testamentiese boeke het hy 'n besondere bydrae gelewer. Saam met prof. dr. A.S. van Woude van die Rijksuniversiteit van Groningen was hy redakteur van die Nederlandse reeks De Prediking van het Oude Testament. In hierdie reeks het hy 'n hoogs originele uitleg van Genesis in twee volumes gebied, 'n verdere drie volumes gelewer oor die boeke Jeremia en Klaagliedere en afgesluit met 'n kommentaar op Job in twee volumes. As sy vroeë kommentare op Kronieke en Esra-Nehemia bygereken word, het hy oor ses Bybelboeke ons kennis verryk. Die kenmerk van hierdie kommentare is dat hy in 'n maklik leesbare styl met verstommende kennis sy argumente aanbied. In hierdie kommentare word nuwe insigte, soms selfs gewaagd, ingewerk wat 'n deeglike bestudering daarvan vir elke geleerde wat hom hiermee besighou, gebiedend noodsaaklik maak.

'n Tweede terrein waarop hy hom onderskei het, is Ugarities. Ugarities in 'n spykerskrif-alfabet geskrywe, is sedert 1930 bekend, maar dit is moeilik interpreteerbaar. Prof. van Selms het tot hierdie veld in 1954 toegetree met sy boek *Marriage and family life in Ugaritic literature*.

Dit is 'n uitstekende bydrae wat steeds nog deur geleerdes geraadpleeg word omdat hy hier die wetenskap op verskeie moeilike plekke 'n sterk stap voorwaarts gevat het. Prof. van Selms het steeds na Ugarities teruggekom en 'n aantal belangwekkende artikels is gepubliseer in Ugarit Forschungen en Journal of Northwest Semitic Languages. Uit hierdie bydraes blyk dat sy besondere kennis van die Semitiese tale hom goed te staan gekom het by sy interpretasie van problematiese terme.

'n Derde veld wat hy ontgin het, is die Dooie See-rolle (Qumran-geskrifte). Van sy hand het 'n uitstekende vertaling van die Qumranpsalms verskyn as *De rol der Lofprijzingen*. Op hierdie wyse het hy hierdie pragtige stuk intertestamentêre letterkunde in vertaling aan die Nederlandse publiek bekend gestel.

'n Verdere gebied van ondersoek lê heeltemal op 'n ander terrein, nl. Afrikaans. Prof. van Selms het naamlik 'n paar manuskripte van Moslems in Suid-Afrika ontdek, geskryf in Arabiese skrif, maar hoofsaaklik in die Afrikaanse taal. Hierdie manuskripte kom uit die tweede helfte van die negentiende eeu en bevat 'n vroeë vorm van Afrikaans wat uiters belangrik is vir die bestudering van die geskiedenis van Afrikaans. De nuutste publikasie in die verband het in 1979 verskyn in Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 101 as *Abu Bakr se 'Uiteensetting van die godsdienste'*.

Prof. van Selms was in 'n sekere sin 'n uomo universale, iemand wat soos 'n tipiese renaissance-mens in 'n groot verskeidenheid van onderwerpe belanggestel het. So het hy 'n werk oor moderne kerk-argitektuur gepubliseer en verskeie boeke oor dogmatiese onderwerpe. Dan kon hy lang aanhalings maak uit die Nederlandse poësie van die Goue Eeu met 'n besondere voorliefde vir Vondel. In Griekse en Latynse literatuur was hy ewe tuis. Sy veelsydigheid het spreekwoordelik geword.

Dit is te begryp dat 'n geleerde van hierdie kaliber wat ook oor uitstekende oratoriese talente beskik het, vele studente vir nagraadse studie sou trek. Op nagraadse vlak vir MA en die dokterstudie het hy studente opgelei in Sumeries, Akkadies, Ugarities, Aramees, Hebreeus, Egipties, Siries, Kopties, Arabies en Moderne Hebreeus. So het hy die vader geword van Semitiese studies in Suid-Afrika en 'n hele aantal van sy studente bekleed vandag professorate aan universiteite. Hy was medestigter van Die Ou-Testamentiese Werkgemeenskap van Suider-Afrika,

'n ereid van The British Old Testament Society en hy het die Stalsprys vir Teologie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns ontvang. Met sy emeritaat is hy in 1971 deur sy oud-studente vereer met 'n feesgeskrif *De fructu oris sui*. Journal of Northwest Semitic Languages, vol. 12 wat in 1985 gepubliseer gaan word, is 'n in memoriam-uitgawe tot sy eer.

Prof. van Selms het sy hele lewe lank 'n meelewende Christen gebly en nie geskroom om op te kom vir die armes en verdruktes in die Suid-Afrikaanse samelewing nie. As gevolg van stipulasie drie in die kerkwet van die Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika (in Suid-Afrika) dat alleen blankes aan hierdie kerk mag behoort, het prof. van Selms na lang wroeging hierdie kerk verlaat en aangesluit by die Presbiteriaanse Kerk in Suid-Afrika.

Wat van die Engelse klassikus Sandays geskryf is, is ook van prof. van Selms waar: 'By learning he teaches and by teaching he learns.'

F.C. FENSHAM

Voornaamste geskrifte

Met dank aan prof. J.A. Loader, van die Universiteit van Suid-Afrika, wat hierdie lys opgestel het.

De Babylonische termini voor zonde en hun beteekenis voor onze kennis van het Babylonische zondebesef. Wageningen 1933 (diss. Utrecht).

Ezra en Nehemia. Groningen 1935 (reeks Tekst en Uitleg).

Solidair!. Den Haag 1937 (reeks Brandende Kaarsen).

De Zondag. Nijkerk 1937 (reeks Onze Tijd; 2e dr. 1938).

De Bijbel in het gezin. Zeist 1938 (reeks Het Boek der Boeken).

1 Kronieken. Groningen 1939 (reeks Tekst en Uitleg).

God en de menschen. Zeist 1940 (2de dr. 1942; 3de dr. 1947; 4de dr. 1951; 5de dr. 1951; 6de dr. 1953; 7de dr. 1956; 8ste dr. 1960; 9de dr. 1964; 10de dr. Amsterdam 1968; 11de dr. 1972; Indonesiese uitgawe 1941).

2 Kronieken. Groningen 1947 (reeks Tekst en Uitleg).

Licht uit Licht. Het Christelijk geloof naar de belijdenis van Nicea. Amsterdam 1948.

Gezegende sleur. Den Haag 1950 (reeks Brandende Kaarsen).

Arabies-Afrikaanse studies 1. 'n Tweekalige (Arabiese en Afrikaanse) kategismus. Amsterdam 1951 (reeks Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, NR 14:1).

Wie achter is moet voor gaan. Over de Nederlandse geloofsbelijdenis. Den Haag 1951.

Lig uit Lig. Pretoria 1952 (Afrikaanse vertaling van *Licht uit Licht*, 1998).

Beginsel van protestantse kerkbou. Pretoria 1954.

Marriage and family life in Ugaritic literature. London 1954 (Pretoria Oriental Series 1).

De verscheurde stad. Oud Jeruzalem waar de Joden niet kunnen komen. Den Haag 1956.

De Rol der Lofprijzingen. Eén der Dode Zee rollen vertaald en toegelicht. Baarn 1957.

A. van Deursen en G. Meima, *Bybelse aardrykskunde*. Pretoria 1959 (anonieme vertaling en gedeeltelijke herskrywing van die 12de druk van die Nederlandse oorspronklike).

D.J. van Katwijk en G. Meima, *Bybelse oudheidkunde*. Pretoria 1959 (anonieme vertaling van die 9de druk van die Hollandse oorspronklike deur A. van Deursen; byvoegings tot die teks deur prof. van Selms).

Geloofshelde onder die Ou Verbond. Pretoria 1960.

Heroes of faith in the Old Testament. London 1970 (vertaling van *Geloofshelde*).

Nisibis: the oldest university. Universiteit van Kaapstad 1966 (die agste T.B. Davie Gedenklesing).

Genesis I. Nijkerk 1967 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Genesis II. Nijkerk 1967 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Levend verleden. Een zwerftocht door Noord-Israël. Nijkerk 1967.

Jeruzalem door de eeuwen heen. Van voor koning David tot generaal Dayan. Baarn 1969 (2de dr.1970).

Jeremia I. Nijkerk 1972 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Jeremia II. Nijkerk 1974 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

In gesprek met Islam oor die Moslembelydenis. Bloemfontein 1974 (met J.A. Naude en W.D. Jonker).

Jeremia III en Klaagliederen. Nijkerk 1974 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Die God van die Ou Testament. Pretoria 1978 (Studieboekreeks Universiteit van Suid-Afrika; 2de dr.1979; 3de dr.1980).

The God of the Old Testament. Pretoria 1978 (Studeer Handleiding Reeks Universiteit van Suid-Afrika; 2de dr.1980).

Abu Bakr se 'Uiteensetting van die godsdienst'. Amsterdam 1979 (reeks Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, NR 110).

Job I. Nijkerk 1982 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Job II. Nijkerk 1983 (reeks De Prediking van het Oude Testament).

Job. Een praktische Bijbelverklaring. Kampen 1984 (reeks Tekst en Toelichting).

Gerrit Taal**Middelburg 20 november 1925 - Leeuwarden 11 mei 1984**

Mocht de belangstelling voor het verleden zijn aangeboren, dan kan het leven van Gerrit Taal hiervan aanwijzing en illustratie zijn. Van huis uit was er niets dat hem in dit opzicht kan hebben gestimuleerd. Zijn vader had bij diens vader in de smederij te Middelburg gewerkt voordat hij leraar aan de ambachtsschool te IJmuiden werd. Gerrit was toen zes jaar. Als enig kind groeide hij op in Driehuis, Santpoort en Haarlem. Toen al bleek zijn behoefte tot documenteren die uiteindelijk heeft geleid tot een volumineuze verzameling aantekeningen, knipsels en jaargangen van tijdschriften. De inspirerende lessen van dr. D.J. Wansink aan de Rijkshogereburgerschool te Velsen beslisten zijn keuze voor de geschiedenis die met het in 1942 behaalde diploma aan de B-afdeling geen gemakkelijke brede weg ter vervolging kreeg. Twee jaar bezocht hij daarna de kweekschool voor onderwijzers te Haarlem. Hierdoor en daarna - volgens eigen zeggen met enig geluk - bleef hij uit handen van de Duitsers. Intussen studeerde hij voor zichzelf geschiedenis. In 1946 deed hij het MO-examen. Hij was hiervoor opgeleid door dr. A.E. Cohen die slechts wat ordening behoefde aan te brengen in de omvangrijke kennis die Taal vergaard had. Na de vervulling van de dienstplicht bij de administratie werd hij in 1948 leraar aan de Rijkshogereburgerschool te Leeuwarden. Er was bij hem in de lessen een vanzelfsprekende orde zodra hij het lokaal binnenkwam en terstond de draad van de ontwikkelingsgang der mensheid opvatte. De politieke en parlementaire geschiedenis hadden zijn voorkeur. In de lagere klassen liet hij het schoolboek voorzien van talloze aantekeningen; daarna schoot elk boek tekort. Hij was gezien bij de leerlingen, die voor hem allen gelijk waren. Tijdens dit leraarschap studeerde hij door. Via een protentamen Latijn behaalde hij in 1965 het doctoraalexamen aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Daar werd hij begin 1966 wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de vakgroep nieuwste geschiedenis. De hem toebedachte instituutstaken verrichtte hij onberispelijk maar binnen de grenzen ervan blijvend. Voor zijn met veel bijzonderheden gegarneerde colleges en werkgroepen putte hij uit zijn indrukwekkende documentatie die hij - steeds studierend - zou blijven aanvullen en waaruit hij velen liet meedelen.

Taals belangstelling spitste zich toe op drie terreinen. Misschien

kwam op de eerste plaats de geschiedenis van Duitsland tussen 1870 en 1945. Die voorkeur kwam niet voort uit liefde voor het Duitse volk dat hij de verduistering van een deel van zijn jeugd toeschreef. Speciaal Nazi-Duitsland en het fascisme waren onderwerp van zijn universitair onderwijs. In *Historici van de Twintigste Eeuw* betreft zijn bijdrage Fritz Fischer.¹ Deze Duitser was hem sympathiek. Fischer heeft de opvatting over een gemeenschappelijke schuld aan de eerste wereldoorlog ontmythologiseerd en tegen de gangbare opinie in aangetoond dat Duitsland wel degelijk verantwoordelijk geacht moet worden voor het uitbreken van de oorlog. Als Taal opmerkt dat Fischer niet tot alternatieve methoden en ideologische theorieën overging, dan vervolgt hij, als ware het een zelfportret: 'Hij bleef een solide en gedegen vakman, die zijn constatering baseerde op feiten en documenten, niet op wazige redeneringen.'²

Het tweede terrein van Taals belangstelling en werkzaamheid was dat van de Nederlandse parlementaire geschiedenis. In 1980 promoveerde hij op *Liberale en Radicalen in Nederland, 1872-1901*.³ Dit omvangrijke boek is door bevoegde critici als degelijk, goed, belangrijk en interessant gekwalificeerd. Het is en zal blijven een rijke bron voor bestudering van de diverse liberale stromingen. De zorg voor het detail die zich uitstrekt tot in vele noten is kenmerkend voor Taal, maar niet storend. De aangename en boeiende verteltrant van zijn lessen en colleges is hier blijvend gemaakt. Ook is in dit boek een fractie van Taals documentatie op het gebied van de persgeschiedenis beschikbaar gebleven. Voor lang niet alles kon in *Liberale en Radicalen* een plaats gevonden worden. In snel tempo verschenen na de dissertatie portretten van H. Goeman Borgesius, H.C. Dresselhuijs, W. van der Kaaij, P. Rink en Jhr. J. Roëll in het tweede deel van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (Amsterdam, 1985).

De geschiedenis van Zeeland was Taals derde liefde. Hij was graag in zijn geboorteland. Daar bracht hij zijn vacaties door, studerend met vrouw en zoon in de nabijheid. Zijn doctoraalscriptie betrof het graafschap Zeeland in de landsheerlijke tijd.⁴ In Zeeuwse bladen verschenen detailstudies over personen uit de periode van zijn dissertatie. Bovenal ging zijn aandacht uit naar deze provincie tijdens de tweede wereldoorlog. Hierover publiceerde hij wat voorstudies hadden kunnen zijn voor het tweede grote werk. In 1978 verleende het Provinciaal Bestuur hem opdracht een werk over Zeeland tijdens de bezettingstijd te voltooien.

Nauwgezet speurde Taal met behulp van nog levende getuigen naar de feiten en documenten. Te lang en te veel, naar de mening van de opdrachtgever.

In Zeeland, in december 1983, openbaarde zich de ziekte die hem spoedig dwong zijn activiteiten te verminderen en te beëindigen ten slotte. Vóór Ger Taal overleed, droeg hij over wat hij niet meer kon afmaken. Deze nalatenschap had het kenmerk van zijn stijl van leven en werken, die van perfecte orde. Het was zijn wens dat in het bericht van zijn overlijden als kwaliteit vermeld werd: 'historicus'.

J.J. HUIZINGA

Eindnoten:

- 1 A.H. Huussen jr, E.H. Kossmann, H. Renner (red.), *Historici van de twintigste eeuw*. Utrecht/Antwerpen 1981.
- 2 *Historici van de twintigste eeuw*, p.260.
- 3 G. Taal, *Liberalen en Radicalen in Nederland 1872-1901*. Den Haag 1980.
- 4 *Het Graafschap Holland en zijn verhouding tot Holland in de landsheerlijke tijd* in Archief. Vroegere en Latere Mededelingen Voornamelijk in betrekking tot Zeeland, p.51-96.

Dirk Wiersma

Groningen 16 mei 1899 - Oegstgeest 4 oktober 1981

Dirk Wiersma was de zoon van Enno Dirk Wiersma (1858-1940) en Alberta Helena Borleffs (1864-1946). Zijn grootouders van vaderskant, Dirk Jelte Wiersma (1825-1905) en Jacoba Binning (1831-1876) hadden een groot boerenbedrijf in Pieterzijl bij Grijpskerk. Dirk Jelte Wiersma was een atheïstisch liberaal en vurig multatuliaan, ondanks de doopsgezinde familietraditie. Enno Dirk Wiersma studeerde medicijnen en bekwaamde zich in Wenen en Berlijn in de psychiatrie daar dit in Groningen nog niet mogelijk was. In 1897 stichtte hij in Groningen een psychiatrische inrichting en doceerde eerst als privaat-docent en vanaf 1903 als hoogleraar psychiatrie.¹ Zijn vak zag hij niet op de toen gebruikelijke wijze slechts als een medisch specialisme maar evenzeer als onderdeel van de psychologie. Hij werkte derhalve nauw samen met Gerard Heymans (1857-1930), eveneens een Groninger, die in 1890 benoemd was tot hoogleraar in de wijsbegeerte en empirische psychologie. Heymans en Wiersma 'waren het die vrijwel van uit het niets een psychologisch systeem opbouwden en daarmee binnen de Nederlandse situatie voor het eerst lieten zien, dat een beoefening van de psychologie op wetenschappelijke basis mogelijk was.' Dit zegt L.K.A. Eisenga in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse psychologie* en voegt hieraan toe dat tegenwoordig altijd sprake is van de 'kubus van Heymans' als het over de temperamentenleer gaat, maar dat Heymans en Wiersma 'in hun eigen dagen als een ondeelbare twee-eenheid beschouwd werden.'² Ook Heymans zelf heeft uiting gegeven aan zijn waardering voor Wiersma's wetenschappelijke werk: 'De groote beteekenis van Wiersma voor de psychologie ligt in het feit, dat hij door zijn scherpzinnige en zorgvuldige onderzoekingen het eerst de wezenlijke eenheid van het psychische en de psychopathologische wettelijkheid buiten elken redelijken twijfel heeft gesteld.'³ Heymans en Wiersma behoorden niet alleen tot de Groningse wetenschappelijke top op het terrein van wijsbegeerte en psychologie, maar zij verwierven zich ook een nationale en internationale faam.

In dit ambitieuze en zelfbewuste hoog-intellectuele milieu groeide Dirk Wiersma op. Lichamelijk niet sterk en ook daardoor niet in staat sportieve en lichamelijke prestaties te leveren, stortte hij zich met des te meer ijver op het leveren van intellectuele prestaties, in eerste instantie

op de middelbare school. Na de lagere school bezocht hij het Stedelijk Gymnasium, het latere Praedinius gymnasium, dat in een tijd toen de gymnasia in tegenstelling tot de HBS-en nog zelf het eindexamenniveau bepaalden, bekend stond om zijn hoge eisen. De klassieke talen hadden direct zijn liefde en deze liefde bleek duurzaam want tot het einde van zijn leven las hij de griekse en latijnse klassieken en in het bijzonder Homerus en Vergilius in het origineel. Op het gymnasium leerde hij ook Jaap van Bemmelen (1898-1982), de latere rechtsgeleerde, kennen. Met hem zou hij niet alleen levenslang bevriend blijven, maar van hem kreeg hij ook later veel steun. Dirk Wiersma hield in zijn jonge jaren van voordragen en toneelspelen en bleef tot op hoge leeftijd in het verborgene de dichtkunst beoefenen. In zijn gymnasiumtijd was hij een enthousiast lid van het eerder door medescholieren gestichte reciteergezelschap Eloquentia. Een bewaard gebleven programma vermeldt dat hij een fragment uit Woutertje Pieterse van Multatuli - Idee 374 - over de hypocrisie, die de winkelier Kappelman 'in 'n bui van wijsbegeerte' verdedigt, voor zal dragen. Ook wat dat betreft maakte hij zich de familietraditie eigen en zette deze voort.

Na het eindexamen had het gezien zijn liefde voor de klassieke talen en de geschiedenis voor de hand gelegen dat hij zich bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte had laten inschrijven, maar zijn vader vond het vanzelfsprekend - en diens gezag woog zwaar - dat hij medicijnen ging studeren. Hoewel hij uitgebreid aan het corpsleven deelnam, verliep de studie vlot. Het 'Bund-erlebnis' dat het corps hem verschaftte, moet zeer veel voor hem betekend hebben. Wel had hij, met zijn afkeer van grofheden, fysiek geweld en dronkenschap, het lichamelijk en sexuele 'donderen' waar de ontgroening mee gepaard ging een afschuwelijke ervaring gevonden, maar het intellectuele 'donderen' van E.J. Dijksterhuis had hij zeer geapprecieerd. Wat hem trok was het debat, het intellectuele spel en het zich meten in kennis met medestudenten. Steeds keerde de corps-tijd in zijn gesprekken terug en hij verzekerde steeds weer dat hij het geheim van het inwijdingsritueel - de actus - nooit zou onthullen. Tot het laatst toe bleef hij de lustra bezoeken en hield contact met dispuutgenoten.

Op 15 juni 1922 deed Dirk Wiersma cum laude het doctoraalexamen. Als decaan van de faculteit tekende zijn vader het diploma. Dirk dong mee aan een wetenschappelijke prijsvraag die de medische faculteit had uitgeschreven maar toen het gerucht ging dat zijn vader hem hielp, be-

sloot hij zijn stuk niet in te zenden. Hij werkte dit om tot een dissertatie. Op 26 juni 1923 promoveerde hij bij zijn vader op een dissertatie getiteld *Over de psychologie van dementia praecox. Een histories, krieties en experimenteel onderzoek*. We kunnen slechts raden naar de emotionele problemen die het samenvallen van het vaderlijk gezag met dat van de promotor met zich mee gebracht hebben, want Dirk Wiersma merkt daar zelf slechts over op: 'Het feit, dat mijn promotor tevens mijn Vader is, stemt mij gelukkig. Uitdrukken, wat ik aan hem, niet alleen door zijn onderwijs, maar nog veel meer door voorlichting bij mijn studie, de gesprekken over wetenschap en over de taak en roeping van de medicus, waarvan ik voortdurend mocht profiteren, te danken heb, ik zou het niet kunnen.' Hij haast zich echter hier aan toe te voegen, dat hij vanwege de familie-band met zijn promotor er 'de voorkeur aan gegeven heeft dit proefschrift geheel zelfstandig te bewerken'. Ook Heymans werd en bleef zijn intellectuele leidsman. Jarenlang volgde hij diens wijsgerige colleges. Hij hing tot op hoge leeftijd diens metafysische hypothese van het psychisch monisme aan, en tot aan het einde van zijn leven de temperamenten-leer van Heymans en zijn vader.

Op 13 december 1923 deed Dirk Wiersma zijn artsexamen en volgde daarna de psychiatrische opleiding aan de Psychiatrisch-Neurologische Kliniek der Rijks-Universiteit te Groningen waarvan zijn vader nog directeur was. Ook toen zijn opleiding voltooid was, bleef hij in de rang van 'conservator' aan deze kliniek verbonden. Uit de bewaard gebleven stukken blijkt dat hem op 16 oktober 1928 eervol ontslag verleend is. Hij verlaat Groningen en veroverd daarmee een zekere zelfstandigheid, al is de arm van zijn vader lang en diens regelzucht groot. In 1929 vangt hij in Leiden zijn werkzaamheden aan als tweede geneesheer en adjunctdirecteur der Rijksasyls voor Psychopathen. Door uit wat voor overwegingen ook niet voor een zuiver wetenschappelijke loopbaan te kiezen, weerstreeft hij wellicht de wil van zijn vader. Het is niet onmogelijk dat hiertoe heeft bijgedragen zijn kennismaking met Françoise Verschaffelt (1901-1981), dochter van Jules Verschaffelt, hoogleraar in de natuurkunde te Gent en Elisabeth Liebert. Zij studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam waar haar oom Emile Verschaffelt hoogleraar was en promoveerde op 29 november 1929 bij J.E.W. Ihle op haar dissertatie *Bijdrage tot de kennis der Nederlandsche zoet- en brakwaterprotozoën*. Zij slaagde erin de verlegen geleerde Dirk Wiersma, die met zijn dertig jaar nog nooit eerder een meisje gekust had, ertoe te brengen

- overigens aangemoedigd door wederzijdse studievrienden - haar ten huwelijk te vragen. Op 26 augustus 1930 werd te Gent het huwelijk tussen hen beiden voltrokken. Hoezeer de biologie, filosofie en psychologie Françoise Verschaffelt levenslang zouden blijven boeien en hoe sterk haar hang naar beroepsarbeid ook was, de zeden van die tijd, ook die der burgerij, eisten iets anders van haar. Zij moest zich voortaan wijden aan het bestieren van het huishouden, aan het opvoeden van de twee dochters die weldra ter wereld kwamen en aan de carrière van haar man. Maar dit viel haar niet licht. Zij bleef lezen, studeren en, al was het met mate, ook publiceren. Op wijsgerig gebied sloeg zij een andere weg in dan haar man. Was hij voor alles een empirisch rationalist, haar trok de wereld van sprookjes, mythen, godsdienstige secten en voor alles de filosofie van Ludwig Klages, die eerder het protest tegen de heerschappij der rede vertolkte. Beiden zorgden er echter voor dat in het gezin intellectuele activiteit als het hoogste gold.

Voor ik nog iets zeg over zijn werkzaamheden bij het Psychopathenasyl, moet ik eerst melding maken van iets dat voor zijn verdere loopbaan veel beslissender zou blijken te zijn. Op 26 september 1928, nog in zijn Groningse tijd, werd hij blijkens een Koninklijk Besluit benoemd tot 'tijdelijk' ambtenaar bij het Departement van Justitie. In zijn kwaliteit van 'tijdelijk' ambtenaar schreef hij tussen 1928-1969 tal van psychiatrische rapporten voor gerechtelijke instanties. Zijn groeiende belangstelling voor de criminologie en de raakvlakken tussen het psychiatrische en juridische blijkt ook uit zijn toelating, in 1929, tot het privaatschap in criminele psychologie en gerechtelijke psychiatrie aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Aan de opvattingen die hij in zijn openbare les *Praedispositie tot misdaad* vertolkt zal hij in hoofdzaak zijn hele leven vast blijven houden. De gedachte van Lombroso dat er een misdadig menstype bestaat die reeds aan zijn uiterlijk herkenbaar is, wijst hij onvoorwaardelijk af. De door W.A. Bonger aangehangen en uitgewerkte historisch materialistische gedachte dat er een correlatie bestaat tussen criminaliteit en slechte maatschappelijke omstandigheden onderschrijft hij, maar hem gaat het er om te achterhalen waarom de een wel en de ander niet onder die slechte maatschappelijke omstandigheden tot criminaliteit vervalt. Op deze vraag heeft de socioloog géén, maar de psycholoog wél een antwoord. Bepaalde temperamenten blijken eerder tot criminaliteit te vervallen dan andere. Maar grote nadruk krijgt de gedachte dat het onderscheid tussen gezond en ziek, normaal en abnormaal, wet-

telijk gesproken correct en crimineel gedrag relatief is. Zelfwaarneming leert dat het pathologische en criminele in onze neigingen minstens in de kiem aanwezig is. 'Voor niemand meer dan voor de criminele psycholoog geldt het oude: Homo sum humani nil a me alienum puto.'

Ook bij het psychopathenasyl vonden zijn opvattingen niet bij iedereen instemming. In een gesprek met zijn hoogste chef de minister van justitie Donner, die het asyl bezocht, kwam hij op voor de gelijkwaardigheid van homosexualiteit. De minister keerde geschokt naar Den Haag terug. Wiersma voerde ook actie voor een betere betaling van de ter beschikking gestelden. Deze moesten het net als de dienstplichtigen met een kwartje per dag doen. Zijn actie slaagde niet, maar met veel handigheid lukte het door middel van allerlei toeslagen die de wet toestond tot drie kwartjes te komen. Op 1 juli 1933 nam hij ontslag als adjunct-directeur van het Rijkspychopathenasyl. Naast een particuliere praktijk als 'zenuwarts' in Leiden leidde hij een Medisch Paedagogisch Bureau en een Bureau voor Beroepskeuze van het Instituut van Praeventieve Geneeskunde. Aan de verbrokkeling van allerlei beroepsmatige activiteiten komt tenslotte een einde als hij in 1937 benoemd wordt tot psychiater bij de GGD in Den Haag. Voor een lange periode vestigt het gezin Wiersma zich in deze stad. Het privaat-docentschap in Leiden en het redacteurschap van het Algemeen Nederlandsch Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie (van 1933 tot 1980) zullen er wel mede voor gezorgd hebben dat de band met het universitaire leven niet verloren ging.

Tijdens de Duitse bezetting leverde het gezin Wiersma een bijdrage aan het verzet, onder andere door het huisvesten van joodse onderduikers. En het gezinshoofd droeg bovendien het zijne bij tot het artsenverzet. Tot ver na de oorlog zullen de toen opgedane ervaringen zijn oordeel en houding blijven bepalen. Na de oorlog begint Wiersma de hoop op een universitaire carrière op te geven. Zijn zelfvertrouwen raakt aangetast en hij maakt een ernstige depressie door. Een bevriend echtpaar verleent hem tijdelijk gastvrijheid. In 1950 staakt hij ook zijn werkzaamheden als privaat-docent na deze meer dan twintig jaar verricht te hebben. Wel blijven er artikelen van zijn hand verschijnen al kan hij niet een productief schrijver genoemd worden. In de loop van zestig jaar verschijnen er circa honderdvijftig artikelen en recensies naast een tiental boeken van deels zeer bescheiden omvang. Het meeste heeft betrekking op zijn vakgebied, slechts vijftien artikelen zijn van algemeen wijsgerige aard. Wiersma was vóór alles een consument van

het gedrukte woord, een onverzadigbare lezer wiens hand automatisch een boek greep als het gesprek stokte. Toch was hij allerm minst een zwijzaam man. Hij was een beminnelijk causeur, doceerde graag, tot in de familiekring toe.

In 1954 werd Dirk Wiersma toch nog benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de forensische psychiatrie aan de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit te Leiden waaraan zijn vriend Jaap van Bemmelen toen al meer dan twintig jaar verbonden was als hoogleraar in het strafrecht en de criminologie. In 1957 volgde de benoeming van Wiersma tot buitengewoon hoogleraar in de criminologie aan de Universiteit van Amsterdam als opvolger van G.H.A. Feber op de oude leerstoel van Bongers. Zijn grote didactische gaven en zijn uitgebreide kennis op het terrein van geschiedenis, wijsbegeerte, recht en psychiatrie konden nu tot hun recht komen. Bij zijn vertrek uit Den Haag eerden B. en W. zijn verdiensten voor het onderwijs aan debielen, imbecielen, slechthorenden en moeilijk opvoedbaren en de betekenis van de door hem zelf gestichte school voor leerlingen met spel- en leesproblemen door de school voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen aan het Prins Willem-plein de naam te geven van Prof. dr. D. Wiersma-school.

In Leiden ving hij zijn hoogleraarsloopbaan aan met een oratie over *De schuilhoeken van het absolutistisch denken*, die getuigt van zijn wijsgerige interesse. Opnieuw, maar nu in een nog veel algemenere zin, legt hij de nadruk op de betrekkelijkheid van begripmatige onderscheidingen en tegenstellingen. Hij bleef echter zowel in de filosofie als in de psychiatrie trouw aan het empirisch gefundeerde rationalisme van zijn Groningse leermeesters. Dit zal hem in een tijd dat andere opvattingen en richtingen veld wonnen wat geïsoleerd hebben. De wending van een meer partiële naar een meer holistische benadering die al vanaf het begin van de twintigste eeuw doorzet, wenste hij niet mee te maken. Ook van de psychoanalyse wilde hij niets weten. Op de Sociologendag in 1958 staan de opvattingen die Wiersma in zijn Amsterdamse oratie *Gronden van misdaad* nogmaals uiteenzet, ter discussie. Zijn collega W.H. Nagel valt zijn determinisme en veronderstelde natuurwetenschappelijk optimisme scherp aan en noemt dit negentiende-eeuws. W.F. Wertheim vindt eveneens Wiersma ontegenzeggelijk ouderwets met zijn strakke onderscheidingen en Nagel moderner met zijn dynamische opvatting van existentiële factoren in de relatie tussen individu en gemeenschap. Wiersma laat zich daardoor echter niet van zijn stuk

brengen, hij zegt nadrukkelijk een determinist te zijn, zonder dat is er voor hem geen wetenschap mogelijk. Wat dat betreft voelt hij zich verwant met Bonger. Dan maar ouderwets.⁴

Wiersma ging geheel op in het universitaire leven en werk en ook zijn vrouw onttrok zich allerminst aan de sociale verplichtingen die dit voor een hoogleraarsvrouw met zich meebracht. Een enkele keer waagt Wiersma zich op politiek terrein. Hij was zó liberaal dat hij juist daarom de partijpolitieke erfgenamen met een zwaar hart afwees. Hij dacht echter niet alleen liberaal maar ook monarchaal. Juist daardoor voelde hij zich in zijn diepste gevoelens gekwetst door de bekendmaking van prinses Beatrix dat zij van plan was in het huwelijk te treden met Claus von Amsberg. De met de Duitse bezetting opgedane ervaringen maakten dat het hem onmogelijk was dit huwelijk te accepteren. Hij speelde een vooraanstaande rol in het in 1965 gevormde comité 'Verzoekschrift Staten-Generaal' dat zich uitsprak tegen de wet die het voorgenomen koninklijk huwelijk moest goedkeuren. Bij de aanvang van de kamerdebatten had het Comité echter slechts 65.737 handtekeningen kunnen verzamelen.

Tegen het einde van zijn universitaire loopbaan, die hem veel voldoening gaf, trad hij met enkele meer populaire boeken in de openbaarheid. Zijn boek *Moord en sensatie in de negentiende eeuw* (1969) vond een goed onthaal. Dit was in veel mindere mate het geval met het een jaar eerder verschenen *Man en vrouw, maatschappelijk en onmaatschappelijk. Psychologie van de sexen*. Het boek gaat uitvoerig in op de mannelijke kijk van Heymans, Klages, Freud en Buytendijk op de vrouwelijke psyche, maar ook aan het werk van Simone de Beauvoir en Betty Friedan wordt gerefereerd. Het verschijnt nog net voor de herleving van het feminisme in Nederland. Annie Romein levert er een scherpe, en W.H. Posthumus-Van der Goot een gematigde kritiek op. Toch is de mening van Wiersma dat 'de emancipatie van de vrouw wettelijk wèl, maar maatschappelijk nog niet voltooid is.' Dat laatste was zeker heel waar, dat eerste toen nog niet. In het verlengde van zijn liberaal-intellectuele kijk concludeert hij: 'De vrouw dient meer werkgelegenheid te krijgen, vooral ook op hoog niveau, meer leiding te geven aan de maatschappij.'

In 1969 gaat Wiersma met emeritaat. Hij nam zich voor een studie over Vergilius te schrijven. Het is er niet meer van gekomen. De twijfel aan de juistheid van het psychisch monisme, die bij hem opkwam, nam

hem een tijdlang geheel in beslag. In 1973 verschijnt zijn referaat *Het psychisch monisme getoetst* in druk. Hij stelt vast dat op een aantal essentiële punten de metafysische hypothese van het psychisch monisme niet door de ontwikkeling van de wetenschappelijke kennis bevestigd is. In het voetspoor van Popper meent hij dat aan de geestelijke wereld een realiteit moet worden toegekend 'van een geheel andere soort dan die van onze psychische wereld, van datgene wat er in ons omgaat. Daarmee valt het psychisch monisme.' Het trekken van deze conclusie moet hem zwaar gevallen zijn. Dit toch nog te doen op zo hoge leeftijd getuigt van moed. Hij gaat zich meer voor het wijsgerige werk van zijn vrouw interesseren. Hij schrijft en spreekt voor het Klagesgenootschap.

Met het bereiken van de tachtigjarige leeftijd ging de gezondheid van het echtpaar Wiersma snel achteruit. Op 4 oktober 1981, beëindigden zij hun leven. In de brief die zij achterlieten staat: 'Het is nog in het volle bezit van onze geestelijke vermogens dat wij besluiten aan de verder *ondragelijke* aftakeling een einde te maken.'

G. HARMSSEN

Voornaamste geschriften

Over de psychologie van dementia praecox. Groningen 1923 (diss Groningen).

Dementia praecox und psychische Energie in Zeitschrift f.d. ges. Neurol. u. Psychiatr. 96, 1925, p.218-230.

Afwijkende verschijnselen bij de melancholie in Psychiatr. en Neurol. Bl. 29, 1925, p.345-355.

Melancholie met lage bewustzijnsgraad in Psychiatr. en Neurol. Bl. 31, 1927, p.67-91.

Encephalitis after vaccination in Acta Psychiatr. et Neurol. 2, 1927, p.167-193.

Statistisch onderzoek naar psychische verschillen tussen de hedendaagse en vroegere generaties in Verslag. Kon. Ak. v. Wetensch. 36, 1927, p.843-855.

Clinical and anatomical experiences in two cases of spinal cord tumor in Acta Psychiatrica et Neurol. 3, 1928, p.63-91.

A remarkable case of pachymeningitis hypertrophica presenting spinal block and Froin's syndrome in Journal of Neurol. a Psychopathol. 31, 1928, p.209-221.

- Over de betekenis van de vervolgingswaandenkbeelden, speciaal bij manischdepressieve psychose* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 32, 1928, p.285-300.
- Remarks on the ethology of encephalitis after vaccination* in Acta Psychiatrica et Neurol. 4, 1929, p.75-95.
- Over onderzoek en behandeling van criminele psychopathen* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 33, 1919, p.149-160.
- Over de ontwikkeling van dwangverschijnselen en vervolgingsgedachten bij een sentimenteel* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 33, 1929, p.276-287.
- Over de psychopathenwetgeving en haar toepassing* in Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde 73:1, 1929, p.191-197.
- De behandeling van psychopathen in Denemarken* in Mensch en Maatschappij 5, 1929, p.102-111.
- Praedispositie tot misdaad*. Leiden 1929 (openbare les).
- Comparison of a few intellect-tests* in Proc. Konink. Akad. v. Wetensch. 33, 1930, p.595-604.
- Psychiatrische expertise voor de Zeekrijgsraad te Willemsoord* in Militairrechtelijk Tijdschr., 1930, p.341-356.
- Over frequentie en betekenis van het nerveuze temperament bij criminele psychopathen* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 35, 1931, p.440-451.
- Diefstal als uitvloeisel van vitale neigingen* in Tijdschrift voor Strafrecht 41, 1931, p.269-289.
- Over toerekeningsvatbaarheid*. 's-Gravenhage 1932.
- Psychiater en misdadiger* in De Gids 96:3, 1932, p.350-381.
- Bezuiniging en psychopathenzorg* in Ned. Juristenblad, 1932, p.669-678 en p.687-695.
- On pathological lying* in Character and Personality 2, 1933, p.8-61.
- Toepassingen der zielkunde*. Leiden 1933.
- Het onderzoek van den associatietijd bij misdadigers* in Tijdschrift voor Strafrecht 44, 1933, p.279-294.
- Karakteronderzoek in de normale en pathologische psychologie* in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 28, 1934, p.21-30.
- Vier en een half jaar psychopathenzorg* in Mensch en Maatschappij 10, 1934, p.161-173 en 278-291.
- Amorphe en nerveuze criminele psychopathen* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 38, 1934, p.55-70.
- Pathologische leugenaars*. Leiden 1934.
- De psychiater in het rechtsgeding* in E.A.D.E. Carp (ed.), *De psychopathieen*, Amsterdam 1934, p.552-629 (met J.M. van Bemmelen).
- Pschychasthenie, amentia en bewustzijnsgraad* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 40, 1936, p.612-721.
- Imagination and attention during childhood* in Proc. Konink. Akad. v. Wetensch. 39, 1936, p.692-700.
- Phantasie, opmerkzaamheid en intelligentie bij kinderen* in Psychiatr. en Neurol. Bl. 40, 1936, p.905-925.
- Vorm en inhoud in de psychologie*. Leiden 1936 (openbare les).

- De persoonlijkheid der chronische alcoholisten* in *Mensch en Maatschappij* 12, 1936.
- Psychische moeilijkheden bij kinderen in Aanwinsten op diagnostisch en therapeutisch gebied. Bundel X, Kinderziekten II*, Leiden, 1936, p.208-224.
- De aetiologie van het chronische alcoholisme* in *De Wegwijzer* 38, 1937, p.17-42.
- Neurasthenie bij een elfjarige jongen* in *Maandschr. v. Kindergeneeskunde* 6, 1937, p.167-177.
- Misdadigheid en misdadigers* in *Afkomst en Toekomst* 4, 1938, p.284-295.
- De persoonlijkheid van den zwakzinnige (intelligentie) in Misdadigheid en wangedrag in verband met het verschijnsel zwakzinnigheid. Lezingen van het Leidsche Criminologische Instituut*. Leiden 1939.
- Psychopaten, zwakzinnigen en de school* in *Tijdschr. v. Buitengewoon Onderwijs* 21, 1940, p.90-96.
- Objectiverend en subjectiverend* in *Psychiatr. en Neurol. Bl.* 44, 1940, p.342-360.
- Onderzoek van de bewustzijnsgraad bij de differentiële diagnose in de kinderpsychiatrie* in *Maandschr. v. Kindergeneeskunde* 10, 1940, p.59-75.
- Drinkers en spelers, een psychologische vergelijking* in *Afkomst en Toekomst* 6, 1940, p.321-347.
- De schaal van Binet-Simon en andere intelligentie-tests* in *Tijdschr. v. Buitengewoon Onderwijs* 22, 1941, p.218-225.
- Geestelijke volksgezondheid en zwakzinnigenzorg* in *Maandschr. v. Kindergeneeskunde* 12, 1943, p.123-142.
- De betekenis van enige psychologische scholen voor het psychiatrische deskundigen rapport* in *Tijdschrift voor Strafrecht* 53:1, 1943.
- Rationalisme, Empirisme, Criticisme* in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol.* 38, 1946, p.77-93.
- De Haagsche School voor Moeilijk Opvoedbare Kinderen*, in *Tijdschr. v. Buitengewoon Onderwijs* 26:11, 1946.
- De school voor Moeilijk Opvoedbare Kinderen te 's-Gravenhage* in *Mens en Maatschappij* 22, 1947, p.288-306.
- Oordelen en Subjecten* in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol.* 39:5, 1947, p.179-192.
- Psychopathologie en psychologie* in *Ned. Tijdschr. v. Psychologie en haar Grensgebieden* NR2:4, 1947, p.300-319.
- De psychopathologie als hulpwetenschap der Psychologie* in *Ned. Tijdschr. v. Psychologie en haar Grensgebieden* NR3:4, 1948, p.260-276.
- Considérations caractérogiques sur Ovide* in *Etudes Philosophiques* NS4, 1949, p.14-28.
- Psychopathy and mental deficiency in Children* in *Proc. IInd International Congress of Orthopedagogics*, 1950, p.57-67.
- De criminele psychologie in het licht der Groningse School* in *Tijdschrift voor Strafrecht* 59, 1950, p.266-288.
- Orthopaedagogische beschouwingen*. Den Haag 1952.

Observatie van het debiele kind in De Koepel 7:2, 1953.

Creatieve persoonlijkheden in Ned. Tijdschr. v. Psychologie en haar Grensgebieden NR8, 1953, p.361-399.

De wetenschap en de buitengewone school in Gedenkboek O. en A. Den Haag 1953.

Gestoorde jeugd. Den Haag 1954 (met J.D. Mulder en P. Stibbe).

De schuilhoeken van het absolute denken. Den Haag 1954 (inaugurele rede Leiden).

Postulaat en hypothese bij het persoonlijkheidsonderzoek in Ned. Tijdschr. v. Psychologie en haar Grensgebieden NR9:5, 1954, p.395-406.

Woordblind of debiel? in *Het partieel defecte kind*, Rotterdam 1955.

De temperamentenleer van de Groningsche school in de hedendaagse psychologie in Ned. Tijdschr. v. Psychologie en haar Grensgebieden NR10:4, 1955, 35:6, 1955.

Misdadigheid bij afwijkende kinderen in Tijdschr. v. Buitengewoon Onderw. 35:6, 1955, p.

De misdadige mens of misdadige mensen? in Tijdschrift voor Strafrecht 64:1/2, 1955, p.27-44.

De toerekenbaarheid van perversiteiten in Tijdschrift voor Strafrecht 65:1/2, 1956, p.121-136.

Persoonlijkheid en rechtsspraak. Deel I. Temperament en temperamentsafwijkingen. Haarlem 1956.

Die kriminalpsychologische Bedeutung der disharmonischen Persönlichkeit in Monatschr. f. Kriminologie und Strafrechtreform, 1957:7/8, p.213-226.

Alcohol en criminaliteit. Haarlem 1957.

De actualiteit van Heyman's metaphysica in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 49, 1957, p.208-224.

De taak der criminele psychologie in Tijdschrift voor Strafrecht 66, 1957, p.246 e.v.

Gronden van misdaad. z. pl. 1957 (oratie Amsterdam).

De psychopathologie en de wijsbegeerte in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 50, 1957, p.99.

Drie takken der criminologie in Sociologisch Jaarboek 12, 1958, p.110-129.

Les oscillations du tempérament in La Caractérologie. Revue Internationale de Caractérologie, 1959, p.25-39.

De psychiater ante forum in Tijdschrift voor Strafrecht 68, 1959, p.441-472.

Criminaliteit van man en vrouw in Maandschrift voor Gevangeniswezen 12, 1960, p.126-134.

Het Behaviorisme en het scheermes van Occam in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 52:4, 1959-1960, p.209-224.

De omkeringsstelling - Een denkproces, methodologisch en kennistheoretisch beschouwd in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 54, 1962, p.231-246.

Misdadig gedrag en de Buitengewone school in Tijdschr. v. Orthopedagogiek 1:3, 1962, p.66-72.

Vrijheid in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol. 55, 1962, p.21-28.

Misdadige studenten in *Ars Aequi* 12, 1963, p.186-195.

Individu, persoonlijkheid en persoon in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol.* 55, 1963, p.70-85.

Waan, dogma en synthetisch oordeel a priori in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol.* 56, 1964, p.209-224.

Jacob Maarten van Bemmelen in *Le droit pénal international. Recueil d'études en hommage à J.M. van Bemmelen*, Leiden 1965 (voorwoord).

La fonction du psychiatrie judiciaire en droit pénal international in *Le droit pénal international. Recueil d'études en hommage à J.M. van Bemmelen*, Leiden 1965, p.223-240.

Jan, koop me 'n koekje; enkele aspecten van vrouwencriminaliteit in *De Gids* 1965, p.345-353.

La tension érotique en l'inspiration créatrice in *Actes du Ve Séminaire de Caractérologie*. Aix-en-Provence, 6-8 Avril 1964, p.1-10.

Frequentie van psychiatrische rapporten in strafzaken in *Tijdschrift voor Strafrecht* 74, 1965, p.281-307 (met mw. mr. J.A. Cosijn-van den Dungen).

Gevangenis en asyl in *Tijdschrift voor Strafrecht* 75, 1966, p.13-28.

Sexuele delicten in *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* 45, 1967, p.38-46.

Verlof uit een asyl in *Ned. Juristenblad*, 4 maart 1967.

Alcohol en verkeer in *Ned. Juristenblad*, 24 juni 1967.

Het creatieve proces psychologisch beschouwd in *Wijsgerig Perspectief* 8:1, sept. 1967, p.40-48.

Recherche psychologique concernant les voleurs. La personnalité dysharmonieuse in *La Caractérologie* 9, Oct. 1968.

Karel Damsma en zijn dochters in *Tijdschrift voor Strafrecht* 77, 1968, p.233-244 (afscheidsnummer prof. mr. J.M. van Bemmelen).

Man en vrouw, maatschappelijk en onmaatschappelijk. Psychologie van de sexen. Leiden 1968.

Moraal, moraalwetenschap en ethica, toegelicht aan de huidige verandering der sexuele moraal in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psychol.* 61, 1969, p.262-274.

De forensische psychiatrie vroeger, nu en later. Z. pl. 1969 (afscheidscollege Leiden).

Dramatische en tragische situaties bij het forensisch-psychiatrisch onderzoek in *Tijdschrift voor Strafrecht* 78, 1969, p.177-188 (diescollege).

Nadere gegevens over het Zwartjes-goed in *Tijdschrift voor Strafrecht* 79:4, 1970, p.205-212.

De terbeschikkingstellingsnota in *Nederl. Jur. Bl.*, 24-12-1970: 19, p.1438-1450.

Mémoire sur la décriminalisation de quelques sortes de comportement indésirable in *Conseil scientifique*, 11-13 Fevr. 1971.

Verskillende soorten van beweringen en fysicalismen in de psychologie in *Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg.* 63, 1971, p.99-112.

Notaris en wijsgeer. Dr. mr. K.L. Piccardt in *NRC/Handelsblad*, 7 april 1972.

Die Willensfunktion und die menschliche Persönlichkeit in *F. Wiersma-Ver-*

scaffelt, D. Wiersma en J.J. Wittenberg, *Schriftpsychologie*. Frankfurt a. Main 1972, p.41-61.

Johan I Bernouilli. Schrift und Leben in F. Wiersma-Verschaffelt, D. Wiersma en J.J. Wittenberg, *Schriftpsychologie*. Frankfurt a. Main 1972, p.123-149.

Welgevormde zinnen, lexicon en werkelijkheidstheorie in De Gids 136, 1973, p.210-224.

Het psychisch monisme getoetst in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. 65, 1973, p.133-147.

Tragische figuren in mythologie en geschiedenis in Spiegel Historiae 8:9, 1973, p.473-478.

Oomens Keper in Delikt en Delinquent 14, 1974, p.290-296.

De neophaenomenologie in formules in Ned. Tijdschr. v. Criminologie 16, 1974, p.217-222.

Het lijden onder identiteit en vervreemding in Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. 67, 1975, p.62-68.

Strafvordering in het Seminarium Van Hamel bekeken in Delikt en Delinquent 6, 1976, p.381-440.

Irritation et irritabilité; humeur et temperament in La Caractérologie 20, 1976, p.39-45.

Ras en misdaad, nog weer veertig jaar later? in Ned. Tijdschr. v. Criminologie 19, 1977, p.133-144.

Eindnoten:

- 1 L.K.A. Eisenga, *Geschiedenis der Nederlandse psychologie*. Arnhem 1978, p.50.
- 2 *Geschiedenis der Nederlandse psychologie*, p.51-52.
- 3 G. Heymans, *Wiersma en de psychologie* in: Psychiatrische en Neurologische Bladen 162, 1928, p.4 (Wiersma-nummer).
- 4 Zie: Sociologisch Jaarboek 12, 1958 voor Wiersma's referaat *Drie takken der criminologie* en de discussiebijdragen.

Juryadviezen en toespraken

Henriette Roland Holst-prijs 1984

Dankwoord door Dr. Theun de Vries

Zojuist is u een jury-rapport voorgelezen, dat eigenlijk al bij de bekendmaking in 1984 had moeten worden beantwoord. Zoals u weet was ik wat mijn gezondheid betreft destijds niet in staat de desbetreffende vergadering van de Maatschappij bij te wonen. Het enige wat ik kon doen, en gedaan heb, was het zenden van een brief aan de toenmalige voorzitter van de Maatschappij, waarin ik mijn dank verwoordde voor de beslissing van het maatschappij-bestuur, om mij de Henriette Roland Holst-prijs toe te kennen, - dank ook vooral voor de wijze waarop de jury, de heren Ton Anbeek, Peter van Zonneveld en Rudi van der Paardt, haar oordeel had geformuleerd.

Bij het vandaag met lijfelijke oren vernomen jury-oordeel voel ik nog sterker dan indertijd een bijzondere erkentelijkheid, laat ik gerust zeggen blijdschap over de toekenning van de prijs. Wat mij verleden jaar zo frappeerde en gelukkig stemde was de gulle waardering, waarvan het jury-rapport blijk gaf, een waardering die ik vandaag opnieuw heb beluisterd. Ik heb toen - en herhaal dit volmondig - dat men, als men in ons vaderland bij tijd en wijle lof oogst, al te vaak daarin nog een puriteinse en moraliserende ondertoon kan waarnemen, die de loftuiting enigszins verkoelt. In het jury-rapport van deze prijs bespeur ik hartverwarmende klanken, een bemoedigende afwezigheid van moralisatie en voorbehoud, een rond en welgemeend oordeel aangaande de kwaliteiten van mijn ketterboek. Daarvoor mag ik heden de jury uit de volheid des harten danken.

Wat mij naast haar oordeel gelukkig stemt is de naam van de prijs, die men mij heeft toegekend. Henriette Roland Holst-van der Schalk - voor mij is het geen naam uit een literatuurgeschiedenis, maar een reële aanwezigheid. De strenge profetes, de dichteres van een grote, in Nederland zeldzame revolutionaire passie, - tegelijk een mens, een vrouw van diepe, onvervalste humaniteit; zij bestáát voor mij. Ik denk dat Henriette Roland Holst, als wij het historisch landschap van onze cultuur, van ons volksbestaan in 't algemeen in het begin van de twintigste eeuw in kaart brengen, met haar persoon en werk een onmisbare maker en medebouwer van die cultuur zal blijken. Ik acht het daarom geen geringe hommage aan mijn ketterboek, dat de jury dit werk in de socialistische tradi-

tie heeft willen plaatsen, die Henriette Roland Holst heeft helpen vormen.

Ik kom tot de referenten van deze bijeenkomst, en tot de toegewijde interviewer. Zij hebben hier te zamen een beeld van mij ontworpen dat mij nu en dan met verwondering, zij het een aangename, heeft vervuld. Wat weten wij eigenlijk van onszelf? Soms niet zoveel als anderen, die onze persoon en gedrag bestuderen. In elk geval werkt het vaak onthullend om te ervaren hoe anderen ons zien. Bevangen in onze subjectiviteit zijn wij te vaak geneigd onszelf te presenteren in een licht, dat wij zelf eerst hebben helpen ontsteken.

Ik heb natuurlijk in mijn schrijversleven uit en ter na met de beoordeling van tijdgenoten te maken gehad. Daarbij zijn heel curieuze, om niet te zeggen tendentieuze, die mij ervan overtuigen dat ook de buitenwereld niet steeds naar behoren aangaande mij wordt geïnformeerd. Ik laat nu maar even buiten beschouwing de anonieme brieven, die mij na sommige politieke stappen bereikten, al leveren ze met hun scheldwoorden soms komische lektuur op, karakteristiek vooral voor de afzenders, met termen die vroeger niet in het woordenboek voorkwamen. Leuk kan het ook zijn als iemand op een of andere receptie tegen je zegt: 'Komt u nog wel eens in Drenthe?' En die dan als je dan aarzelend antwoordt dat dit niet zo veelvuldig voorkomt, uitroept: 'Dat is jammer! We hebben toch zo genoten van uw 'Bartje'!' En wat zegt u van een student in de letteren die mij opbelt, en die bij mijn repliek: 'U spreekt met De Vries,' de bemoedigende vraag stelt: 'Bent u de vroegere schrijver Theun de Vries?' Aardig is ook de manier waarop met titels van mijn boeken wordt omgesprongen. Zo heb ik al eens genoteerd: 'De stiefmoeder der aarde' voor *Stiefmoeder aarde*, 'De nonnen in de boom' voor *De namen in de boom*, 'Het Zondagsgebed' voor *Het zondagsbed*, en ook 'Het meisje met de rode hoed'. Ik heb alle reden blij te zijn met de kennis omtrent mijn persoon en werk - vooral het laatste - van mijn referenten. Ik wil hen goedgunstig noemen, omdat ik in hun visie op mijn werk echte, kundige belangstelling herken.

Mevrouw Bulte - Wij hebben vandaag voor de eerste keer kennis met elkaar gemaakt. Wel kende ik uw naam als schrijfster van een studie over het Nederlandse hoorspel tot 1950. Nu hebt u zich gebogen over de door mij geschreven luisterspelen, na 1967 derhalve, wat althans qua omvang niet zo'n geringe taak is. Voor mij is het fascinerende van uw

beoordeling tweeledig: (a) U sprak over een element in mijn werk, dat in de literaire kritiek nog niet eerder is aangeroerd, alhoewel het voor mij veel betekent. (b) U ontdekte daarin mijn inspirerend beginsel ondubbelzinnig sociaal verstaanbaar te zijn zonder niveau te verliezen, en een dikwijls feministische strekking. Daarnaast hebt u spel voor spel op zijn merites geanalyseerd, en ook hier en daar een kritisch woord laten vallen. Uw benadering was mij hoogst sympathiek.

Rudi van der Paardt nam de taak op zich mijn essayistisch werk eens door elkaar te schudden, en te zien hoeveel vitaal koren daarin zit. Dat zich in mijn schrijvende persoonlijkheid tegenstrijdigheden voordoen is niet aan zijn kritische aandacht ontsnapt. Dat hij de wenselijkheid uitsprekt dat mijn 'vroege' recensies (Critisch Bulletin, De Vrije Katheder en het Volksdagblad) eens zouden worden gebundeld, is mij aangenaam. Wat ik van uw publikaties, mijnheer Van der Paardt, ken, onder andere uw studies over Vestdijk, is zo doordacht, zo solide, zo vreemd aan mystie en mytheficatie, dat ik al dagen voor deze prijsuitreiking gespannen was uw analyse te vernemen. Ik mag daar nu erkentelijk voor zijn.

Eddie van Vliet. Voor ik hem bedank, wil ik hier kort verwijzen naar iemand die hem is voorafgegaan, maar ongetwijfeld door woestijnen van sneeuw tussen Vlaanderen en Amsterdam hier niet kon verschijnen.¹ Ik doel op de Vlaamse germanist Jacques de Maere, die in 1980 te Leuven is gepromoveerd op een dissertatie over de verhouding van mens en maatschappij in een aantal van mijn belangrijkste romans. Hij heeft daarmee een soort pionierswerk verricht, waaraan ik hier in erkentelijkheid wil herinneren. Last but not least heeft hij een bibliografie van mijn werk gemaakt, die mijzelf verbazingwekkend aandoet, omdat dr. De Maere met een opsporingszintuig zonder weerga tijdschriftjes, bloemlezingen en gelegenheidspublicaties heeft weten te vinden, die ik al lang had vergeten. Jij, Eddie, hebt het op je genomen - en je bent daarmee al lang bezig en met een, zou ik zeggen, vitale betrokkenheid op de veelomvattende stof - mijn persoon en werk in hun totaliteit, te portretteren en te duiden, maar dan ook wel met gebruikmaking van elk briefje, elke uitlating en elke versregel die ik ooit heb geschreven. Je schrijft de kroniek van mijn evolutie, je weet het schijnbaar veelsoortige en ook tegenstrijdige in mijn werk (waar Rudi van der Paardt ook op wees) tot een intellectuele eenheid te herleiden. In die eenheid ontdekte je een nooit stilstaand proces, dat jij in je proefschrift van fase naar fase weergeeft. Je analyseerde hier twee in de tijd ver uiteen gelegde romans om

daarin de werking van het creatieve beginsel in mij te demonstreren. Ik vind dat je dit op verrassende en overtuigende wijze hebt gedaan.

Hans van de Waarsenburg had met het exposé over mijn poëzie een dankbare en een ondankbare taak. Dankbaar vooral ten aanzien van mijn persoon: hij moest een deel van mijn oeuvre doorwerken, dat toch wel een stiefkindje van de literaire kritiek is gebleven. Ik vermoed dat dit mede komt door het feit dat mijn proza, ook door puur 'fysiek overwicht', gedichtenboeken en -boekjes weg pleegt te duwen. Misschien heb ik er ook zelf wel te weinig nadruk op laten vallen. Ondankbaar was zijn taak, omdat hij moest gaan opsporen wat voor motieven en thema's, mijn leven rakende, in de poëzie zijn vastgelegd. Ik ben jou, Hans, dank verschuldigd, omdat je tot mijn voldoening aan mijn poëzie een functie toekent, die ze als psychologische en soms 'allerindividueelste expressie' in mijn levensloop heeft gehad en nog heeft.

Dr. Henk Wage. In zijn persoon mag ik een nieuwe vriend begroeten, met wie het voeren van een gesprek een waar genoegen is. Ik dank hem hier voor de wijze, waarop hij mij omtrent enkele opvattingen inzake de historie aan de tand heeft gevoeld, wat dan culmineerde in ons gesprek over de *Ketters*. Op een prijsuitreiking, die zich binnen een bepaalde tijd moet afspelen, krijgt zo'n gesprek jammer genoeg het karakter van iets voortijdig afgebrokens. Henk Wage heeft een duidelijke en waarderende relatie tot mijn werk. Hij zegt gewoon: dat vind ik mooi; sommige van mijn boeken gaan langs hem heen. Hij kent mijn romanwerk, maar ik vind het ook treffend dat hij een speciaal zwak heeft voor mijn gedichtenbundel *Westersche nachten* uit 1930. Het laatste kwam ook hier tot uitdrukking, toen hij een aantal gedichten uit die bundel koos, die Wiebe Heyman voortreffelijk heeft 'gezegd'.

Het zal u, geachte aanwezigen, duidelijk zijn hoe de benadering van diverse facetten van mijn werk door zoveel onderling zelf weer verschillende referenten mij heeft gepakt. Niet alleen gepakt, maar ook stof opgeleverd om over eigen persoon na te denken - wat uitermate nuttig kan zijn. Ik herinner u aan wat ik daareven zei over het feit dat een schrijver, elk mens, in eigen subjectiviteit gevangen zit.

Dank weten moet ik behalve aan 'mijn' referenten aan anderen in deze zaal. Dat bent u allen, die hier niet het woord hebben gevoerd, maar mij wel met uw aanwezigheid, en vaak met een bloemenhulde, hebben geëerd.

Mijn kinderen, kleindochters, mijn levensgezellin, familieleden en vrienden, dikwijls het barre weer ten spijt van verre aangereisd. Ik heb hier niet alleen veel oude, maar ook jonge vrienden gezien op wier vriendschap ik kan bouwen. Eigenlijk bent u allen te zamen de vertegenwoordigers van de generaties, met wie ik deze veelgeplaagde aarde bewoon. U staat rondom mij in warme, ik durf wel te zeggen beschermende saamhorigheid.

Dat dit het geval is, mag ik als een geschenk van het leven beschouwen. En het is een zeldzaam geluismoment waarop ik mij dat feit realiseer.

Noten

Dit dankwoord werd uitgesproken in Odeon te Amsterdam op 19 januari 1985.

Eindnoten:

- 1 Gelukkig bleken de 'woestijnen van sneeuw tussen Vlaanderen en Amsterdam' dr. De Maere niet verhinderd te hebben om tot vreugde van de spreker op de prijsuitreiking aanwezig te zijn.

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1984
Dankwoord door Thomas Rosenboom
Voor het verstand, om mee te spelen

Kijkend uit mijn keukenraam zie ik een braak landje liggen, afgezet door degelijk hekwerk. Men is er begonnen in de grond te graven, er staat een gele keet, vrachtwagens rijden af en aan - de bouw wordt voorbereid.

Maar dat is allemaal nieuwe drukte. Zo lang als ik hier woon was het onbetreden kaalslag, en misschien nog al wel veel langer. Er stond altijd een schamele houten schutting omheen, met spleten en gaten, maar niemand wilde op dit landje spelen. De kuilen stonden altijd vol troebel water en verder waren er wat gruiszige bergjes waar niets op groeide.

Ik woonde hier al enige tijd toen ik eens, in de namiddag, een oude vrouw bezig zag haar fiets door een kier in de schutting te wringen. Aan het stuur hingen twee plastic zakken die ze dadelijk begon leeg te halen: ik zag een stapeltje borden, een pan, bakjes, een pak melk en nog een platte doos. De vrouw zette de borden en bakjes om en om op een rij en opeens waren er ook wel vijf katten. Klagelijk jankend streken ze ongeduldig langs haar handen en benen, en het liefst hadden ze even op hun horloge gekeken. De vrouw ging onverstoort, met afgemeten bewegingen en gemelijke trekken verder met wat zij moest doen. Zij vulde de borden en prompt was er orde: de katten stonden zij aan zij te eten. Maar nog was zij niet klaar. Zij deed een paar passen opzij en bukte zich. Nu pas zag ik dat daar precies zo'n rij borden en bakjes stond. Zij stapelde ze op elkaar en deed ze in de plastic tassen. Even later was ze verdwenen, zonder nog een blik op de katten te hebben geslagen, zonder ook dat zij even van hun eten hadden opgekeken. Het was alles zo werktuiglijk gegaan dat ik het ervoor hield dat dit tafereel dagelijks werd herhaald. Inderdaad verscheen zij de volgende dag op hetzelfde uur weer op het landje, en nu vielen mij ook gelijk de bordjes en bakjes op die er nog stonden van de vorige dag. De vrouw bracht een schoon servies tevoorschijn, deed er eten op, verzamelde het vuile om af te wassen voor morgen weer, en vertrok.

Ik miste het mens geen dag meer. Ze was oud, maar haar lange haren hingen los over haar schouders. De kuiten onder haar regenjas waren dun en recht als stokken en ze droeg zware schoenen met dikke zolen, zodat het wel leek alsof ze op bezems liep. Haar jas was altijd dezelfde,

maar leek nu eens grijs, dan weer bruin, net als de grond van het landje. Je zag haar haast niet, alleen als ze bewoog. Het was alsof ze op dit landje geboren was, met die jas al aan. En nooit bleef ze bijvoorbeeld nog even een sigaret roken of zelf ook iets eten: ze scheen de katten wel met tegenzin te verzorgen, alsof eigenlijk iemand anders het moest doen, iemand die het liet afweten. Een keer gebeurde het dat het anders ging. Zij verscheen nu niet alleen, maar met een kennelijke vriendin, precies zo'n vrouw als zij zelf was. Ditmaal deed zij alles iets langzamer en met meer nadruk dan gewoonlijk, en toen de katten eenmaal stonden te eten spreidden zij elk een plastic zak uit op de grond en gingen ze een sigaretje zitten roken, waarbij de vriendin nog het een en ander kreeg uitgelegd over hoe het hier toeging.

Ik was verbaasd, maar de volgende dag bracht al de verklaring: de vreemde vrouw kwam alleen. Zij had de twee plastic tassen bij zich en ik zag dat zij alles precies zo deed als het moest en ook niets vergat. De dag daarna kwam alles weer bij het oude. Ik geloof nu dat die vriendin ergens anders een eigen landje heeft, op alle achterlandjes komen vrouwen, achter elke schutting gebeuren de dingen die ik u nu vertel.

Tegenwoordig, sinds de schutting is vervangen door het hek dat 's avonds wordt vergrendeld, komt de vrouw een uur vroeger zodat de werklieden haar nog in de bouwput kunnen laten. Vaak hoor ik haar schelden omdat er borden zijn gebroken of zoekgeraakt. Er komen nog maar twee katten. De vrouw zal een nieuw landje moeten zoeken: zoals eerst de plastic tassen en de rechte, kleurige dozen en pakken opvielen tegen de onbestemde kleur van de grond, zo begint nu, omgekeerd, de vrouw zelf zich af te tekenen tegen het effen gele zand en de bodems van beton.

Nu moet ik u zeggen, dat dit verhaal niet waar is: mijn keukenraam ziet helemaal niet uit op een landje of bouwput. Ik breng dit verhaal nu alleen te pas, om de vraag voor te leggen: van wie is het eigenlijk, van mij, of van degene die het mij ooit eens, op zijn manier, verteld heeft? Voor geschreven verhalen geldt uiteraard dezelfde vraag, die dan ook een zeker belang verkrijgt: is het van de schrijver die het schrijft, of van de schrijver die het ooit geschreven heeft? Luistert u eens, hoe het in zijn werk gaat, een verhaal te schrijven.

Het begint ermee dat men zint op een gegeven dat in het verhaal tot ontwikkeling gebracht kan worden, men stelt zich een dramatisch sche-

ma voor dat, uitgeschreven, de zeggingswijze kan doen, als het ware het vehikel waardoor het thema gestalte kan krijgen en overdrachtelijk wordt. Men overweegt een ontwerp, beeldt het zich in, wijzigt het naar zijn smaak en behoefte, zet het in verhouding - als een huis waarin men gaat wonen.

Het schrijven van verhalend proza veronderstelt dus een dramatische opzet die vervolgens wordt uitgevoerd - al is het natuurlijk zo dat de uitvoering weer nieuwe mogelijkheden oppert en op het aanvankelijke ontwerp kan ingrijpen. Bij ieder zal het samenspel van ontwerp en realisering anders verlopen maar voor nu is het voldoende om beide aspecten van het schrijven te onderscheiden. Goed, er is dus een dramatische verwickeling, een gegeven - maar waar komt dat vandaan? Uit welke bronnen kan men 'scheppen'? Ik kom op vier mogelijkheden, plus nog één die verdacht is.

Op de eerste plaats is het natuurlijk mogelijk om een verhaal met de fantasie te beramen, dat is bekend;

Op de tweede plaats kan het onderwerp ontleend worden aan de eigen ervaring. Maar ook gegevens uit de eigen ervaring bieden nog geen gereede structuur: het moet immers, voor de uitvoering, bezinken, een strekking krijgen, betekenis gaan dragen, enzovoort: meestal heeft het geheugen al wel voor deze dramatische vervorming gezorgd - iedereen kan immers over zijn leven vertellen;

Ten derde kan men putten uit de geschiedenis. Het genre van de historische roman heeft als kenmerk dat het onderwerp historisch is dan wel gefingeerd, maar dan gezet tegen een historische achtergrond. U ziet dat de fantasie, en zeker ook de ervaring van de auteur, een rol speelt ook in deze categorie;

Datzelfde geldt ook voor de vierde bron: de klassieke literatuur. Het is heel gebruikelijk en aanvaard dat allerlei dramatische wendingen en elementen uit de klassieken worden toegepast in een nieuw literair werk: elke episode uit de Ilias is goed voor een afzonderlijk toneelstuk en allemaal tesamen voor *Ulysses* van Joyce. Talloos zijn ook de romans naar het model van het Christusverhaal dan wel de Kaspar Hauserlegende: *De Idioot* van Dostojewski bijvoorbeeld, of het verhaal van *Being there* van Kosinski;

De vijfde bron, tenslotte, wordt gevormd door de niet-klassieke literatuur. Deze bron is echter zeer hachelijk om uit te scheppen, omdat men zodoende vanzelf de verdenking van plagiaat op zich trekt en zich in een

kwaad daglicht stelt. Ik geef ook maar liever geen voorbeelden voor deze categorie.

Het merkwaardige verschijnsel doet zich dus voor dat men onbekommerd aan de vier eerstgenoemde bronnen zijn model kan ontlenuen, maar niet aan de laatste, de niet-klassieke literatuur. Hoe zou dat komen, waarin zit het verschil?

In het verloop van de schepping kan men het verschil niet leggen, want in alle gevallen is het zo dat het schrijven van een literair werk neerkomt op het behandelen van een ontwerp, onverschillig of dat nu is voortgebracht door de fantasie, het eigen leven, de geschiedenis of de literatuur.

Evenmin kan men volhouden dat het verwerpelijke van ontlening aan een modern boek berust op het geringe alloo van de herschrijving: ook historische romans en autobiografische romans zijn vaak van twijfelachtig gehalte, en bovendien kan een herschrijving van een niet-klassiek boek een voortreffelijk resultaat hebben - *Boze geesten* van Dostojewski, opgevat als herschrijving van *David Copperfield*, is hiervoor een afdoend voorbeeld.

De vraag is dus: hoe komt het toch dat ontlening aan de eerste vier bronnen algemeen aanvaard is, terwijl men zich verdacht maakt als men een niet-klassiek boek als dramatisch schema kiest? Ik geloof dat het antwoord is besloten in de bronnen zelf.

In het opzicht van plagiaat staan de eerste vier bronnen tegenover de laatste; met andere woorden, wat is in dit verband het verklarende verschil tussen enerzijds de niet-klassieke literatuur en anderzijds de bronnen van de fantasie, de ervaring, de geschiedenis en de klassieken? Nog anders gezegd: welk kenmerk verbindt deze groep en onderscheidt haar van de niet-klassieke literatuur?

Denkend over deze vraag probeerde ik de klassieken te definiëren ten opzichte van de niet-klassieke literatuur, en dat gaf mij het antwoord aan. Het gaat om rechten, en eigendom. Wanneer men de klassieken wil onderscheiden van de niet-klassieken is het misschien nog wel het meest eenvoudig om te zeggen dat de klassieken bezit zijn geworden van de cultuur, algemeen bezit, terwijl de niet-klassieke literatuur natuurlijk gewoon bezit is van de auteur, die er zijn auteursrecht op doet gelden.

Terugkomend op de kwestie kan men dus zeggen dat de verontwaardiging die men voelt in een geval van plagiaat samenhangt met een ver-

moeden van inbreuk op een auteursrecht, iets wat onmogelijk is bij herschrijving van de klassieken, de geschiedenis of zijn eigen leven - het recht dat men dan neemt had men al, of is al sinds jaar en dag verbeurd. Vandaar ook dat men, wanneer een element of schema uit de klassieken gebruikt is in een nieuw boek, - dat men dan vol ontzag kan spreken van een 'klassieke verwijzing', 'ontlening', een 'moderne Odyssee', en nooit kwaad denkt.

Wanneer men dus plagiaat ziet in termen van recht en inbreuk, wat valt er dan nog meer over te zeggen? Ik bedoel, een recht dat men niet heeft, dat kan men toch kopen? Een eerstgeborenrecht bijvoorbeeld, voor een bord linzenmoes?

Doorheen het hele betoog heb ik het onderscheid volgehouden tussen het aspect van het ontwerpen en dat van het uitvoeren. Beide aspecten behoeven een specifiek talent, en niet elke auteur heeft beide talenten in gelijke mate. Wanneer één van beide zeer groot is, kan de zwakte van het andere talent overkomen worden en toch een bijzonder boek worden volbracht. Ik denk aan *Nightwood* van Djuna Barnes, een magistrale uitvoering van een zeer miserabele conceptie, een meesterwerk maar ook een mislukte roman. Dit zonderlinge geval benadrukt nogmaals dat literatuur ook een uitvoerend aspect heeft, net als de andere kunsten. De praktijk van de andere kunsten geeft evenwel ook de mogelijkheid van een verdeling van de beide aspecten over verschillende personen, en dat is ook redelijk: niet elke musicus is ook componist, niet elke aannemer is architect, niet elke danser is ook choreograaf. Alleen bij literatuur is verondersteld dat men zowel componeert alsook uitvoert. Laten wij nu tenslotte eens zien wat voor gevolgen het voor de literaire praktijk zou hebben wanneer men hier de onderscheiding tussen componeren en uitvoeren even strikt zou denken als, bijvoorbeeld, in de muziek. Op dat laatste gebied is de onderscheiding zelfs in juridische zin uitgedrukt: het recht op de compositie berust bij de componist, en het recht op de concertuitvoering van de grammofoonplaat berust bij de platenmaatschappij.

Voor de literatuur zou dat per analogie inhouden dat het auteursrecht wordt gesplitst in een recht op de feitelijke tekst van een roman, en een recht op het ontwerp van een roman. De waarde van deze rechten ligt in de bescherming van de rechthebbende, die bovendien zijn recht kan verkopen. Het auteursrecht zoals dat nu bestaat betreft alleen het recht op

de tekst van de roman. De auteur kan dit recht verkopen voor nieuwe edities of voor vertalingen. Wanneer nu de compositie van een roman afzonderlijk zou zijn beschermd, zou een auteur, als hij wilde, ook dat kunnen verkopen, als model voor een herschrijving.

Daarmee is de kwestie van plagiaat opnieuw gesteld. Waar een schrijver die vooral met een uitvoerend talent is gezegend voorheen gehouden was aan de stof van de geschiedenis, de klassieken of zijn eigen leven, en anders wel gedwongen was te plagiëren, daar zal hij nu in eer en geweten de rechten kunnen verwerven ook op niet-klassieke structuren - hij betaalt er eenvoudig voor, en gaat vervolgens aan het werk. Daar kleeft verder geen schande meer aan, want het is altijd mooi als iemand met al zijn vaardigheid een persoonlijk werk tot stand brengt: hij kan bijvoorbeeld dicht bij de compositie, het schema, de 'potentie' blijven, en een boek schrijven met het figuur van een twaalfjarig meisje, met spichtige schouders en rechte heupen; hij kan het schema ook in gemoede laten gedijen tot er ronde vormen ontstaan die hij vervolgens weer kan bedekken met lyrische kleren of juist een strenge, klassieke dracht - de lezer heeft smaak, de schrijver vooral voorkeuren.

Wanneer er nu toch wordt geplagieerd en dit komt uit, zal het ook mogelijk zijn om een schadeloosstelling op te leggen. De inbreuk wordt door betaling achteraf hersteld en hoeft niet te blijven smeulen als een eenmaal begane misdaad.

Maar wie gaat dat eigenlijk allemaal uitmaken, in hoeverre het ene boek heeft geposeerd voor een ander? De relatie tussen het model en de herschrijving is een extreme vorm van intertekstualiteit... zou men dan mogen zeggen dat het onderzoek naar intertekstualiteit toch niet helemaal nutteloos is? Deze onderzoekers kunnen te werk worden gesteld op een soort van BUMA-STEMRAKantoor, en voortdurend boeken vergelijken en rapporten uitbrengen. Stelt u zich eens voor hoeveel achterstallig onderzoek er nog verricht moet worden, hoeveel schadeclaims men alsnog zal indienen, hoeveel literaire zaken er afgedaan moeten worden!

De mogelijke scheiding tussen het literaire componeren en het literaire uitvoeren zal bovendien twee geheel nieuwe beroepen met zich meebrengen: dat van de uitvoerend schrijver - elke uitgeverij zal een aantal uitvoerende schrijvers in vaste dienst hebben -, en natuurlijk dat van de literaire componist, zeg maar boekbedenker. Zijn schema's worden gedeponereerd bij een speciale bank die alle modellen onder haar berusting heeft, ze registreert, ordent en ter inzage biedt aan de uitvoerende schrij-

vers. Deze bank wordt niet beheerd door de intertekstualisten - die zitten op de eerste etage - maar door neerlandici, mannen die als geen ander weten wat kaartenbakken en catalogi zijn.

Misschien denkt u, als het zo gemakkelijk wordt om de rechten op reeds bestaande schema's te verwerven, dat er nog maar weinig originele romans zullen verschijnen, bijvoorbeeld net zo weinig als originele Nederlandse toneelstukken of symfonieën. Ik ben daar niet zo voor beducht en geloof integendeel dat de originaliteit, vooral in Holland, een nieuwe impuls zal krijgen - eenvoudig omdat het geld zal kosten om niet origineel te zijn.

Natuurlijk gaat het een schrijver niet aan om zich met ernstige zaken bezig te houden, maar de kwestie is ook volstrekt hypothetisch en vormt zeker geen praktisch probleem - het is een balletje, opgeworpen voor het verstand om mee te spelen.

Na al deze vrolijke speculaties kom ik dan eindelijk toe aan een serieuzer deel, iets dat mij werkelijk van het hart moet, en dat is dan het eigenlijke dankwoord, gericht aan allen die hun zorg aan deze middag hebben besteed, de toneelkunstenaars, de sprekers, de dames en heren van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Nu mag kunst, evenmin als liefde, uit zijn op beloning, maar als haar die toch te beurt valt in de vorm van een aanmoedigingsprijs, dan moet zij geen scheef gezicht trekken omdat zij zich alleen maar in het donker van de verdomhoek thuisvoelt - dan warmt zij haar hart op om straks, als alles voorbij is en zij alweer is teruggekeerd in de afzondering van de werkkamer, gesterkt door de herinnering aan deze middag weer aan het werk te gaan.

Noten

Dit dankwoord werd uitgesproken in Odeon te Amsterdam op 9 februari 1985.

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1985 Advies van de jury voor de toekenning

Benno Barnard, geboren in 1954, debuteerde in 1981 met de gedichtenbundel *Een Engel van Rossetti*. In deze bundel is een Leitmotiv het bezweren van schoonheid, bijvoorbeeld de schoonheid van het verleden, de kindertijd, door middel van formules die die schoonheid onvergankelijk kunnen maken. 'De 'Engel' dient letterlijk vereeuwigd te worden om behouden te kunnen blijven', zoals het in de omslagtekst van de bundel geformuleerd staat. Naar het bezweren, het tot stilstand brengen van de tijd, verwijzen in *Een Engel van Rossetti* titels als *The secret garden* en *Zwarte kunst*.

Al in zijn debuutbundel lijkt *vorm* voor Barnard een belangrijk onderdeel van de bezweringsformule. Hij experimenteert met vaste vormen als vijfregelige verzen en verzen die zijn opgebouwd uit twee kwatrijnen, alsof hij zichzelf heldere kaders wil stellen waarbinnen de bezwering zich dient af te spelen.

In zijn tweede bundel, *Klein Rozendaal*, die in 1983 is verschenen, toont Barnard een ontwikkeling die bij andere dichters misschien een reeks van bundels zou hebben gevraagd. De thema's van zijn debuut keren weliswaar terug, maar in een strenger verband; zijn voorliefde voor de elegante, maar vaste vorm toont zich hier in zorgvuldig gecomponeerde reeksen met eenzelfde grondvorm. *Klein Rozendaal*, het in de eerste afdeling van de bundel beschreven domein van de kindertijd, lijkt de geheime tuin uit de eerste bundel te zijn, opgeroepen binnen de beheerste vorm van de bezweringsformule van twee maal vier regels.

Zoals heel vroeger toen ik dacht
dat je, als je de deur liet aanstaan, 's nachts
een tuin zou vinden, een geheime, de binnenplaats
die in het boek stond dat ik toen, betoverd, las.

Het thema van de jeugd en het verlangen naar het verloren paradijs van de kindertijd, is wel heel gangbaar in de Nederlandse literatuur van deze tijd. Wat Barnards poëzie onderscheidt van het werk van veel van zijn generatiegenoten zijn een aangenaam gebrek aan sentimentaliteit en een lichtheid van toon, die het domein dat hij beschrijft toegankelijk maken voor de lezer zonder het zijn geheimzinnigheid te ontnemen.
Barnard

lijkt het land van de jeugd niet op te zoeken om zich te verliezen in sentiment, maar om er elementen uit mee te nemen naar het heden en die te onderzoeken op hun belang voor de volwassenheid. De geliefde uit *Een Engel van Rossetti* keert in de eerste afdeling van *Klein Rozendaal* terug als de moeder ('Mijn moeder, in het lang. Die nog geheimen had'), maar het is opvallend dat de geliefde in de tweede afdeling van Klein Rozenraal, in de reeks *Zij en ik* beschreven wordt aan de hand van dezelfde waarnemingen als de moeder en de vroegere geliefde - elementen als make-up en kleding: 'Van elke jurk is zij het resultaat'.

Mensen en dingen krijgen bij Barnard bijna dezelfde aandacht. De in de gedichten herschapen wereld ontleent zijn vorm en zijn waarde aan al het waargenomene en aan de ordening die het vers daarin aanbrengt, zoals ook is aangegeven in het aan Wallace Stevens ontleende motto: 'I was the world in which I walked...' Barnard probeert heden en verleden in zijn gedichten te laten samenvallen om het bederf van de tussenliggende tijd op te heffen:

Hier speelde ik, dit was een woud. Het hek, dat
park definieert, en mij nu buitenhoudt, is voor
volwassenen. De jongen in mij doet wat ik niet doe,
hij gaat naar binnen toe. Later wordt hij weer oud.

Het bos is bijna eender. Plek is na plek intact,
en toch is er gehakt. Ik vind, mechanisch als een
pop, de vijver terug. De rug keert lucht en bomen
om. Tussen takken en wolken sta ik, op mijn kop.

Het geciteerde gedicht is een mooi voorbeeld van Barnards beheerst snel met de vorm. Op het eerste gezicht heeft zijn vers een bijna nonchalante elegantie, maar bij nader toezien blijkt er een afgewogen structuur van klank en verscholen rijm binnen de regels te zijn aangebracht, alsof Barnard een weg heeft gevonden tussen de ongebondenheid van het moderne en de beheerste vormen van de traditie.

De jury is van mening, dat het werk van Benno Barnard zich na zijn debuut op indrukwekkende wijze heeft ontwikkeld en draagt *Klein Rozendaal* met veel voldoening voor voor bekroning met de Van der Hoogt-prijs 1985.

De commissie voor schone letteren: (w.g.) Adriaan van Dis (voorzitter), Willem G. van Maanen, Willem van Toorn, Eddie van Vliet.

Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs 1985

Advies van de jury voor de toekenning

De jury voor de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs, ingesteld door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, dit jaar toe te kennen aan Nederlands proza op het gebied van essays en literaire kritiek, is tot het unaniem oordeel gekomen dat als kandidaat voor deze prijs dient te worden voorgedragen: de essayist en literair kritikus Carel Peeters.

Sedert meer dan tien jaar drukt Carel Peeters, redacteur literatuur van het weekblad *Vrij Nederland*, een stempel op de Nederlandse literaire kritiek. Met zijn literairkritische uitgangspunten - in ironische verwoording neergelegd in zijn essaybundel *Het avontuurlijk uitzicht* (1976) - zoekt Peeters expliciet aansluiting bij de Angelsaksische, liberaal-humanistische traditie van zijn grote voorbeelden Matthew Arnold en Lionel Trilling. Literatuur is voor Peeters geen eiland, wél een vrijplaats waar de soevereine geest van de schrijver een nieuwe betekenis kan geven (en volgens Peeters: *moet* geven) aan alles waar 'de geschiedenis' een vaste betekenis aan lijkt te hebben opgedrongen. Zijn essaybundel *Alles moet over* (1979) is de uitwerking van deze opvatting. Wat Peeters beschouwt als 'de taak van de schrijver' (de titel van een door hem uitgelokte discussie in *De Revisor*, 1979, over het gebrek aan persoonlijke visie in de contemporaine literatuur), acht hij ook de taak van de kritikus: alleen als een literaire kritiek blijkt geeft van creativiteit en eruditie dient zij de letterkunde. Aan het eind van de jaren zeventig manifesteert zich in en rond het literair tijdschrift *De Revisor* een aantal auteurs die zich afzetten tegen het realisme - in vorm en inhoud - in de literatuur; zij vatten het schrijven op als een vorm van onderzoek door middel van de verbeelding. Peeters voelt zich door hen bijzonder aangesproken; wanneer de Haagse Post deze auteurs in 1977 uitroept tot 'de academisten', tekent hij tegen dat etiket bezwaar aan, maar hij ziet wel iets opmerkelijk gemeenschappelijks in hun werk: 'Het is de terugkeer van de intelligentie en de eruditie in de literatuur.' Vanaf dat moment volgt Peeters het 'Revisorproza' nauwgezet. In 1984 verschijnt zijn essaybundel *Houdbare illusies* en het is met name voor die publicatie dat de jury Peeters voor bekroning voordraagt.

Houdbare illusies is geen bundel met een verzameling literaire kritieken; Peeters heeft zijn recensies van de boeken van Doeschka Meijsing,

Ook de jong, Nicolaas Matsier, Leon de Winter, Frans Kellendonk en Dirk Ayelt Kooiman omgewerkt tot afgeronde essays. In zijn inleiding meent Peeters dat er hier sprake is van een nieuwe stroming in onze literatuur, 'omdat ze [de genoemde auteurs] de werkelijkheid niet als een vanzelfsprekend gegeven opvatten, die werkelijkheid is er pas op het moment dat ze haar onder woorden hebben gebracht. Dit veronderstelt dat ze zich filosofisch verbaasd hebben over iets waar anderen aan voorbijgaan.'

In zijn essays toont Peeters zich een aandachtig en minutieus lezer die op subtiële wijze de betekenislagen in de besproken literaire werken blootlegt, daarbij steeds toegespitst op de wijze waarop de schrijvers hun persoonlijkheid, hun individuele gedachtenwereld, inzetten bij het vormgeven aan de verbeelding.

Peeters gaat echter verder dan het leveren van interpretaties van de afzonderlijke oeuvres. In zijn slotessay *De list van de literatuur* plaatst hij de literaturopvatting én -praktijk van de 'Revisor-auteurs' in de literaire traditie van de negentiende en twintigste eeuw: die van naturalisme en symbolisme. Zijn betoog is (wederom) een pleidooi voor de synthese tussen wat tegenpolen lijken: 'De verbeelding is niet het vermogen dat van de werkelijkheid afleidt, maar er naartoe.' Voor Peeters is de verbeelding 'de koninklijke omweg' die tot een verrassend inzicht in de werkelijkheid voert; het resultaat is: 'houdbare illusies'.

De jury spreekt haar waardering uit voor de wijze waarop Carel Peeters een nieuwe generatie in onze literatuur heeft 'begeleid'. Hij heeft bij voortdurend getracht hun werk in een literair-historisch perspectief te plaatsen. Peeters' stellingname voor 'de verbeelding' heeft tegenstemmen opgeroepen, maar het is juist die stellingname die het debat over de vrijheid van de schrijver, over wat literatuur is of zou moeten zijn, verlevendigt; Peeters' duidelijke uitgangspunten zetten ook anderen tot meningsvorming aan.

'De verbeelding is niets zonder intensiteit, verlangen, sympathie, intenties en fascinatie' - met die woorden omschrijft Peeters 'de taak van de schrijver', maar ook die van de literair kritikus. Naar het oordeel van de jury voldoet de kritikus en essayist Carel Peeters aan de norm die hij 'zijn' schrijvers stelt.

De commissie van voordracht: (w.g.) dr. M.H. Schenkeveld (voorzitter), dr. W. van den Berg, F. de Rover (secretaris).

Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs 1985

Dankwoord door Carel Peeters de geest van de criticus

U heeft er geen idee van hoezeer ik in verlegenheid ben gebracht door juist de toekenning van de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs. Dr. Wijnaendts Francken! Bij hem heb ik geestelijk in de wieg gelegen. Hij heeft mij bij wijze van spreken het intellectueel 'tata' bijgebracht, het filosofisch 'toetoe' en het morele 'uhuh'. Hij zorgde voor de Liga van mijn bewustzijn. Het treintje waarmee een baby zijn pap krijgt toegediend bestond in mijn geval uit het boek *Vier moralisten* van dr. C.J. Wijnaendts Francken, een van de eerste niet-literaire boeken die door mij uit persoonlijke belangstelling en op eigen houtje werden aangeschaft bij De Slegte. Nu ik het dezer dagen heb teruggezien, nadat het zo'n vijfentwintig jaar onaangeroerd in mijn boekenkast heeft gestaan, heb ik raar staan kijken. Het boek bevat vier essays over Confucius, Plutarchus, Montaigne en Coornhert.

Over in het bijzonder de laatste drie zou ik nog steeds niets kwaads willen zeggen, maar juist over de eerste, Confucius, schreef ik een van mijn eerste 'beschouwingen'. Confucius, hoe komt iemand erbij! Als het nu Homerus, Plato of Erasmus was, maar Confucius, niet alleen iemand uit een tijd die onnoemlijk ver achter ons ligt, maar bovendien schrijvend en denkend in een taal waar ik nog steeds geen jota van begrijp. Om mijzelf te beschermen heb ik die 'beschouwing' maar niet voor de dag gehaald, want net is zeker dat ik net grootste deel heb overgeschreven uit het essay van dr. Wijnaendts Francken.

U zult begrijpen dat ik de man die mij geestelijk zo'n beetje ter wereld heeft gebracht niet verloochen, ook al kan ik onmogelijk zeggen dat hij een groot denker was. Hij was een parafrazeur, iemand die andermans gedachten weergaf en dat deed in een nu aandoenlijk schoolse stijl met zinnen als 'De groote Pascal met zijn genialen aanleg...', of 'Zien wij thans welke plaats Montaigne's Essais innam in al die onderscheiden richtingen...' Maar hij schreef bij mij op een onbeschreven blad, een tabula rasa, woorden als 'scepticus', 'stoïcijn', 'epicurist', die door mij ijverig in een schriftje werden opgetekend met zelfbedachte omschrijvingen. Ik word hopelijk niet van hoogmoed beticht als ik zeg dat ik dr. Wijnaendts Francken ben ontgroeid, maar mijn piëteit voor de schrij-

ver van *Vier moralisten* is daar niet minder door. Hoe weinig oorspronkelijk de essays van dr. Wijnaendts Francken ook zijn, zij handelen over schrijvers en wijsgeren die iets gemeen hebben dat mij moet hebben aangesproken. Ik moet begrepen hebben dat je moralisten en moralisten hebt en dat de moralisten waar Wijnaendts Francken het over had degenen waren die een persoonlijke moraal stelden tegenover de georganiseerde moraal zoals die werd gepredikt in kerken van allerlei snit. De moralisten waar Wijnaendts Francken het over heeft woekerden met het leven en zij ontwikkelden ideeën over de manier waarop men die verwarrende kluwen enige persoonlijke structuur kon geven. Daarbij komen gedachten over goed en kwaad kijken. De ontwikkeling van een persoonlijke moraal werd bij deze moralisten voorafgegaan door een wijsheid van Terentius die Wijnaendts Francken in zijn inleiding aanhaalt. Het is één van de eerste Latijnse zinnen die ik uit mijn hoofd kende en te pas en te onpas probeerde te gebruiken met een voor kenners verdachte argeloosheid: 'Nil humani a me alienum puto': niets menselijks is mij vreemd. Deze zin scheidt in mijn ogen nog steeds een noodzakelijke menselijke ruimte; het is alsof mensen die er de inhoud van tot zich hebben laten doordringen, juist één seconde langer wachten met te oordelen over anderen en zich in die ene seconde bedenken dat mensen gekke sprongen kunnen maken en dat ze daar recht op hebben.

Omdat het boek van dr. Wijnaendts Francken een van de eerste was die ik uit persoonlijke belangstelling aanschafte, moet ik toen al begrepen hebben dat mijn passie voor literatuur er niet een was die zich tot romans en gedichten beperkte. In de literatuur alleen vond ik blijkbaar niet wat ik toen met een onderdrukte paniek zocht: ik zocht net buskruit van het leven uit te vinden: ik wilde weten hoe alles écht in elkaar stak. Het lezen van filosofen bracht mij daar vaak heel dichtbij, maar de ellende was dat ik altijd filosofen uitzocht die enerzijds met de hamer wilden filosoferen en anderzijds steeds beweerden dat dé waarheid nergens te vinden was, en dus het buskruit niet: het buskruit was het leven zelf. De aandrift om te willen weten hoe de dingen wérkelijk in elkaar staken - hoewel een illusie - is mij niet ontvallen, evenmin de wetenschap dat dé waarheid meer iets is voor de naam van een dagblad dan voor mij.

Ik wist het natuurlijk al, maar toen vorig jaar de intellectuele biografie van de negentiende-eeuwse Engelse criticus William Hazlitt verscheen, drong het nog eens goed tot mij door: een criticus is niets als hij geen

geest heeft met een scala van persoonlijke, filosofische en maatschappelijke voorkeuren. William Hazlitt was iemand met zo'n geest, vandaar de ondertitel van het boek van David Bromwich: *The Mind of a Critic*. Alleen al de dikte van het boek maakte duidelijk dat Hazlitt een gecompliceerde en veelzijdige geest was. Dat hij één van de levendigste en boeiendste critici van de negentiende eeuw werd was alleen mogelijk omdat hij er niet mee volstond inzicht en sympathie te verwerven voor de schrijvers en dichters van zijn tijd, maar bovendien inzicht in wat hij zelf dacht en vond. Deze twee ambities zorgden ervoor dat hij het boek schreef over de belangrijkste dichters van zijn tijd, *The Spirit of the Age*, en ik beken dat dit boek mij een voorbeeld is geweest toen ik *Houdbare illusies* schreef.

Ook in zijn andere essays, verzameld in *Table Talk*, blijkt Hazlitt een criticus voor wie leven, denken en kunst onverbrekkelijk met elkaar samenhangen. Hij ambieerde niet een gefixeerd wereldbeeld te hebben, zijn onrustige passie, een soort verliefdheid, maakte dat hij alles om zich heen wilde begrijpen en daardoor ontstond onvermijdelijk een geest, een kritisch karakter. Hij was een criticus die, gegeven een zekere sympathie, met een dichter of schrijver meedacht en recht wilde doen aan diens intenties. Het thuisraken in het werk van een dichter was meer dan een esthetisch genoegen, het leverde hem ook *het beste weten* op van iemand. Hij had er een persoonlijk, bijna egoïstisch belang bij te weten hoe een dichter of schrijver dacht.

Een kritisch karakter, zoals William Hazlitt dat in zijn essays over Byron, Shakespeare, Coleridge, Walter Scott toonde, botste ook wel eens met deze dichters en schrijvers. Maar juist daardoor ging men ze beter zien. Hazlitt ging niet op in de dichters en schrijvers die hij behandelde, hij was geen empathisch criticus. Hij gaf ze een gezicht door, zoals Nietzsche in *Jenseits von Gut und Böse* in een heel ander verband eens aardig zei, zichzelf te bewaren.

Ik kom hierop omdat de belangrijkste gebeurtenis van de laatste weken, de verschijning van de nieuwe roman van Oek de Jong *Cirkel in het gras*, mij weer scherp bewust maakte van de noodzaak zichzelf 'te bewaren' als criticus op het moment dat men het gevoel heeft door de schrijver meegenomen te worden in een denkwereld waarin het er kennelijk juist om gaat zichzelf te verliezen. *Cirkel in het gras* bevestigde mijn bewondering en mijn vertrouwdheid met de wereld van Oek de Jong, maar er ontstond ook verwondering. Net als met *Opwaaiende zomer-*

jurken had ik in *Cirkel in het gras* vanaf de eerste pagina's het gevoel betrokken te raken bij zijn personages, alsof het mij aanging. Het tobben van Simonetti met zijn ziel en met zijn liefde voor Hanna Picard vertegenwoordigt een exemplarisch hedendaags verlangen: de wens niet te worden overspoeld door zaken die niet uit *een eigen bron* voortkomen. Simonetti wil 'de bron zuiveren' zegt hij tegen zijn antipode Zucarelli. Hij wil 'waarlijk intelligent' worden en vertrouwd raken met het 'Goede', met een hoofdletter. Met deze ambitie en dit verlangen ga ik in het geval van Oek de Jong lang mee - hij sleept je mee door de perfectie waarmee hij alles onder woorden brengt. Maar er waren momenten in *Cirkel in het gras* dat ik niet mee wilde, omdat ik in een wereld raakte waar de woorden ineens een heel andere kleur kregen.

Op welke momenten verandert een woord, een metafoor, in iets dat niet meer van deze wereld is? Oek de Jong laat Simonetti zeggen dat het tot hem doorgedrongen is dat hij 'het ritme diende te volgen, het ritme dat ieder mens beheerst.' Ritme is niet zo'n erg duidelijk begrip: we kennen het in de muziek, in de poëzie, maar bestaat het ook in het leven? Wordt ieder mens *beheerst* door een ritme? Hoeveel moeite ik ook doe, ik snap niet waar Oek de Jong het over heeft. Men kan zichzelf in een bepaald ritme brengen door dingen op bepaalde momenten te laten en te doen, maar dan nog ben je het zelf die het ritme bepaalt, en word je er niet door beheerst. Het is wel duidelijk dat Oek de Jong Simonetti tot tolk maakt van een verlangen om glimlachend aanwezig te zijn in het leven: volledig in de wereld en toch in de kern onaantastbaar. Zo omschreven heb ik daar geen enkele moeite mee en verdwijnt mijn weerspanningheid, maar moet dit gebeuren onder verwijzing naar het feit dat Simonetti zeven jaar lang een raadselachtig glimlachende Boeddha op zijn nachtkastje heeft staan? Deze dikke pad van de geheime kennis?

Woorden worden niet meer van deze wereld zodra ze een hoofdletter krijgen of wanneer ze meer willen uitdrukken dan ze kunnen verantwoorden. Bij Oek de Jong krijgt het 'Goede' een hoofdletter en vanaf dat moment bevinden we ons in een ongrijpbare, mogelijk Platoonse ideeënwereld, die het contact heeft verloren met een concrete werkelijkheid, waaronder ik ook gevoelens en ideeën versta. Hetzelfde is het geval met het woord 'duivels'. Wie dat anders gebruikt dan als een terloopse metafoor, een aanduiding voor een vervaarlijk persoon of verschijnsel, maakt het tot een woord dat behoort tot de wereld waarin de taal wordt gebruikt van de ongedekte cheques: de wereld van de religie,

van de preek, van Billy Graham. Zucarelli zou zichzelf verkocht hebben aan vele 'duivels': de duivel van de kennis, de duivel van de heerszucht, de duivel van de charme, de duivel die de natuur wil overwinnen. Dit morele en religieuze absolutisme of manicheïsme maakt van degenen die zich niet aan de duivel hebben verkocht ontstegen heiligen en ontnemt kennis, charme en al die andere verderfelijke, uiterst menselijke aandriften hun functie, soms hun trots en waarde. Ook de manier waarop Simonetti zich aan het slot van *Cirkel in het gras* overgeeft aan de 'archaïsche glimlach' van de antieke vrouwenkop is méér dan een tijdelijke herkenning: er wordt mee gesuggereerd dat hij contact heeft met een onwereldse tijd die iets te vertellen heeft voor de verlichten, de beminnelijken, zij die glimlachen. Bij Oek de Jong worden vergelijkingen met een tijdelijke betekenis tot eeuwige symbolen. Zelfs zulke uitgesproken lelijke dingen als pauweveren, te vinden in de schuur van Simonetti's vriend Kurhajec, krijgen die mystieke betekenis.

Een andere schrijver die zich steeds vaker bedient van begrippen en woorden die nog maar weinig verband houden met een concrete werkelijkheid, Andreas Burnier, is net als Oek de Jongs hoofdpersoon Simonetti uit op 'vervaging van de ego-identiteit.' Zij onderbouwt haar ideeën met de theorieën van de psycholoog Jung, de man die eens heeft geschreven dat 'de Zonde begint bij het ontstaan van het bewustzijn'. Hier hebben we weer een variant van de erfzonde: de Zonde, ook nog met een hoofdletter. *Niets* is naar mijn idee in aanleg zondig. De richting die Oek de Jong zijn personages in *Cirkel in het gras* soms op laat gaan is verwant aan die van Andreas Burnier en ik kan niet zeggen dat het mij bevalt. Het bewustzijn is iets waaraan niets menselijks vreemd is en dat moet maar zo blijven. Het bestaat uit veel meer dan uit het Goede en het Kwade omdat het menselijke gecompliceerd en veelzijdig is. Dat leerde mij dan toch dr. Wijnaendts Francken.

Jubileum Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde Welkomstwoord door Dr. H. Heestermans

Op vrijdag 18 augustus 1766 komen, des namiddags om vier uur in de Schuttersdoelen te Leiden - niet ver van hier dus - elf jongemannen bijeen. Allen rond de vijfentwintig jaar oud; bijna allen advocaat of theoloog. Zij wensten 'met elkanderen hunne heerschende zucht voor Taal- Dicht- en Oudheidkunde onzes Vaderlands te voldoen.' 'Minima crescunt' was hun zinspreuk en de daarin geïmpliceerde wens werd vervuld: het groepje groeide uit tot de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, een soort Académie française, zoals we weten, maar dan zonder gezag, of beter: zonder officieel gezag, op het gebied van de taal- en letterkunde.

Die allereerste leden van de Maatschappij waren universele geleerden. Zij schreven even gemakkelijk over taal als over literatuur en geschiedenis. Bovendien, zij waren veelal ook nog actief als dichter. Maar het specialisme daagde: de afstand tussen geleerde en schrijver werd groter en de Maatschappij splitste zich in 1847 in een Commissie voor Taal- en Letterkunde en een Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde. In 1919 wordt de specialistische driedeling voltooid: er komt een Commissie voor Schone Letteren bij. De wetenschapsopvattingen van rond 1850, de ontstaanstijd van de Commissie, sproten voort uit een romantische belangstelling voor het verleden. Voor het eigen verleden wel te verstaan. Er verschijnen uitgebreide studies over de oudere fasen van de taal, en weer moet ik zeggen: van de eigen taal, van het Germaans, want de Romaanse talen komen er niet best van af. Matthias de Vries, de grondlegger van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* zegt op het Letterkundig Congres van 12 september 1865 te Rotterdam zelfs: Het Frans 'is een arme taal, die met weinig middelen veel doen moet, die alle scheppingskracht mist, en wier innerlijk leven in het bewustzijn is uitgedoofd.' Evenals de Duitse filoloog Fichte meende hij dat alleen het Germaans een levende taal is, want die taal vloeit voort uit de natuur. Het Romaans is in de wortel dood, een slechts aangeleerde, niet natuurlijke taal. U begrijpt dat wij de heer Dresden als ontvanger van het jubileumnummer hebben uitgenodigd om iets goed te maken van wat het Frans misdaan is.

De vaderlandse wetenschap wordt derhalve getekend door liefde voor en studie van het verleden. U behoeft de tijdschriften van die tijd maar in te zien: woordstudies, etymologische studies, en verhandelingen over en uitgaven van literaire werken van vóór 1500. Niet van de werken van 1500-1600 uiteraard, want 'de rederijersliteratuur is voor zeker de vrucht van een tijd van verbastering van onze taal.' De Vries alweer - ik kan de aard van mijn dagelijkse werkzaamheden nu eenmaal niet verloochenen - drukt het op een vergadering van de Maatschappij, op 13 april 1849, zeer plastisch uit: 'De Nederlandsche Taal der twaalfde en dertiende eeuw, hoe krachtig was zij en stout, hoe buigzaam en smijdig, hoe naief en bevallig, hoe zoetvloeyend en welluidend.'

Langzaam maar zeker groeit bij de Commissie de behoefte aan een eigen tijdschrift. Op de jaarvergadering van de Maatschappij in 1879 doet de hooggeleerde Cosijn het voorstel 'dat de Maatschappij zou medewerken tot de uitgave van een tijdschrift, gewijd aan de Nederlandsche taal- en letterkunde.' In 1880 wordt dat voorstel herhaald en aangenomen. In 1881 neemt de Commissie de redactie van het Tijdschrift op zich; de Leidse firma E.J. Brill zal de uitgever - en de eigenaar - zijn en is dat tot op heden gebleven.

Een Leidse aangelegenheid wordt het, en dat is niet verwonderlijk. Luidt immers artikel 80 van de Wet van de Maatschappij (die van 1847) niet?: 'Elke Commissie is zamengesteld uit vijf leden, te Leiden of in de nabijheid woonachtig.' Die strenge bepaling verviel weliswaar in 1896, maar lange tijd is de Commissie voor Taal- en Letterkunde, en dus de Redactie van het Tijdschrift, overwegend Leids geweest. Niet ten onrechte spreekt men over het *Leidse* Tijdschrift.

Het was zelfs zo - ik zeg met opzet *wás*, de tijden veranderen, gelukkig - dat leden die niet uit Leiden afkomstig waren, als buitenbeentjes werden behandeld. Wat denkt U van de volgende brief van 15 juni 1899, geschreven door J.W. Muller, als U weet dat de erin genoemde heren Te Winkel en Kalff niet-Leienaren zijn? De brief is gericht aan de 'Leidsche' leden van de Commissie: 'Kunnen de heeren goedvinden dat ik namens de Commissie [...] met het Bestuur of met de Secretaris der My. handel over de present-exx. der Veelderh[ande] Gen[euchlijke] Dichten?' Hij had, als samensteller van deze bundel zestiende-eeuwse poëzie, recht op minstens twaalf exemplaren en stelt voor 'hierover als volgt te beschikken: 9 voor de leden der Commissie, dus ook de heeren Te Winkel en Kalff die er als lid van de Commissie recht op hebben

en wien hiermede tevens een kleine erkenning wordt geschonken voor hun bemoeienissen met het Tijdschrift.' Op Mullers brief, die rondgezonden werd, schrijven de Leidse leden, Kluiver, Beets, Kern, Ten Brink, Verdam, in een prachtig-deftig negentiende-eeuws, adhesie: 'Ik vereenig mij gaarne in het gevoelen van de heer Muller.' Het boek wordt de heren derhalve toegezonden, hoewel ze in de eeuwigdurende zonde leefden van niet in Leiden te wonen. Te Winkel reageert snedig: 'Amsterdam 15 juli 1899. Waarde heer Muller, Vriendelijk dank voor de toezending der 'Veelderhande Geneuchlijke Dichten', die ik, zoals uit de onderteekening van de Voorrede bleek, mede hielp uitgeven. Minder moeite heeft mij een werk zeker wel nooit gekost.'

Het Leidse tintje is er nu, 1984, af. Slechts vier van de twaalf leden stammen uit Leiden. Ik ken een man die met die ontleidsing zeer gelukkig zou zijn geweest. De voorzitter van de Maatschappij in 1894, dr. W.C. van Manen. In zijn ogen was die Leidse redactie een onderonsgroepje van monomane, saaie taalgeleerden die in het *Tijdschrift* louter stukken publiceerden die voor anderen ongenietbaar waren. Annie Romein zal hem, dit terzijde, jaren later, daarin bijvallen, als zij in *Omzien in verwondering* (p.108-109) schrijft: 'Voor het kandidaats werden we verondersteld een aantal artikelen uit *Het Tijdschrift* te lezen. Ook die boeiden me weinig, maar aangezien deze artikelen blijkbaar geschreven werden door meer systematische dan diepzinnige geesten, kon je in een paar middagen op de bibliotheek een behoorlijke literatuurlijst aanleggen door er een aantal diagonaal door te nemen, en alleen de laatste zin, die steevast de conclusie gaf, even aandachtig te lezen.'

Ik hoop, dames en heren, dat de huidige generatie studenten er anders over denkt en citeer nogmaals uit oude notulen, nu uit 1898: 'De Commissie [...] veroorlooft zich [...] den wensch uit te spreken dat deze uitgave [*het Tijdschrift*, HH.], die ten onrechte in den roep staat van 'te geleerd te zijn', meer dan thans het geval is, belangstelling moge vinden bij de leden der Mij en onder hen een grooter getal dan het tegenwoordige (slechts 58) gebruik zal maken van het voorrecht van verminderden prijs.' En met die wens, waarbij ik mij aansluit, heb ik U van harte welkom geheten. Ik dank U.

Noten

Dit welkomstwoord en de hieropvolgende toespraak door dr. C.F.P. Stutterheim werden uitgesproken op 15 december 1984 in het groot Auditorium van de Rijksuniversiteit te Leiden.

Jubileum Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde

Door Dr. C.F.P. Stutterheim

Wie in de elfde, herziene druk van de grote *Van Dale* het artikel over het goede woord 'Leids' heeft gelezen, is erachter gekomen dat dit woord optreedt als lid van vijf vermeldenswaardige woordgroepen. Het zijn 'Leidse kaas', 'Leidse fles', 'Leids blauw', 'Leidse steen' en 'Leidse vertaling'. Daar kan 'Amsterdams' met zijn 'Amsterdams peil' en zijn niet te eten 'Amsterdamse korstjes' niet tegenop. Met de verhouding twee op vijf komt het er nog genadig af. In werkelijkheid is deze twee op zeven. Bij 'Leids' zijn namelijk twee woordgroepen ten onrechte ongenoemd gebleven, te weten 'Leidse bek' en 'het Leidse tijdschrift'. Er staat ook niet: 'zie *bek*', 'zie *tijdschrift*'. De vorige druk wordt ontsierd door dezelfde onvolkomenheden. Er is hier dus niets te herzien. Maar op het titelblad van elk der drie delen, dus niet minder dan driemaal, kunnen we lezen dat de elfde druk een herziene druk is. Wat moeten we van deze discrepantie denken? Heeft men misschien geprobeerd (om met Multatuli te spreken) leugen door herhaling tot waarheid te maken? Nee, dit is volstrekt uitgesloten.

Belangrijker is de vraag naar het waarom of waardoor van de twee leemten. Ze kunnen niet op dezelfde wijze verklaard worden: daarvoor zijn hun verschillen te groot. Wie psychologisch enigszins geschoold is, heeft met de afwezigheid van de bek geen enkele moeite. Dat een Leids lexicograaf, oon al komt hij daardoor in conflict met de eisen van zijn wetenschap, over die bek zwijgt, is begrijpelijk, menselijk en vergefelijk. Maar wat kan hem ertoe gebracht hebben, het Leidse tijdschrift onvermeld te laten? Waarschijnlijk zit achter die leemte de gedachte: 'Wie na honderd jaar nog niet weet dat dat tijdschrift bestaat, is eigenlijk te stom om een woord in een woordenboek te kunnen opzoeken.'

De fout kan gedeeltelijk worden hersteld met behulp van een inlegvelletje in de nog niet verkochte exemplaren. In allen gevalle verwachten we dat aan de lezers van de twaalfde druk niet langer relevante informatie wordt onthouden. Vermelding van de woordgroep alleen is niet voldoende. Er moet ook iets gezegd worden over het object waarop die woordgroep doelt. Daarbij kunnen jaartallen niet ontbreken. Ze staan reeds bij 'Leidse vertaling'. Ook bij andere woorden zijn ze te vin-

den. Soms is de datering nauwkeuriger en worden zelfs de maand en de dag genoemd. Zo lezen we in het artikel dat aan het woord 'guillotine' is gewijd '25 april 1792'. Dit alles in aanmerking nemende stel ik voor, ja eis ik, eerst de vergeten woordgroep te vermelden en deze dan als volgt toe te lichten:

'Andere naam voor Tijdschrift voor Nederlandse Taal- (streepje) en Letterkunde, bij de firma Brill uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. In 1881 is de eerste jaargang verschenen. De vijftiende december 1984 heeft de heer Dresden, in het groot auditorium van de Rijksuniversiteit te Leiden, uit de handen van de heer Backhuys het eerste exemplaar in ontvangst genomen van het thema-nummer dat als afsluiting van de eerste honderd jaargangen was bedoeld. Geestdriftig toegejuicht door de volle honderd procent der aanwezigen hebben beide heren zich op voortreffelijke wijze van de vrijwillig op zich genomen taak gekwetend, dat wil zeggen met de daarbij passende, plechtige en tegelijkertijd verheugde gelaatsuitdrukking.'

Dit is pas relevante informatie; het hele artikel bloeit ervan op. Voldoende is het echter niet. Om uit te leggen waarom het niet voldoende is, is een kleine inleiding noodzakelijk.

Als futuroloog ben ik uiterst zwak begaafd. Toch waag ik het, U iets te vertellen over het jaar 1995. De twaalfde herziene druk van *Van Dale* is verschenen. Het boek bestaat uit vier delen en kost 536 gulden. Het artikel 'Leids' is, zoals vanzelf spreekt, met de door mij voorgestelde zinnen uitgebreid. Pieterse, een modaal woordenboekgebruiker, heeft zich de vier delen aangeschaft. Op een avond zitten hij en zijn vrouw zwijgend tegenover elkaar. Plotseling zegt hij: 'Vrouw, ik weet niet wat 'Leids' betekent. Kom, ik zal het opzoeken.' Hij voegt de daad bij het woord. Na enige ogenblikken hoort zijn vrouw hem mompelen: 'Hoe kan dat nou? Er is blijkbaar een Maatschappij, die zich, gezien haar naam, uitsluitend met letterkunde bemoeit. Hoe kan ze dan vanwege zichzelf bovendien iets taalkundigs uitgeven?' De man heeft gelijk en ik heb de toekomstige herzieners gewaarschuwd.

Het is moeilijk, iets helemaal goed te doen. Neem nu de officiële naam van het Leidse tijdschrift. Enkele minuten geleden hebt U hem uit mijn mond opgevangen. Ik heb gezegd: 'Tijdschrift voor Nederlandse Taal-(streepje) en Letterkunde.' De betekenis is afhankelijk van een minuscuul, slechts met het oog waar te nemen entiteitje, waarmee niets hoorbaars correspondeert, tenzij we 'streepje' zeggen. Bevredigend is dit niet.

Er zou een commissie benoemd kunnen worden om zich over de kwestie te buigen - zoals dat tegenwoordig in kromme-ruggen-proza tot vervelens toe heet. Dat zij met haar buigen iets zal bereiken, is onwaarschijnlijk.

Heeft onze jubilaris nog een derde naam? Iemand heeft me eens op docerende toon toegevoegd: 'Kijk, als je in een publikatie van je hand naar het Leidse Tijdschrift verwijst, dan moet je dat niet doen met 'Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde', eventueel nog gevolgd door 'uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden', maar eenvoudig met 'Tijdschrift', bijvoorbeeld 'Tijdschrift xxvii, bladzij 19', of nog eenvoudiger, hoofdletter 'T', kleine letter 's'. Dat laat voor ter zake kundigen niets aan duidelijkheid te wensen over.'

Hier doet zich een interessant semantisch verschijnsel voor, dat een nauwkeurige analyse ten volle waard is. 'Kaas' is niet speciaal 'Leidse kaas' en er zijn gelukkig nog andere flessen dan Leidse. Met 'tijdschrift' is dat blijkbaar anders. Het geval doet denken aan wat Aegidius Timmerman in zijn *Tim's Herinneringen* over Hofdijk vertelt. Hofdijk gebruikte de uitdrukking 'blond en blauw', niet 'bont en blauw'. In de laatste zag hij een pleonasme, omdat, naar hij zei, in bont al blauw zit. Op soortgelijke wijze zit 'Leids', of zit 'voor Nederlandse Taal- en Letterkunde' al in 'Tijdschrift'.

Bij nader inzien is het beter, de door Hofdijk gemunte technische term 'zitten in' te vervangen door 'afkorting'. Zo staat in *Van Dale* bij 'letterkunde': '(met hoofdletter) gebruikelijke afkorting van Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: hij is lid van Letterkunde.' Bij 'tijdschrift' staat niet: '(met hoofdletter) gebruikelijke afkorting van Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde: hij heeft zich op Tijdschrift geabonneerd.' Het staat er terecht niet. De vele jaren geleden gepropageerde, pregnante en voor onze jubilaris zo vererende betekenis van 'Tijdschrift' is te weinig bekend geworden. Dit is jammer. Anders hadden we de laatste weken zinnen kunnen beluisteren als: 'Zeg, heb je het al gehoord? Tijdschrift gaat jubileren' en: 'Jij gaat toch ook naar de receptie van Tijdschrift, is het niet? Wat trek jij aan?'

Na deze min of meer objectief gehouden beschouwingen veroorloof ik me een ego-tripje.

In de maand november van het jaar 1923, dus eenenzestig jaar geleden,

toen mijn studentenjaren nog nauwelijks waren begonnen, heb ik voor het eerst de papieren jubilaris van vandaag in de gaten gekregen. Voor die tijd wist ik van zijn bestaan niet af. Al mijn opvoeders en opleiders hadden mij daarover niets verteld en mij zo een belangrijk stuk nuttige kennis en een belangrijk stuk cultuur onthouden.

Ik zeg tweemaal 'een stuk', omdat ik me heb voorgenomen vanmiddag nu en dan in hoger mate Nederlands te spreken dan ik, oude van dagen en van tale, gewoon ben. Dit Nederlands kan afdoende getypeerd worden als de taal waarin alle abstracta van een bepaald soort in stukken en brokken uiteen zijn gevallen: 'Een stuk medemenselijkheid', 'Een stuk bioscoopgebeuren' en zo eindeloos. Enkele jaren geleden is er een tentoonstelling geweest over de zeevaart in vroeger tijden. Deze werd door een journalist gevoelig beschreven als 'een stuk maritieme nostalgie'.

Zo moet er ook een stukje filologische nostalgie bestaan, dat iemand als een brok in de keel kan schieten. Ik moet eerlijk bekennen dat het zich niet aan mij heeft geopenbaard. Toch heeft het er alle gelegenheid toe gehad, toen ik me op mijn praatje trachtte voor te bereiden, in oude jaargangen zat te bladeren en te lezen en dan mijn eerste kennismaking met Tijdschrift moest terugdenken. U hebt het al begrepen: die eerste kennismaking is mij niet als een bijzonder prettige levenservaring opgevallen; dit geldt ook (voeg ik hier haastig aan toe) met betrekking tot andere tijdschriften. Voor het candidaatsexamen, onderdeel taalkunde, moesten we onder andere een veertigtal artikels bestuderen. Nu had ik me als student in de faculteit der letteren laten inschrijven, omdat ik een aantal taaluitingen zo mooi vond. Plotseling kreeg ik te maken met allerlei wonderbaarlijke kwesties, waarover ik me nog nooit het hoofd had gebroken en waarvan ik niet begreep, hoe iemand het in zijn hoofd kon halen, zich het hoofd erover te breken. Toen ik dit eenmaal had begrepen, toen het me begon te interesseren, ging het met de studie vlotter.

Van 'mijn' veertigtal behoorden zestien tot Tijdschrift. Er zijn slechts weinige situaties te bedenken, waarin een opsomming hiervan enige zin zou kunnen hebben. Daartoe behoort de situatie waarin U en ik ons op dit ogenblik bevinden, zeker niet. Van mij wordt iets anders verwacht, namelijk een stuk geschiedschrijving, een stuk genetische descriptie, een beredeneerd en gedocumenteerd en (indien mogelijk) boeiend overzicht van het leven van onze jubilaris.

De eerste vraag die zich hierbij voordoet, luidt: 'Heeft Tijdschrift wel

een geschiedenis?' Het is moeilijk bij deze vraag niet met zijn geestesoor de vermanende stem van de wijsgerige taalkritiek te vernemen: 'Een taal, een literatuur, een cultuur en ook een periodiek is geen levend organisme dat zich ontwikkelt. Alles wat we over hun zogenaamde geschiedenis formuleren, moet vertaald worden in formuleringen over wat mensen hebben gedaan of verzuimd hebben te doen.'

Veiligheidshalve begin ik dus bij de mensen. Het zijn er nogal wat. We kunnen ze in een aantal groepen indelen. Ik noem: allen die voor de druk en de verspreiding zorg dragen; het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde; de commissie voor taal- en letterkunde van die Maatschappij, met de redactiesecretaris, de voorzitter en de secretaris van haar vergaderingen en haar gewone, slapende en rustende leden; de lezers, de abonnees; de auteurs, en in recente tijden functionarissen van ZWO. En dit alles, met uitzondering van de zwoers, gedurende ruim honderd jaar.

Tussen twee haakjes: de woordgroepen 'slapende leden' en 'rustende leden' zijn hier bedoeld in hun technische betekenis. Hiervoor moet ik verwijzen naar de twaalfde druk van de grote *Van Dale*. In de elfde druk is er niets over te vinden.

Als nu Tijdschrift uit zichzelf niet verandert - en dit is niet voor discussie vatbaar - wat hebben dan in al die tijd mensen eraan veranderd? In bepaalde opzichten helemaal niets. Het heet in 1984 precies zo als het in 1881 heette. Maar - zult U mij tegenwerpen - er is toch iets gebeurd: er heeft toch een ontwikkeling plaats gehad van het ingewikkelde naar het eenvoudige? Er is een 'ch' geschrapd.

Ik moet U dit toegeven. Desondanks houd ik met een beroep op het verschil tussen taal en spelling vol, dat de naam hetzelfde is gebleven. Op zichzelf zegt dit niet zoveel. Iets kan 'gracht' heten, terwijl het sinds lang geen gracht meer is. De officiële naam van Tijdschrift echter doelt nog steeds op hetzelfde als in zijn geboortjaar. Elke aflevering bevat studies op het gebied der Nederlandse taalkunde en der Nederlandse letterkunde. En nog steeds wordt Tijdschrift door de firma Brill en vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde uitgegeven.

Wat de genoemde wetenschappen betreft: men kan deze op meer dan een wijze beoefenen. Hiermee is de zaak op een wat correcter niveau geplaatst. Als nu op dit niveau een der genoemde groepen in aanmerking komt om veranderingen aan te brengen, dan is het wel de redactie. Welnu, de historiograaf hoeft hier niet met lege handen te blijven zitten.

Een jaar of dertig geleden is in de boezem van de toenmalige redactie een tweestrijd ontbrand. Sommige van haar leden wilden Tijdschrift niet langer laten zoals het nu eenmaal was. Dat waren de revolutionairen, of (wat minder hevig uitgedrukt) de verontrusten. Er zal wel een gemengde commissie van verontrusten en rustigen zijn benoemd om zich over de kwestie te buigen. In allen gevalle is er een gemengde vergadering geweest, - gemengd in die zin dat er ook leden van de Maatschappij aan hebben deelgenomen die niet tot de redactie behoorden. Gelukkig waren allen het over een punt eens: Tijdschrift moest over Nederlandse taal- (streepje) en letterkunde blijven gaan. Het twistpunt was, op welke wijze het daarover moest gaan. De discussie was zo vinnig dat zelfs de rustigen rood aanliepen. Dit was niet te verwonderen, want ze werd niet alleen geleid, maar ook aangevuurd door de toenmalig voorzitter der Maatschappij, die me na afloop toevertrouwde: 'Ik hou wel van een beetje ruzie'. Een verantwoord overzicht van de argumenten pro en contra kan ik U niet geven. Mijn geheugen faalt. Maar het resultaat van al die spanningen en inspanningen staat me nog helder voor de geest. Er veranderde niets.

Een jaar geleden heeft de tegenwoordige redactie in een rustiger sfeer tot een overigens lichte koerswijziging besloten. Wat daarvan terecht moet komen, moeten we nog afwachten. Vanwaar die twijfel? zult U vragen. Met of zonder Uw toestemming formuleer ik mijn antwoord in een zin, die taalcritici als onzin zullen beschouwen. Deze zin luidt: 'Tijdschrift heeft er altijd naar gestreefd, zijn identiteit te bewaren, en altijd met succes.' Dit zal ik met enkele voorbeelden toelichten.

Het eerste artikel van de eerste aflevering van de eerste jaargang is getiteld *Van den vos Reinaerde*. Daarna volgen nog vele studies over dit onderwerp. We treffen ze nog aan in de jaargangen 83, 86, 87, 88, 89 en 92. Terecht heette de laatste van deze reeks: *Reinaerts spel is nog niet uit*. In de eerste jaargang van de volgende honderd zal de vos weer van de partij zijn.

Mijn tweede voorbeeld kan slechts op de laatste vijftientig jaar betrekking hebben en betreft niet iets dat Tijdschrift steeds met open armen ontvangt, maar iets dat hij niet in zijn huis en hof toelaat. De greep van Chomsky is stevig en reikt ver, maar heeft onze jubilaris vrijwel ongemoeid moeten laten. De boom-diagrammen die, niet aangetast door zure regen, over de gehele wereld tot onstuimige bloei zijn gekomen, kunnen in zijn hof niet gedijen. Er zijn daar ook geen bestaansmogelijk-

heden voor genereringen en transformaties, oppervlakte- en dieptestructuren, deleties en tentativiteiten.

Karaktervastheid, onvoorwaardelijke trouw aan zichzelf, eerbied voor de traditie: met deze grote deugden is Tijdschrift rijkelijk gezegend. Een van zijn andere waardeerbare eigenschappen is zijn taaie levenskracht. Deze is meermalen van pas gekomen. Op deze glorieuze dag van zijn receptie, waarop hij het niemand aan iets laat ontbreken, kunt U het zich nauwelijks voorstellen. Ik herinner me echter redactievergaderingen waarvan minstens een uur werd besteed aan het praten over geld, of eigenlijk over geen geld. Geen geld, - armoede. En met dit woord voer ik U mee naar de diepste diepte-structuren van het tijdschriftgebeuren, waarin het onwaarschijnlijkste toeval tot volstreekte noodzakelijkheid is geworden en tot nu toe niet ontdekte samenhangen hun geheim prijsgeven. Wilt U met mij mee denken? Wilt U met mij afdalen?

Op een gegeven ogenblik komt iemand op de gedachte, een studie over het woord 'armoedzaaier' te schrijven. Als hij het geschreven heeft, komt hij op de gedachte, zijn artikel juist de redactie van Tijdschrift en niet de redactie van een ander tijdschrift aan te bieden. Deze komt op de gedachte, het te plaatsen. En dit gebeurt in een periode, waarin Tijdschrift meer dan anders een armoedzaaier is. Welke indruk dit op U maakt - in hedendaagser Nederlands geformuleerd: hoe dit op U overkomt -, is mij onbekend. Wat mij betreft: ik heb het nog steeds niet verwerkt.

Armoede. Aan wie of aan wat is die te wijten? Het klinkt misschien vreemd. Zij is te wijten aan de abonnees. Wij hebben hier te maken met een typisch voorbeeld van collectieve schuld. Natuurlijk zijn die abonnees stuk voor stuk uiterst sympatieke mensen, maar gezamenlijk deugen ze niet, hebben ze een groot gebrek. Ze zijn te gering in aantal. Pogingen om dit gebrek te verhelpen hebben niet veel succes gehad. Dit neemt niet weg dat Tijdschrift met al zijn taaie levenskracht zonder dit te schrale groepje niet zou bestaan.

Niet minder belangrijk voor het 'to be or not to be' zijn de auteurs. Zij hebben vrijwel nooit verstek laten gaan. Vaak was het aanbod groter dan de vraag. En dat was ook noodzakelijk, want niet alles wat de redactie werd toegezonden had voldoende niveau of was voldoende met het karakter van Tijdschrift in overeenstemming. Voorzover ik me kan herinneren, is er gedurende de vrij lange periode die door mijn carrière als

gewoon, slapend en rustend lid wordt omspannen, slechts een keer en nog slechts een half jaar, sprake geweest van gebrek aan bijdragen. Toen had de Regering met het verlenen van een regeringsopdracht helpend moeten ingrijpen. Zij heeft dit echter niet gedaan. Dit was geheel in overeenstemming met haar beleid. Dit beleid is trouwens sindsdien niet veranderd. Het komt, zoals U weet, o.a. de componisten ten goede, maar auteurs van taalkundige en letterkundige tijdschriftartikels merken er niets van.

Hebt U wel eens regeringsopdrachten op het gebied van de muziek onder ogen gehad? Ze zijn van een ongelofelijke precisie. Ik geef een enkel caricaturaal voorbeeld dat (naar ik hoop) zoals een geslaagde caricatuur betaamt, het wezen van de zaak in zich besloten houdt: 'De Regering heeft Jan Meier een opdracht verstrekt tot het componeren van een sextet voor electronische altviool, Turkse trom en vier triangels. De compositie mag een duur van zeven-en-zestig minuten niet overschrijden.'

Waarom zou zoiets op filologisch gebied niet mogelijk zijn? Dan kunnen we verwachten: 'De Regering heeft aan Piet Jansen een opdracht verstrekt tot het schrijven van een studie in Tijdschrift over de knickerscène in Bredero's *Spaanschen Brabander*. Hierin moet hij zich kritisch buigen over alles wat er reeds over is geschreven, en in een (indien mogelijk) enigszins redelijk betoog een oorspronkelijke theorie ontwikkelen over de betekenis die deze scène eventueel zou kunnen hebben. De Regering zou het op prijs stellen, als de studie de zes-en-negentig bladzijden, verdeeld over drie afleveringen, niet overschreed.'

Nietwaar, dames en heren? Als een visioen zien we dit op de frontpagina van alle kranten gedrukt. Maar helaas, zonder visioen komt er niets van terecht. Onze Regering weet van toeten noch blazen. Ze kunnen de heer Lubbers interviewen zo vaak ze maar willen, je hoort nooit 'het Leidse tijdschrift' zeggen. Heeft hij misschien het artikel 'Leids' in *Van Dale* onder de ogen gehad? Voor de redactie en ook voor het bestuur der Maatschappij is hier heel wat werk aan de winkel.

Het is voor mij een geruststellende gedachte dat het bestaan van de honderdjarige niet aan de aandacht van mijn toehoorders is ontsnapt. Misschien zijn er enkele onder hen die nog nooit een blik in een aflevering hebben geworpen. Ik wil niet zeggen dat daardoor hun leven geheel of gedeeltelijk is mislukt, maar het leven heeft hen toch wel meer dan strikt noodzakelijk is te kort gedaan. Deze tekortgedanen in de eer-

ste plaats wil ik de lectuur van de eerste honderd jaargangen warm aanbevelen. Uit eigen ervaring is het mij bekend dat het even wennen is. Daarom voel ik me verplicht, hen op het genoemde stuk creatief bezigzijn voor te bereiden. Wie dat stuk reeds achter de rug heeft mag meeluisteren.

In Tijdschrift - ik zeg zoveel mogelijk Tijdschrift om dat woord in zijn pregnante betekenis aan voldoende gebruiksfrequentie te helpen - in Tijdschrift-met-een hoofdletter-dus vindt U boeiende beschouwingen over een groot aantal interessante kwesties. U vindt er studies over woorden en zegswijzen, studies op fonologisch, morfologisch, syntactisch, stilistisch en dialectgeografisch gebied. En U vindt er vooral interpretaties: interpretaties van woorden, zinnen, verzen, passages en literaire werken in hun geheel. Ze hebben betrekking op oudere literaire teksten, voornamelijk op middeleeuwse en zeventiende-eeuwse. Dit zal zo blijven. Voorlopig kunt U dus geen artikelen verwachten over wat op dit ogenblik de nieuwste roman van Jan Wolkers is, of over de stilistische verschillen tussen het proza van Stoker en dat van Piet Grijs.

Ik zou in mijn taak tekort schieten, als ik U niet enkele adviezen meegaf. Sommige artikels handelen over Gotisch en Oudnoors. Deze kunt U ongelezen laten totdat U die talen hebt geleerd. Als U kennis hebt genomen van wat een scherpzinnige filoloog te vertellen heeft over bepaalde verzen van de *Reinaert*, van Bredero's *Spaanschen Brabander* enz. enz., zult U ongetwijfeld de behoefte voelen dergelijke werken in hun geheel te lezen. Ik raad U aan, die behoefte niet te onderdrukken.

Tijdens Uw lectuur zult U ook de auteurs van de artikelen leren kennen. Zij hebben niet in opdracht van de Regering of iets of iemand anders geschreven, maar in opdracht van zichzelf. U zult beseffen dat hun meestal koele en nuchtere proza er niet zou zijn, als ze niet bezielde waren, als ze niet bezeten waren door de problematiek in teksten en taalverschijnselen.

En wat denkt U, als U tot en met de laatste bladzijde van de honderdste jaargang creatief bezig bent geweest? U denkt: 'Waarom hebben ze er ooit iets aan willen veranderen? Zoals het geweest is, is het goed geweest. Het ziet er niet naar uit dat het slechter zal worden. Weet je wat? Ik neem een abonnement.'

Dames en heren! In het geboortjaar van Tijdschrift is de geboorte van P.C. Hooft na drie eeuwen feestelijk herdacht. De twee dagen durende

festiviteiten hebben Perk geïnspireerd tot het schrijven van een gedicht in rijmende terzinen, dat - beginnend met: 'Ik heb de schim des drossaarts aanschouwd' - het lyrische verslag is van een visioen

Hoog, van de schoudren opwaarts, rees zijn leest,
De schaar te boven, die van vreugde dronken,
Bijeengevloed was tot zijn heugnisfeest.

Tussen Hoofs heugnisfeest en dat van onze jubilaris bestaan duidelijke verschillen. Het laatste heeft niets schimmigs. We kunnen, als we dat willen, Tijdschrift in zijn hekaton-somatische verschijningsvorm waarnemen met onze normale, niet door een visioen bevlogen ogen. De overhandiger en de in ontvangstnemer van het themanummer zullen met hun normale tastzin kunnen vaststellen dat ze met een voorwerp in de normale ruimte te maken hebben. De door Perk zo loffelijk bezongen dronkenschap zie ik aan U, bijeengevloeide schare, niet af - aan mezelf trouwens ook niet. Maar lichtelijk aangeschoten mogen we toch wel zijn. Blijkens het programma hebben de organisatoren daar rekening mee gehouden. Wat hier gebeurt, is niet helemaal niets. Weet U, hoeveel tijdschriften in de laatste eeuw ter ziele zijn gegaan na een kortere of langere, vaak zeer korte tijd? Wie wil promoveren op een bundel periodicale necrologieën zal een enorme subsidie van ZWO nodig hebben om niet financieel aan de grond te raken. Tijdschrift zal op geen woord en geen cent beslag leggen.

Na deze tot blijdschap stemmende constatering is het tijd, naar de synthese van twee emotionaliteiten op twee gezichten te kijken, - maar niet voordat ik U heb bedankt voor de aandacht, waarmee U naar mijn praatje hebt willen luisteren.

Een gedenksteen voor G.A. Bredero

Toespraak door Dr. H.L. Wesseling

Wij zijn hier bijeen voor een tamelijk eigenaardige gebeurtenis: het onthullen van een gedenksteen. Nu doet een burgemeester wel meer vreemde dingen, vooral sinds het eenvoudige doorknippen van een lint heeft plaats gemaakt voor tal van originele en creatieve wijzen van openen en onthullen, een erfenis van de ludieke jaren zestig. Voor hem is het onthullen van een gevelsteen iets zeer conventioneels. Maar voor de meesten van de hier aanwezigen geldt dat niet en zij zullen zich afvragen waarom dit eigenlijk gebeurt.

Ik kan daarvoor drie redenen bedenken. De eerste is: het is een onschuldig gebeuren. Vergeleken bij wat men met gebouwen kan doen - ik noem enkele in Amsterdam gebruikelijke zaken als kraken, bezetten, beschadigen, ontruimen en slopen - is dit iets wat nu werkelijk geen kwaad kan. Dat is op zichzelf al zo ongebruikelijk dat het de moeite waard is.

De tweede reden is nog iets positiever: het doet een aantal mensen een genoegen zo'n gevelsteen te zien. Wij kunnen die mensen, geloof ik, in twee groepen onderscheiden. De eerste daarvan is die der hartstochtelijken. Er zijn er die de wereldsteden afreizen op zoek naar het geboortehuis van Mozart, het graf van Karl Marx, de kousenwinkel van Vondel, de buste van Beethoven, de gedenksteen van Couperus en dergelijke. Voor hen zijn gevel- en gedenksteden onmisbare mijlpalen op hun levenspad. Daarnaast is er nog de groep der 'Gut-wat-grappig'-achtigen, een minder gedreven gezelschap dat nu niet direct naar deze dingen zoekt, maar toch blij verrast opkijkt als het ze ziet en iets mompelt als: 'nooit geweten dat Multatuli hier is geboren.'

Maar er is nog een derde, een veel gewichtiger en diepzinniger, reden voor dit alles: het kan een bijdrage zijn tot het in stand houden casu quo herstellen van een nationale consensus over het wetenswaardige in onze cultuur. Dit is een groot en gewichtig punt maar het is niet de tijd en de plaats er uitvoerig op in te gaan. Wanneer de andere kandidaat de welbekende wedren om het burgermeesterschap van Amsterdam had gewonnen, was er meer aanleiding geweest in te gaan op de culturele gevolgen van de onderwijsvernieuwing: maar toch ook niet meer tijd. Laat ik er daarom alleen dit over zeggen: Wij allen, hier aanwezig, hebben

waarschijnlijk gemeen dat er maanden, ja jaren voorbij gaan dat we niets van Vondel, Hooft en Bredero lezen. Maar het zijn toch namen die ons iets zeggen en hun werk is ons enigszins bekend. En dat geldt niet alleen voor hen, maar ook, om maar iets te noemen, voor Dante, Shakespeare en Molière of voor Napoleon, Metternich en Bismarck. Dat alles is het resultaat van een bepaald soort opvoeding, gebaseerd op een bepaald *Bildungsideaal*. Maar hoe zal dit over dertig, veertig jaar zijn? Wat ik bedoel te zeggen is niet dat er een algemeen verval van zeden, beschaving, geleerdheid of geletterdheid te bespeuren valt. Verre van dat. Het is alleen bedoeld om te constateren dat, door allerlei op zichzelf waardevolle ontwikkelingen, de maatschappelijke consensus over wat geleerd en geweten moet worden is verdwenen en dat het onderwijs daarom in dit opzicht zijn vastheid van koers heeft verloren. Dat kunnen woorden en gevelstenen niet veranderen. Maar gevelstenen kunnen een bescheiden bijdrage leveren tot het behoud van wat er is. En gelegenheden als deze kunnen wellicht aanleiding geven tot een meer diepgaande discussie over het verschijnsel dat ik signaleerde.

Noten

De gedenksteen voor G.A. Bredero, op het Nesplein te Amsterdam, is op 16 maart 1985 onthuld door burgemeester Van Thijn. De voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden sprak daarbij de hier opgenomen korte rede uit.

Verslagen en bijlagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 8 juni 1985

Orde der werkzaamheden

1. Opening door de voorzitter, dr. H.L. Wesseling. Mededelingen.
2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1984-1985.
3. Verslag van de Noordelijke Afdeling over het jaar 1984-1985.
4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1984.
5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1984.
6. Het beheer der gelden. 1. Rekening en verantwoording van de penningmeester over het jaar 1984 (zie bijlage I). 2. Verslag van de Kascommissie. 3. Financieel beleid van het bestuur voor de jaren 1985 en 1986.
7. Verslag van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1984-1985.
8. Verslag van de Commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1984-1985.
9. Verslag van de Werkgroep negentiende eeuw over 1984-1985.
10. Voornemen van het bestuur om de gelden die door het legaat Tjaard de Haan zullen worden verkregen onder te brengen in een op te richten Stichting Prijzenfonds. Uit de opbrengst van deze Stichting kunnen dan vervolgens de door de Maatschappij uit te reiken prijzen aangevuld worden tot een aanvaardbare omvang.
11. Stemming over de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs.
12. Voorstel van het bestuur tot het instellen van een Henriëtte de Beaufort-prijs voor een zeer goede literair historische biografie of autobiografie, uit te reiken eenmaal per drie jaar, voor de eerste maal in 1986. Volgens artikel 19, lid 6 van onze Wet is hiertoe een machtiging vereist van de jaarvergadering.
13. Mededeling over de toekenning van de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs.
14. Voornemen van het bestuur in de jaarvergadering van 1986 een voorstel te doen om Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs en de Henriëtte Roland Holst-prijs uit te reiken eenmaal per drie jaren. Voor de drie prijzen, Henriëtte de Beaufort, Dr. C.J. Wijnaendts Francken en Henriëtte Roland Holst, zal dan aan de leden een nieuw, casu quo aangepast reglement worden voorgelegd.

15. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden.
16. Benoeming van een erelid.
17. Verkiezing van bestuursleden.
18. Verkiezing voorzitter.
19. Benoeming van leden in de vaste commissies.
20. Gelegenheid tot het stellen van vragen.
Lopend buffet in De Doelen, Rapenburg 2.
21. Uitreiking van de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs.
22. Drie lezingen over Dagboekliteratuur.
23. Sluiting.

1. Verslag van de jaarvergadering van de Maatschappij

Op zaterdag 8 juni 1985 vond de jaarvergadering plaats in de vernieuwde zaal XI, die nu omgebouwd is tot Raadszaal van het Academiegebouw.

Na een kort welkomstwoord hield de voorzitter de jaarrede die elders in dit jaarboek is afgedrukt. Vervolgens herdacht hij de leden die in het verenigingsjaar de Maatschappij door de dood waren ontvallen: Jkvr. dr. C.M. de Beaufort, mr. B. Ferman, P. Oomes, mw. dr. R. Pennink, dr. W.J. du Plooy Erlank, dr. J. van der Schaar, dr. A. van Selms, dr. E.L. Smelik, B.J.H. Stroman, dr. A.J. Veenendaal sr., P. Verhoog, mr. R. Victor, Th. van der Wal, G. Lubberhuizen (tot lid benoemd op de eerste jaarvergadering na de bevrijding als hommage aan de ondergrondse pers), dr. G. Stuiveling (die tot het laatste ogenblik de letteren diende door een niet aflatend speuren naar de juiste presentatie vals onze klassieken) en ons erelid Marnix Gijsen, die niet alleen een groot en een veelgelezen oeuvre schiep, maar ook in zijn ambtelijke functie een grote bijdrage leverde aan de verbreiding van onze letteren tot ver buiten de landsgrenzen. De vergadering hoorde dit staande aan en een korte stilte werd na het noemen van deze namen in acht genomen.

De voorzitter bracht in herinnering dat de leden ruim op tijd voor de jaarvergadering het Jaarboek 1983-1984 hadden ontvangen; de Commissie voor de publicaties en in het bijzonder drukbezorger dr. E. Braches bracht hij hiervoor dank. Eveneens verheugd waren wij over het vijfde nummer van ons Nieuw Letterkundig Magazijn, dat kort voor de vergadering verscheen. De gehele redactie, en met name eindredacteur R. Breugelmans, verdient hiervoor onze waardering, aldus de voorzitter.

Het zat dit jaar niet goed met de jaarstukken, die u niet op de volgens de Wet vereiste termijn hebt ontvangen, erkende de voorzitter, maar op zijn deemoedig 'peccavi' volgde een stilzwijgende absolutie.

Hierna was de weg vrij voor het in snel tempo behandelen van de agendapunten. Bij het Verslag van de staat der Maatschappij (2) wees de voorzitter nog op de vele activiteiten in het jaar 1984-1985. Van de Minister van WVC kwam kort voor de vergadering een brief met dank voor ons telegram inzake de impasse die ontstaan is door de P.C. Hooft-prijs-kwestie. Dr. J. Gerritsen vroeg hoe het bestuur nu besloten heeft over de kwestie van de Commissie voor de bibliotheek. De voorzitter antwoordde dat het bestuur dit advies in beginsel volgt; over modaliteiten is nog een gesprek gaande.

Het verslag van de Noordelijke afdeling (3), dat aangaande Zuid-Afrika (4) en dat van de bibliothecaris (5) werden zonder discussie aanvaard.

Tussen letteren en cijfers (geld) bestaat altijd een zekere spanning. Zo maakte dr. A.L.I. Sivirsky zich tot tolk van hen die niet begrijpen waarom de bureaunkosten van secretariaat en publiciteit zo zijn gestegen. De penningmeester wees op het roerige leven dat de Maatschappij leidde en dat in brede kring werd gewaardeerd. Voorts is er nu geen salaris meer voor secretaris/bestuurslid, maar voor een bureaumedewerkster. Dr. Gerritsen zou graag in de toekomst een geschreven verantwoording zien en een begroting. In deze wens werd hij door enige andere leden bijgevallen. De contributieverhoging, waar hij en alle anderen voor zijn, kan dan beter geadstrueerd worden. De voorzitter stelde vast dat de contributie nu is vastgesteld op fl.55,- per jaar. Tevens maakte hij melding dat de kascommissie (6) bestaande uit mw. dr. C.W. Fock en mw. mr. A.J. Versprille, alles feilloos heeft bevonden, zodat de penningmeester werd gedechargeerd, met daarbij grote dank aan ons financiële geweten, de heer D. Braggaar.

De verslagen van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde (7), van de Commissie voor taal- en letterkunde (8) en van de Werkgroep negentiende eeuw (9) werden in dank aanvaard.

Een novum in de geschiedenis van de Maatschappij is het instellen van een Prijzenfonds, waarschijnlijk in de vorm van een stichting (10). In Wet en Reglement liggen de maxima van onze prijzen vast; die blijken echter te laag. De prijzen kunnen nu, zonder de afzonderlijke fondsen voor die prijzen geweld aan te doen, gesuppleerd worden uit het al-

gemene Prijzenfonds, dat wij danken aan het genereuze legaat Tjaard de Haan. Door deze vorm te kiezen, behoeven maar beperkte wijzigingen en aanvullingen in Wet en Reglement plaats te vinden. In de volgende jaarvergadering zullen die aan de leden worden voorgelegd.

Vervolgens bracht de voorzitter het advies van de jury voor de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1985 in stemming. (11) De vergadering kende de prijs overeenkomstig het voorstel toe aan Benno Barnard voor zijn in 1983 verschenen bundel *Klein Rozendaal*. Enige leden betreurden het feit dat de pers al melding maakte van dit feit alvorens de vergadering zich had kunnen uitspreken. Van bestuurszijde wordt gesteld dat het onmogelijk is een voorstel geheim te houden dat naar duizend leden gaat. De pers is niet geïnteresseerd in de toekenning, maar in de voordracht, en dan kan men beter aan alle kranten tegelijk die mededeling doen. De vrijheid van de ledenvergadering om de juryvoordracht te volgen of niet te volgen, blijft onverlet. Daar zijn voorbeelden van binnen en buiten eigen kring.

Veel instemming krijgt ook het besluit van het bestuur de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs 1985 dit jaar toe te kennen aan Carel Peeters voor zijn essaybundel *Houdbare illusies*, verschenen in 1984 (13). Aan het begin van de middagvergadering zal de uitreiking plaatsvinden.

Tot slot van deze prijzenregen deelde de voorzitter mee dat het volgend jaar aan de ledenvergadering een voorstel zal worden voorgelegd om de Dr. C.J. Wijnaendts Franckenprijs, de Henriette Roland Holstprijis en de Henriëtte de Beaufortprijs eens per drie jaar uit te reiken (12 en 14).

De bloei van de Maatschappij wordt ook uitgedrukt in het aantal nieuwe leden dat door stemming van de leden wordt benoemd (15). De commissie voor stemopneming bestond dit jaar uit J.J.M. van Gent en R. Visser. Onze nieuwe medewerkster, mevrouw Esther Hendriks-de Koning, las het ondertekende protocol voor. De uitslag luidde: 165 geldige stembiljetten, en derhalve een kiesdeler van 33, wat betekende: 41 nieuw gekozenen. In alfabetische volgorde: W. van den Akker, R. Anker, mr. W.D.H. Asser, dr. E. van den Berg, dr. W. Bergsma, dr. Ph. M. Bosscher, dr. J.M.G.M. Brinkhoff, K. de Busschere, dr. F. Debrabandere, mw. N.M. Dolleman-Min, mw. J.H. Doorn, mr. dr. A.M. Elias, dr. V.A. February, J. Goedegebuure, mr. dr. M.F. Gijswijt-Hofstra, G.J. Hooykaas, K. van der Horst, W.L. Idema, mw. dr. M. Jongkees-Vos, dr. J.A.F. de Jongste, mw. dr. A. Kets-Vree, dr. L. Kremer, P.H.J. van der Laan, dr. O.S. Lankhorst,

L. Th. Lehmann, dr. F. Lequin, dr. Q.I.M. Mok, dr. J.R. ter Molen, W.W. Mijnhardt, dr. H.K.F. van Nierop, dr. J. Noordegraaf, dr. C.J.A. van den Oord, mw. M. van Paemel, P.N.G. Pesch, dr. A.H. Roes, A.G. van der Steur, L. Uding, dr. H. Verdaasdonk, J. Werkman, dr. F. Willaert, I. van Wijk.

In aansluiting hierop kon de stemcommissie mededelen dat voor het bestuur met overweldigende meerderheid de a-candidaten werden gekozen, te weten: dr. L.L. van Maris en P.A.W. van Zonneveld (17). Voorts met algemene stemmen dr. S. Groenveld en dr. H.J. de Jonge voor de Commissie voor geschied- en oudheidkunde en A. van Dis voor de Commissie voor Zuid-Afrika (19).

De twee nieuwe bestuursleden vervangen vier aftredenden. De voorzitter ziet hun taak zwaar, want zij moeten in de plaats treden van mw. dr. C.W. Fock en dr. E. Braches. Mevrouw Fock kenschetst hij als een wijs en evenwichtig bestuurslid met grote interesse voor alles wat de Maatschappij aangaat en een inzet op alle momenten en in elke situatie waarin een beroep op haar bijzondere gaven werd gedaan. Braches is in de loop der jaren zo vertrouwd geraakt met ons werk, dat je je de Maatschappij zonder hem in het bestuur haast niet kunt indenken.

Bijna vijftientig jaar beheerde mr. J.R. de Groot onze bibliotheek; je kunt haast zeggen - aldus de voorzitter - dat het zijn bibliotheek is die hij nu achterlaat aan ons als Maatschappij. Uit een ontoereikende verzameling heeft hij een collectie weten te vormen die uniek is voor de Nederlandse taal- en letterkunde. De voorzitter memoreert ook de steun die de Maatschappij van De Groot kreeg op juridisch gebied.

De voorzitter komt tot A.J. Korteweg, eert vraagbaak voor ons allen als het gaat om literaire kwesties, zowel historisch als contemporain. Beide elementen waren ook sterk aanwezig in zijn fungeren als bestuurslid van onze Maatschappij.

De agenda vermeldt nu de eenvoudige zin 'Benoeming van een erelid' (16). Als de voorzitter meldt dat het bestuur voorstelt dr. C.F.P. Stutterheim te benoemen, breekt een ovatie los. De benoemde is zichtbaar ontroerd en het duurt even voordat dr. C.A. Zaalberg aandacht krijgt om de laudatio uit te spreken. Elders in dit Jaarboek vindt men de tekst die op voortreffelijke wijze het enthousiasme der leden bevestigt. De geestelijke champagne komt daarna in woorden van dank van de benoemde zelf, die in alle situaties de juiste toon weet te treffen.

De ondervoorzitter krijgt - uit discretie - even de hamer om de leden

voor te stellen dr. H.L. Wesseling ook voor het komende verenigingsjaar tot voorzitter aan te wijzen (18). De leden tonen duidelijk dat zij zich hier heel gelukkig mee voelen.

Voor de rondvraag (20) meldt zich niemand, zodat iedereen zich tevreden en verlangend naar de witte en rode wijn naar de Doelen reppen kan.

Het openbare gedeelte van de vergadering vond 's middags plaats in het Klein Auditorium van het Academiegebouw. Mevrouw dr. M.H. Schenkeveld las het juryrapport voor, de voorzitter gaf de enveloppe en de met de Dr. C.J. Wijnaendts Francken-prijs bekroonde Carel Peeters hield een boeiende causerie. Ook deze is elders in dit Jaarboek afgedrukt.

Hierna kreeg Rudi van der Paardt, de man met de vele ideeën, de leiding voor de middagvergadering en de drie lezingen over Dagboekliteratuur. Het door hem ontworpen programma bleek ook nu weer een schot in de roos. Met grote aandacht beluisterden de aanwezigen de verhandelingen van Hans Warren, Martin Ros en Herman Verhaar. De tekst van de eerste twee bijdragen is elders in dit Jaarboek opgenomen.

Kleine groepjes trokken na afloop naar kleine kroegjes in Leiden waar de discussies met verve werden voortgezet. Een verborgen geheim blijft wat er allemaal gezegd is aan de vele tafeltjes en tafels met kleine en grote glazen. Maar dat de Maatschappij bloeit, was in heel Leiden hoor- en zichtbaar op die bijzondere dag van acht juni negentienhonderdvijfentachtig.

2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar voornaamste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1984-1985

Het aantal leden van de Maatschappij bleef ook dit jaar in de buurt van de duizend. Ongeveer dertig leden ontvielen de Maatschappij door overlijden of bedanken voor het lidmaatschap; eenzelfde aantal aanvaardde de benoeming tot lid door verkiezing van leden of door benoeming van het bestuur. Hun namen zijn reeds bekend gemaakt in het Nieuw Letterkundig Magazijn, dat meer en meer een vaste plaats in onze kring heeft ingenomen.

Gedurende het verslagjaar werd het bestuur gevormd door dr. H.L. Wesseling (voorzitter), dr. R. Th. van der Paardt (ondervoorzitter), R. Visser (secretaris), dr. P.J. van Swigchem (penningmeester), mr. J.R. de

Groot (bibliothecaris) en dr. E. Braches, R. Breugelmans, A. van Dis, H. Duits, mw. dr. C.W. Fock, J.J.M. van Gent, A.J. Korteweg en dr. F. Akkerman (vertegenwoordiger van de Noordelijke afdeling).

Mr. J.R. de Groot gaf op het einde van het verslagjaar de wens te kennen per 30 mei 1985 zijn werkzaamheden als bibliothecaris te beëindigen en niet te wachten tot de resumptievergadering, te houden na de jaarvergadering 1985. Derhalve heeft het bestuur in zijn vergadering van 26 maart 1985 op grond van artikel 25 van de Wet en gehoord het advies van de Commissie voor de bibliotheek tot bibliothecaris benoemd met ingang van 1 juni 1985 het bestuurslid J.J.M. van Gent. Het is geen gewoonte in onze Maatschappij dat in het jaarverslag dankwoorden worden geuit aan bestuursleden; dat gebeurt elders en in andere vorm. Niet onvermeld mag hier echter blijven dat mr. J.R. de Groot zijn functie als bibliothecaris van de Maatschappij zonder onderbreken vervulde van 1 januari 1961, het tijdstip dat hij bibliothecaris werd van de Universiteitsbibliotheek van Leiden, tot 1 juni 1985. Dat is in totaal derhalve vierentwintig en een half jaar.

Het was een spannend jaar, althans de herinnering aan het in de lucht gevlogen kruitschip aan de Steenschuur kwam in ieders gedachte toen het bestuur op 19 december 1984 bijeen wilde komen, maar de gehele binnenstad versperd vond vanwege het opgraven van een bom uit de tweede wereldoorlog. Spannend ook voor de penningmeester of hij wel uit kon komen nu er zo veel feestelijks te doen was het gehele jaar door.

De prijs voor Meesterschap in de vorm van een gouden penning werd uitgereikt aan dr. C.C. de Bruin op zaterdag 17 november 1984, nadat de jaarvergadering van 2 juni 1984 deze had toegekend. De Commissie voor taal- en letterkunde had de voordracht gedaan op grond van het gehele wetenschappelijke oeuvre van de schrijver en het bestuur had besloten dit advies te ondersteunen. Verantwoordelijk voor het jury-rapport waren dr. H. Heestermans, dr. P.F.J. Obbema en dr. G.C. Zieleman. Voor een geheel gevuld Groot Auditorium gaf, na een korte inleiding door voorzitter Wesseling, het jury-lid Obbema een beeld van leven en werk van de bekroonde en hij eindigde met het voorlezen van het jury-rapport. Dr. C.C. de Bruin sprak niet alleen zelf zichtbaar ontroerd zijn dank uit voor deze hoge prijs maar ontroerde ook zijn gehoor met een schets van de velen die en het vele dat zijn persoonlijk en ambtelijk leven zo rijk hadden gemaakt. Een zeer geanimeerde receptie besloot deze boeiende middag.¹

Op zaterdag 15 december 1984 was opnieuw het Groot Auditorium van het Academiegebouw te Leiden een stralend centrum. Het jubileumnummer van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, uitgegeven vanwege onze Maatschappij, markeerde de voltooiing van het honderdste deel van dit tijdschrift. Het bijzondere nummer, dat als thema heeft *Vorm en functie in tekst en taal*, werd door de directeur van uitgeverij E.J. Brill aangeboden aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in de persoon van de oud-president dr. S. Dresden. Na een hartelijk welkomstwoord door dr. H. Heestermans, voorzitter van de Commissie voor taal- en letterkunde, werd de feestrede uitgesproken door dr. C.F.P. Stutterheim.² Als ooit vorm en functie in tekst en taal levend tot het gehoor overkwamen, dan was het wel op deze middag door deze rede. Het gehoor was van het eerste tot het laatste woord in vreugde geboeid en velen uitten hun spijt dat ook deze feestelijke gebeurtenis een einde nam. Het hoeft geen betoog dat de ontvangst door het bestuur van de Maatschappij hierna en hierdoor een vrolijk en gezellig karakter had.

Op zaterdag 19 januari waren zeer velen aanwezig in het Amsterdamse Odeontheater ter gelegenheid van de feestelijke uitreiking van de Henriette Roland Holst-prijs aan Theun de Vries, hem toegekend voor zijn boek *Ketters: Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*. Het was Rudi van der Paardt gelukt om de vele facetten: poëzie, fictioneel proza, hoorspelen en literaire essays van Theun de Vries in korte bijdragen te laten belichten door Hans van de Waarsenburg, Eddie van Vliet, Ineke Bulte en hemzelf. Henk Wage hield een gesprek met De Vries over zijn literaire werk in het algemeen en *Ketters* in het bijzonder. Voorzitter Wesseling reikte de prijs uit, waarna Theun de Vries een dankwoord uitsprak dat de middag bekroonde.³

Het Odeontheater was weer, maar nu met een geheel ander en veelal jong publiek, het middelpunt, toen op zaterdag 9 februari 1985 de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1984 werd uitgereikt aan Thomas Rosenboom voor zijn in 1983 verschenen verhalenbundel *De mensen thuis*. De voorzitter van de Commissie voor schone letteren, Adriaan van Dis, had een boeiend programma samengesteld. Arie Kant en Victor van Swaay speelden *Een kleine Odyssee*. Pierre Bokma, Peter Blok, Alfred van de Heuvel, Jan Pieter Koch, Willem van de Sande Backhuysen en Gijs Scholten van Aschat brachten 'De Hermannen', een kleine zang. Willem G. van Maanen las het jury-rapport voor en de ondervoorzitter

van de Maatschappij, Rudi van der Paardt, reikte de prijs uit. Het dankwoord van Thomas Rosenboom maakte op het gehoor in de overvolle zaal grote indruk en nog lang bleven de gasten van de Maatschappij bijeen.⁴

Bij de opening van de Bredero-herdenking in Amsterdam op zaterdag 16 maart onthulde de burgemeester van Amsterdam na een inleidende toespraak van voorzitter Wesseling een door de Maatschappij aangeboden gedenksteen op het pleintje aan de Nes. Dit is de eerste steen buiten Leiden; er zullen er meer volgen, mogelijk tot Parijs toe.⁵

De verwickelingen rondom de P.C. Hoofd-prijs 1984 leidden tot het besluit het volgende telegram aan de Minister van WVC te zenden: 'Het bestuur van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde betreurt in hoge mate het conflict dat gerezen is tussen de Minister van WVC en de organisaties die de letterkunde vertegenwoordigen. Het dringt er bij de Minister op aan alles in het werk te stellen om tot een bevredigende oplossing te komen.' Het bestuur hoopt dat de positie die onze Maatschappij inneemt de mogelijkheden biedt de gewenste oplossing te bevorderen.

De Maatschappij verleende ook dit jaar haar medewerking aan de organisatie van de Huizinga-lezing, die gehouden werd op 6 december 1984 door Harry Mulisch onder de titel *Het Ene*.

De machine heeft veel bijgedragen tot de verbreiding der letteren. Grote machines kunnen echter niet alles. Het bleek niet mogelijk om uit het in een machine van de Leidse Universiteit opgeslagen ledenbestand een ledenlijst te produceren. Dank zij de 'huisapparatuur' van bestuurslid dr. E. Braches hebben de leden nu een ledenlijst 1984-1985 en na verbetering van de feiten hoopt het bestuur in Januari 1986 een bijgewerkte nieuwe druk te kunnen doen verschijnen.

Veel steun ondervinden bestuur en commissies van de nieuwe medewerkster mevrouw Esther Hendriks-de Koning die, naar wij hopen, de belangen van de Maatschappij lang zal dienen.

Eindnoten:

- 1 Het juryadvies voor de Prijs voor Meesterschap 1984 en de bijdragen van dr. C.C. de Bruin en dr. P.F.J. Obbema zijn in het Jaarboek 1983-1984 opgenomen resp. op p.182-185, p.190-198 en p.186-189.
- 2 Het welkomstwoord van dr. H. Heestermans en de feestrede van dr. C.F.P. Stutterheim zijn in dit Jaarboek opgenomen in de rubriek juryadviezen en Toespraken.
- 3 Het juryadvies voor de Henriette Roland Holst-prijs 1984 is opgenomen in het Jaarboek 1983-1984, p.180-181. Het dankwoord van dr. Theun de Vries is in dit Jaarboek opgenomen in de rubriek Juryadviezen en Toespraken. De bijdragen van mw. Ineke Bulte, Rudi van der Paardt, Eddie van Vliet en Hans van Waarsenburg zijn in dit Jaarboek onder de rubriek Mengelingen te vinden.
- 4 Het juryadvies voor de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1984 is opgenomen in het Jaarboek 1983-1984, p.178-179. Het dankwoord van Thomas Rosenboom, *Voor het verstand, om mee te spelen* is in dit Jaarboek opgenomen in de rubriek Juryadviezen en Toespraken.
- 5 De rede van dr. H.L. Wesseling is in dit Jaarboek in de rubriek Juryadviezen en Toespraken opgenomen.

3. Verslag van de noordelijke afdeling over het jaar 1984-1985

De Noordelijke Afdeling belegde in het verenigingsjaar 1984-1985 vijf vergaderingen: vier gewone maandvergaderingen en een jaarvergadering.

Sprekers en onderwerpen waren:

Dr. H.G. Hubbeling: Heymans' opvattingen over esthetica en kunst (met serie dia's die Heymans zelf bij zijn colleges gebruikte).

Dr. C. Boschma: A.I. Mellings *Voyage pittoresque aux pays du Nord* (met serie dia's van de volledige reeks schetsen en uitgewerkte tekeningen die Melling tijdens zijn reis door Nederland maakte).

Dr. W. Blok: Een inleiding op *Heden ik, morgen gij*, roman in brieven van Vestdijk en Marsman.

Dr. H.K. s'Jacob: Hollanders over de Tropen en de Pool. Natuurbeschrijving in de achttiende eeuw.

Mr. W.R.H. Koops en J. Kingma: Dr. H. Riedel, een negentiende-eeuwse Groningse boekenverzamelaar en zijn Horatius-collectie.

De bijeenkomsten werden bezocht door gemiddeld 16 leden en introducés.

Als nieuwe leden traden tot de Afdeling toe door verkiezing: dr. C.A.J. Hoppenbrouwers, dr. J. van der Kooij, dr. F. Postma, dr. C. Smits, dr. E.R. Smits, dr. A.J. Vanderjagt. Door de dood ontviel ons dr. G. Taal. Het totale aantal leden bedraagt thans 100.

Het bestuur bestond uit: dr. J.U. Terpstra (voorzitter), dr. F. Akkerman (secretaris), dr. P.P.J. van Caspel (penningmeester), dr. J.J. Huizinga (assessor).

Aldus goedgekeurd tijdens de jaarvergadering op 27 maart 1985.

(w.g.) F. Akkerman, secretaris

4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1984

Met leedwezen berichten wij het overlijden van twee van onze leden, prof. W.J. du Plooy Erlank en prof. A. van Selms. Hun heengaan brengt het aantal leden van de Maatschappij in Zuid-Afrika terug tot 30.

Verschillende Zuid-Afrikaanse leden ontvingen het afgelopen jaar bijzondere blijken van waardering voor hun wetenschappelijk werk. Prof. G.J. Beukes verkreeg een ere-lidmaatschap van zowel de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns als van de Afrikaanse Skrywerskring. Prof. C.J.M. Nienaber werd door de Akademie vereerd met een ere-penning voor de bevordering van zijn vak, de Afrikaanse en Nederlandse taal- en letterkunde. Aan prof. P.J. Nienaber werd een ere-penning door de Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge toegekend alsook het ere-lidmaatschap van de Akademie.

Prof. G.S. Nienaber werd door de Universiteit van Pretoria benoemd tot ere-professor in Afrikaans voor het jaar 1984-1985. Tevens werd hij gekozen als eerste voorzitter van de Raad van de, sinds 1 april 1984 autonoom geworden, Universiteit van Durban-Westville.

Prof. R. Pheiffer werd decaan van de faculteit Letteren aan de Universiteit van Kaapstad. Prof. P. van Warmelo, thans werkzaam als hoogleraar in het Privaatrecht aan de Universiteit van die Noorde, werd door de Universiteit van Pretoria vereerd met de graad LL.D honoris causa.

W. Nienaber-Luitingh

5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1984

Collectievorming gedrukte werken

In het verslagjaar zijn totaal 735 aanwinsten geregistreerd (496 in 1983). In dit aantal zijn begrepen: nieuwe werken 465 (291), antiquarisch verworven werken 27 (48), geschenken - inclusief ruil - 205 (135), overdrukken 6 (11) en nieuwe abonnementen 10 (11). Volledigheidshalve zij hier vermeld dat de aan de Maatschappij ten deel gevallen nalatenschap van dr. Tj. W.R. de Haan ook een grote hoeveelheid boeken en losse tijdschriftafleveringen bleek te bevatten. De aldus verworven massa was grotendeels ongeschikt voor incorporatie in de bibliotheek. Slechts een gering deel van het uit dezen hoofde ontvangen materiaal is door een extra werkkraft globaal geordend en voor eventuele opname gereed gemaakt. Teneinde verdere kosten te besparen is afgezien van registratie van dit materiaal onder de hiervoor genoemde aantallen. Het

geringe aantal opgenomen werken is uiteraard wel gecatalogiseerd.

Collectievorming handschriften

Het aantal aanwinsten bedroeg in 1984: 9 (in 1983: 9) en wel geschenken 2 (2), aankopen 3 (6), uit nalatenschap 4 (1).

Gebruik gedrukte werken

Het aantal uitleningen bedroeg in 1984 volgens opgave van het uitleenbureau 4961 (1-1-1983 tot 1-9-1983: 2445 - wegens verhuizing van de bibliotheek onderbroken; 1982: 4932).

Gebruik handschriften

In de verslagperiode werden in totaal 6 (6) handschriften uitgeleend ten behoeve van tentoonstellingen elders, met name aan een tentoonstelling te Deventer, gewijd aan Geert Grote; een tentoonstelling te Nijmegen over de Moderne Devotie, facetten en figuren; een tentoonstelling *Spiegel der zestiende-eeuwse taalkunde* eveneens te Nijmegen; en een tentoonstelling *Geert Grote en de Moderne Devotie*, gehouden te Utrecht.

Voor raadpleging elders werden 4 (1983: niet vermeld) handschriften uitgeleend. Van 83 (1983: niet vermeld) handschriften werden reproducties beschikbaar gesteld.

Staat van de collecties

De Commissie voor de bibliotheek heeft op 8 maart 1985 in gezelschap van de heren J.J.M. van Gent, bibliothecaris van de Rijksuniversiteit te Leiden, D. de Vries, coördinerend conservator en C. Laterveer, hoofd magazijndienst, een bezoek gebracht aan de lokalen waar de in bruikleen gegeven boeken en handschriftcollecties geplaatst zijn. De Commissie heeft zich, in deze optredend in de zin van Artikel 4 van de Bruikleen-overeenkomst, vergewist van de staat der boeken en verdere collecties en deze in orde bevonden. Voorts heeft de Commissie kennis genomen van de rapporten, die regelmatig worden opgesteld over de relatieve vochtigheid in de magazijnen. Naar aanleiding daarvan heeft de Commissie informatie ingewonnen bij de bibliothecaris van de universiteit, over de maatregelen die bij de universiteit in voorbereiding zijn om de beheersing van de relatieve vochtigheid in de boekenmagazijnen te perfectioneren.

6. Verslag van de kascommissie, belast met het nazien van de jaarstukken 1984 van de penningmeester (zie bijlage I)

Ondergetekenden hebben de boeken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden nagezien en accoord bevonden. Ze stellen de vergadering voor de penningmeester onder dankzegging te dechargeren.

Leiden, 21 mei 1985

(w.g.) Dr. C.W. Fock, gecommitteerd bestuurslid; mr. A.J. Versprille, gecommitteerd lid buiten bestuur.

7. Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1984-1985

De Commissie vergaderde vijf maal. Op de vergaderingen werden de volgende voordrachten gehouden:

Op 25 oktober 1984 plaatste de heer De Bruin een aantal marginalia bij de vroeg-reformatorische tijd van 1520 tot 1543; de heer Jansen releveerde het feit dat er in ons land in de negentiende eeuw zo weinig aan bronnenstudie is gedaan en de heer Baudet sprak over Augustinus en de predestinatie.

Op 20 november 1984 sprak de heer Obbema over Nederlandse middeleeuwse handschriften; de heer Braat sprak over middeleeuwse sarkofagen naar aanleiding van een sarkofaag van enigszins ander type die onlangs in Leiden was gevonden en de heer Baudet sprak nog eens over Augustinus en de predestinatie.

Op 24 januari 1985 sprak de heer Braat over de Overblijfsels van Geheugenis van Coenraet Droste en Mevrouw Mout over Frances Yates en haar werk.

Op 28 februari 1985 sprak de heer Gumbert over Egmond, de geschiedenis van de stichting van het klooster en een aantal handschriften uit de bibliotheek.

Op 21 maart 1985 sprak de heer Cohen over de zonderlinge staatsinrichting van de stad Bern tot aan het einde van de achttiende eeuw.

De Commissie was in 1984-1985 als volgt samengesteld:

voorzitter: mevrouw dr. C.W. Fock, secretaris: dr. W.C. Braat, leden: mevrouw M.E.H.N. Mout en de heren dr. H. Baudet, dr. J. van den Berg, dr. J.C.H. Blom, dr. D.E.H. de Boer, dr. C.C. de Bruin, dr. J.R. Bruyn, dr. A.E.

Cohen, dr. R. Feenstra, dr. mr. C. Fasseur, dr. J.P. Gumbert, dr. P.F.J. Obbema, dr. G.H.M. Posthumus Meyjes en dr. I. Schöffer.

De Commissie stelt aan de jaarvergadering voor de heren dr. S. Groenveld en dr. H.J. de Jonge tot leden te benoemen.

8. Verslag van de Commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1984-1985

De Commissie had in de verslagperiode de volgende samenstelling: dr. H. Heestermans (voorzitter), dr. P.F.J. Obbema (secretaris), dr. D.M. Bakker, dr. B.C. Damsteegt, dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. P.G.J. van Sterkenburg, dr. J.P.A. Stroop, dr. J. Taeldeman, dr. M.C. van den Toorn, dr. P.E.L. Verkuyl, dr. G.C. Zieleman (redactie-secretaris).

De Commissie voerde de redactie over het Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde. Als redactie-secretaris trad dr. G.C. Zieleman op. Van jaargang 100 verschenen de afleveringen 2, 3 en 4, van jaargang 101 de afleveringen 1 en 2. Bij gelegenheid van de afsluiting van de honderdste jaargang verscheen bovendien een extra nummer onder de titel *Vorm en functie in tekst en taal*. Dit werd op 15 december 1984 tijdens een openbare bijeenkomst in het Groot Auditorium van de Rijksuniversiteit te Leiden uitgereikt aan dr. S. Dresden als vertegenwoordiger van het Bestuur van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

De Commissie vergaderde maandelijks te Leiden, doorgaans in de vergaderzaal van de Universiteitsbibliotheek. Tijdens de bijeenkomsten werden de volgende voordrachten gehouden:

19 september 1984: dr. D.M. Bakker, Major Constituents en samentrekkingen;

24 oktober 1984: dr. P.G.J. Sterkenburg, De basiswoordenschat van het Nederlands;

21 november 1984: dr. M.C. van Toorn, Samenstellingen met eigennamen;

23 januari 1985: dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, Six van Chandelier: 's *Amsterdammers winter*;

20 februari 1985: dr. A. Sassen, 'niet × niet = ...?';

20 maart 1985: dr. P.F.J. Obbema, Een onbekend Gelders liederenhandschrift uit de zestiende eeuw;

17 april 1985: dr. P.E.L. Verkuyl, Sphaera: leermiddelen en litteratuur;

22 mei 1985: dr. J.P. Stroop, De domeinen van fonologische regels in zuidelijke Nederlandse dialecten.

9. Verslag van de Werkgroep negentiende eeuw over het jaar 1984-1985

De Werkgroep negentiende eeuw had op 1 april 1985 521 leden.

Het bestuur bestond dit jaar uit: dr. A.G.H. Anbeek van der Meijden (voorzitter), Henk Eijssens (penningmeester), dr. L. Simons en Peter van Zonneveld (secretaris).

Op vrijdag 23 en zaterdag 24 november werd in het Vlaams Cultureel Centrum te Amsterdam een symposium gehouden over 'Het beeld van de zeventiende in de negentiende eeuw'. Vrijdagavond sprak Bernt Luger over perspectiefproblemen in het beeld van de zeventiende en de negentiende eeuw; deze lezing werd nader toegelicht door een kleine tentoonstelling, die de heer Luger speciaal voor dit doel had samengesteld. Op zaterdag sprak dr. P.B.M. Blaas over het beeld van de Gouden Eeuw in de negentiende-eeuwse historiografie, waarna Eveline Koolhaas-Grosfeld de Gouden Eeuw en de negentiende-eeuwse schilderkunst belichtte, mede aan de hand van dia's. Tijdens de middag sprak Evert Wiskerke over een Vondel-discussie in de negentiende eeuw; vervolgens voerde Jan Oosterhoff het woord over het beeld van de Gouden Eeuw in de negentiende-eeuwse natuurwetenschap. De middag werd besloten met een geanimeerde discussie onder leiding van Peter van Zonneveld.

Van het tijdschrift *De Negentiende Eeuw* verschenen vier afleveringen. De redactie bestond uit: Henk Eijssens, Thera de Graaf, Jan Jaap Heij, Marja Keijser, Nop Maas, Marita Mathijssen en Peter van Zonneveld.

Op 8 februari 1985 verschenen ter gelegenheid van de vierhonderdtiende dies natalis van de Leidse universiteit het eerste deel van de Leidse Reeks *xix*e Eeuw: *De Leidse maskerade van 1835*, verzorgd door Peter van Zonneveld en Christiane Berkvens-Stevelinck. Het eerste exemplaar werd bij die gelegenheid in het Academieggebouw door dr. R. Th. van der Paardt, ondervoorzitter van de Maatschappij, aangeboden aan mr. K.J. Cath, voorzitter van het College van Bestuur.

Bijlage I Rekening en verantwoording over 1984

A. Algemene rekening

ONTVANGSTEN

	1984	1983
Contributie 1984/1985	fl. 36.817,50	fl. 34.895,-
Contributie voorgaande jaren	9.776,61	10.469,22
Subsidie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	80.000,-	80.000,-
Subsidie Rijksuniversiteit	36.000,-	36.000,-
Opbrengst verkoop eigen uitgaven	1.720,69	844,31
Rente van effecten, bankrente	3.275,70	2.975,86
Bijdragen Roland Holst-Prijs	-, -	1.000,-
	---	---
	fl. 167.590,50	fl. 166.184,39

UITGAVEN

A. <i>Kosten van beheer</i>	-, -	8.000,-
1. Salaris uitvoerend secretaris		
2. Bureaukosten secretaris en administratie	fl. 19.816,96	4.219,62
3. Honorarium administrateur	4.400,-	3.900,-
4. Kosten Noordelijke Afdeling	1.300,-	1.300,-
5. Kosten bestuursvergaderingen	196,50	609,75
B. <i>Kosten vergaderingen</i>	fl. 3.906,09	fl. 3.275,58
1. Convocaties en lokaalhuur		
2. Honorarium en kosten sprekers	1.800,-	500,-
3. Promotie en publiciteit	9.011,54	2.432,32
4. Roland Holst-Prijs en bijkomende kosten	6.642,30	-, -
C. <i>Kosten jaarvergadering</i>	fl. 8.707,45	fl. 8.445,94
D. <i>Kosten bibliotheek</i>	fl. 7.938,-	fl. 7.938,-
1. Honorarium bibliothecaris		
2. Aankoop boeken en tijdschriften	55.551,37	62.272,90
3. Bijdrage verwervingsfonds	1.000,-	1.000,-
4. Salariskosten bureau	2.477,-	2.240,-

E. <i>Kosten jaarboek en publikaties</i>		fl. 33.563,75	
Kosten jaarboek 1982/1983			
Ledenlijst		821,10	
Commissie voor de publikaties		2.613,20	
Kosten Nieuw Letterkundig		12.410,13	
Magazijn		---	
		fl. 49.408,18	
Uit reserve jaarboek	fl. 38.000,-		
Uit reserve mededelingenblad	7.873,30	fl. 45.873,30	
	---	---	
		fl. 3.534,88	
Reserve jaarboek 1983/1984		fl. 38.000,-	

		fl. 41.534,88	fl. 43.253,14
F. <i>Kosten commissies en werkgroepen</i>	fl. 8.199,55		
Uit reserve werkgroepen	2.000,-	fl. 6.199,55	fl. 7.809,64

G. <i>Prijs voor Meesterschap</i>	fl. 5.027,64		
Medaille, receptie en foto's			
Uit reserve	4.000,-	fl. 1.027,64	800,-

H. <i>Diversen</i>		342,65	651,76
		---	---
Totaal		fl. 171.851,93	fl. 158.648,65
Totaal der ontvangsten		fl. 167.590,50	
Totaal der uitgaven		fl. 171.851,93	

Tekort		fl. 4.261,43	

VERMOGENSOVERZICHT

	1 jan.1985	1 jan. 1984
Effecten	fl. 970,-	fl. 930,-
fl. 1.000,- 6,5% BNG 1967 1		
fl. 8.000,- 7% BNG 1966 (fl. 2000 losbaar)	7.920,-	9.500,-
fl. 1.000,- 8% Ned. Gas-Unie 1971 (losbaar)		1.000,-
	---	---
	fl. 8.890,-	fl. 11.430,-
Saldi bij Amro-Bank en postgiro	43.360,30	59.045,03
	---	---
Vermogen voor voorzieningen	fl. 52.250,30	fl. 70.475,03

<i>Voorzieningen</i>	fl. -,-	fl. 4.000,-
Prijs voor Meesterschap		
Prijs voor Literaire Kritiek	1.830,79	1.830,79
Reserve jaarboek 1982/1983	-,-	38.000,-
Reserve jaarboek 1983/1984	38.000,-	-,-
Reserve kosten mededelingenblad	-,-	7.873,30
Reserve voorbereiding van het register	7.000,-	7.000,-
Tijdschrift Taal- en Letterkunde		
Reserve speciaal nummer Werkgroep Negentiende Eeuw	-,-	2.000,-
Reserve kosten bestuursvergaderingen	-,-	550,-
	---	---
Vermogen na voorzieningen	fl. 5.419,51	fl. 9.220,94
<i>Samenhang tussen de hierboven vermelde vermogens</i>	fl. 9.220,94	
Vermogen 1 januari 1984		
Koerswinst effecten	460,-	

	fl. 9.680,94	
Tekort gewone rekening	fl. 4.261,43	

Vermogen 1 januari 1985	fl. 5.419,51	

Vermogensoverzicht der afzonderlijk beheerde fondsen

B. Verwervingsfonds bibliotheek

Saldo bank 1 januari 1984	fl. 16.029,94
Reservering ten laste algemene rekening	1.000,-
Rente kapitaal	4.335,50
Bankrente	471,28

	fl. 21.836,72
Kosten	124,21

	fl. 21.712,51
fl. 9.600,- 3% Inschrijving Grootboek	4.800,-
fl. 36.000,- 2,5% Inschrijving Grootboek	17.202,-
Obligaties	30.980,-

Vermogen 1 januari 1985	fl. 74.694,51

C. Lucy B. en C.W. van der Hoogt-fonds

Saldo bank 1 januari 1984		fl. 1.862,70
Rente kapitaal		1.548,-
Bankrente		15,58
Losbaar fl. 1000 8,75% BNG		1.002,42
Losbaar fl. 1000 9% Nat. Hyp. Bank		1.000,-

		fl. 5.428,70
Kosten	fl. 103,84	
Koop fl. 1.2200 8,25% Nederland	2.000,-	
Oorkonde prijs 1983	525,-	
Prijs 1984 Th. Rosenboom	1.000,-	
Penningkosten	420,-	fl. 4.048,84
	---	---
		fl. 1.379,86
fl. 13.900,- 3% Inschrijving Grootboek		6.950,-
Obligaties		14.768,-

Vermogen 1 januari 1985		fl. 23.097,86

D. Dr. C.J. Wijnaendts Francken-fonds

Saldo bank 1 januari 1984	fl. 648,95
Rente kapitaal	472,50
Bankrente	6,30

	fl. 1.127,75
Kosten	18,86

	fl. 1.108,89
fl. 11.500,- 2,5% Inschrijving Grootboek	5,405,-
Obligaties	2.910,-

Vermogen 1 januari 1985	fl. 9.423,89

Bijlage II Besturen en commissies in het verenigingsjaar 1984-1985

Algemeen bestuur

Voorzitter: dr. H.L. Wesseling

Ondervoorzitter: dr. R. Th. van der Paardt

Secretaris: R. Visser

Penningmeester: dr. P.J. van Swighem

Bibliothecaris: mr. J.R. de Groot

Leden: dr. E. Braches, R. Breugelmans, A. van Dis, H. Duits, mw. dr. C.W. Fock, J.J.M. van Gent, A.J. Korteweg, dr. F. Akkerman, (vertegenwoordiger van de Noordelijke Afdeling)

Secretariaat: Bibliotheek der Rijksuniversiteit Postbus 9501 2300 RA Leiden

Bestuur van de noordelijke afdeling

Voorzitter: dr. J.U. Terpstra

Secretaris: dr. F. Akkerman, Slauerhofflaan 1, 9752 HA Haren

Penningmeester: dr. P.P.J. van Caspel

Assessor: dr. J.J. Huizinga

Contactcommissie voor België

Secretaris: *vacant*, Leden: *vacant*

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

mw. dr. W. Nienaber-Luitingh, Lymbrookweg 5, Scottsville, Pietermaritz (R.S.A.)

Commissie voor Zuid-Afrika

Secretaris: *vacant*

Leden: P. Korthuys, dr. P.J. van Winter

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Voorzitter: mw. dr. C.W. Fock

Secretaris: dr. W.C. Braat, Emmaplein 11, 2341 JZ Oegstgeest

Leden: dr. H. Baudet, dr. J. van den Berg, dr. J.C.H. Blom, dr. D.E.H. de Boer, dr. C.C. de Bruin, dr. J.R. Bruijn, dr. A.E. Cohen, dr. mr. C. Fasseur, mr. R. Feenstra, dr. J.P. Gumbert,

mw. dr. M.E.H.N. Mout, dr. P.F.J. Obbema, dr. G.H.M. Posthumus Meyjes, dr. I. Schöffer

Commissie voor taal- en letterkunde

Voorzitter: dr. H. Heestermans

Secretaris: dr. P.F.J. Obbema, Vondellaan 52, 2331 AG Leiden

Leden: dr. D.M. Bakker, dr. B.C. Damsteegt, dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. P.G.J. van Sterkenburg, dr. J.P.A. Stroop, dr. J. Taeldeman, dr. M.C. van den Toorn, dr. P.E.L. Verkuyl, dr. G.C. Zieleman

Commissie voor schone letteren

Voorzitter: A. van Dis

Secretaris: E. van Vliet, Stephaniestraat 24, B-2000 Antwerpen

Leden: mw. Judith Herzberg, W.G. van Maanen, W.P. van Toorn

Commissie voor de bibliotheek

Voorzitter: dr. J. Gerritsen

Secretaris: mr. J.R. de Groot

Leden: dr. E. Braches, dr. J.P. Gumbert

Commissie voor de financiën

Voorzitter: H. Th. Lunsingh Scheurleer

Secretaris: dr. G. Borgers, Koningin Wilhelminalaan 44, 2264 BM Leidschendam

Leden: M.D. Frank, mr. G.C. van der Willigen

Commissie voor de publicaties

Voorzitter: mr. J.R. de Groot

Secretaris: mw. G. Th. M. van den Dool, p/a Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Postbus 9501 2300 RA Leiden

Leden: dr. E. Braches, mw. dr. C.W. Fock, mr. W.R.H. Koops, P.A.W. van Zonneveld

Werkgroep negentiende eeuw

Voorzitter: dr. A.G.H. Anbeek van der Meijden

Secretaris: P.A.W. van Zonneveld, Johannes Verhulststraat 208, 1075 HE
Amsterdam
Penningmeester: H.J. Eijssens
Lid: dr. L. Simons

Dit Jaarboek is samengesteld onder redactie van de Commissie voor de publicaties.
Met de dagelijkse zorg voor de uitgave werd de secretaris van de Commissie belast.

Drukbezorger was dr. E. Braches

Het Correspondentie-adres van de Commissie voor de publicaties luidt:

Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Postbus 5901, 2300 RA Leiden

Typografische verzorging P. Waterland Druk Tulp, Zwolle